

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SINIRAŞAN SULARIN
EKONOMİK VE SİYASİ AÇIDAN,
TÜRKİYE’NİN SURİYE VE IRAK İLE OLAN
İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ**

Ahat GÜMÜŞTEKİN

96065

**Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Anabilim Dalı’nda Hazırlanan**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Selim TARLAN

**Y.Ü. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİZASYON MERKEZİ**

İSTANBUL, 2000

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VIII
ÖZET	X
ABSTRACT	XI
1. GİRİŞ	1
1.1 Problem	1
1.2 Amaç	1
1.3 Önem	1
1.4 Sayıtlar	2
1.5 Sınırlılıklar	2
1.6 Tanımlar	2
1.7 İlgili Kuramsal Bilgiler ve Araştırmalar	3
2. YÖNTEM	4
2.1 Araştırma Modeli	4
2.2 Evren ve Örneklem.....	4
2.3 Veriler ve Toplanması	4
2.4 Verilerin Çözümü ve Yorumu	5
3. BULGULAR VE YORUM.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

3.1 SINIRAŞAN SULARIN (FIRAT-DİCLE) TARİHSEL SÜRECİ	6
3.1.1 İlk ve Orta Çağlarda Fırat ve Dicle Nehirleri (M.Ö. 3000-1500)	6
3.1.2 Fırat-Dicle-Basra (Irak) Üzerinde Osmanlı-İran Mücadelesi (1577-1639)	8
3.1.3 İngiltere' nin Fırat-Dicle Yollarını Yeniden Canlandırmak İstemesi ve Yaptığı Girişimler (1760-1850).....	9
3.1.4 Dicle ve Fırat Nehirleri' nde Nakliyat (1550-1850)	13
3.1.4.1 Fırat-Dicle Nehirleri' nde Kullanılan Gemiler ve Cinsleri	14
3.1.4.2 Nehir Nakliyatının İşleme Şekli.....	16

3.1.4.2.1	Ticari Nakliyat.....	17
3.1.4.2.2.	Zahire Nakliyatı.....	18
3.1.4.2.3	Harp Malzemesi Nakliyatı.....	19
3.1.4.3	Buharlı Gemi İşletilmesi.....	20
3.1.5	Fırat ve Dicle Nehirleri Üzerinde Osmanlı Etkinliğinin Artması (1850-1870).....	22
3.1.6	Fırat-Dicle-Basra Üzerinde İngiliz-Alman Mücadelesi (1870-1914).....	23
3.1.6.1	Petrol Zenginliğinin Keşfi ve Rekabetin Artması.....	23
3.1.6.2	Sulu Tarım ve Rekabetin Artması.....	25
3.1.7	Günümüzde Suyun Önemi.....	27
3.1.8	Ortadoğu’ da Suyun Önemi.....	29
3.1.8.1	Irak ve Suriye’nin Fırat-Dicle Nehirleri’ ni Tarihsel Kullanımları.....	31
3.1.8.2	Irak İçin Suyun Önemi.....	32
3.1.8.3	Suriye İçin Suyun Önemi.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

3.2	SINIRAŞAN SULARLA İLGİLİ HUKUKİ TEORİLER VE ULUSLARARASI HUKUK KURALLARI.....	36
3.2.1	Sınıraşan Sularla İlgili Uluslararası Doktrinler.....	36
3.2.1.1	Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini.....	37
3.2.1.2	Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini.....	40
3.2.1.2.1	Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrininin Uygulandığı Uyuşmazlıklar.....	42
3.2.1.3	Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini.....	44
3.2.1.3.1	Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini’nin Uygulandığı Uyuşmazlıklar.....	45
3.2.1.4	Adil (Hakkaniyete Uygun) Kullanım Doktrini.....	46
3.2.1.4.1	Adil (Hakkaniyete Uygun) Kullanım Doktrini’nin Uygulandığı Uyuşmazlıklar.....	50
3.2.1.5	Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanım Görüşü.....	50
3.2.2	Uluslararası Hukukun Sınıraşan Sulara Yaklaşımı.....	52
3.2.2.1	Uluslararası Hukuk Enstitüsü (ILE).....	53
3.2.2.2	Uluslararası Hukuk Derneği (ILA).....	53
3.2.2.3	Uluslararası Hukuk Komisyonu (ILC).....	54

3.2.3	Fırat-Dicle Nehirleri ile İlgili Uluslararası Düzenlemeler.....	55
3.2.3.1	Türkiye İle Suriye Arasındaki Düzenlemeler.....	55
3.2.3.1.1	Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921).....	56
3.2.3.1.2	Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923).....	56
3.2.3.1.3	Muhadenet ve Münasabatı Hasenei Hemcivari Mukavelesi (30 Mayıs 1926).....	57
3.2.3.1.4	13 Mayıs 1952 Protokolü.....	57
3.2.3.1.5	Türkiye-Suriye Ekonomik İşbirliği Protokolü (17 Temmuz 1987).....	58
3.2.3.2	Türkiye İle Irak Arasındaki Düzenlemeler.....	58
3.2.3.2.1	Dicle – Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü (12 Eylül 1947).....	58
3.2.3.2.2	Türkiye-İrak Ekonomik İşbirliği Protokolü (07 Şubat 1976).....	61
3.2.3.3	Son Dönem Gelişmeleri ve Ortak Teknik Komite Toplantıları.....	62
3.2.4	Fırat ve Dicle Sularının Ortak Kullanımına Yaklaşımında Ülkelerarası Farklılıklar.....	66
3.2.4.1	Türkiye'nin Yaklaşımı.....	67
3.2.4.2	Suriye ve Irak'ın Yaklaşımı.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.3	SINIRAŞAN SULARIN TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK ÜLKE EKONOMİLERİNE YANSIMASI.....	70
3.3.1	Türkiye, Suriye ve Irak Su Kaynaklarına Genel Bir Bakış ve Su Potansiyelleri.....	70
3.3.1.1	Türkiye'nin Sınıraşan Suları ve Su Potansiyeli.....	70
3.3.1.1.1	Türkiye'den Doğan Sınıraşan Sular.....	71
3.3.1.1.2	Türkiye Dışından Doğan Sınıraşan Sular.....	73
3.3.1.1.3	Türkiye'nin Su Potansiyeli.....	73
3.3.1.2	Suriye'nin Sınıraşan Suları ve Su Potansiyeli.....	78
3.3.1.2.1	Suriye'nin Su Kaynakları.....	79
3.3.1.2.2	Suriye'nin Su Potansiyeli.....	80
3.3.1.3	Irak'ın Sınıraşan Suları ve Su Potansiyeli.....	80
3.3.2	Sınıraşan (Fırat-Dicle) Sulardan Faydalanma Durumları.....	82

3.3.2.1	Türkiye, Suriye ve Irak Arasında Su İlişkilerinin Tarihçesi.....	82
3.3.2.2	Keban Barajı'nın İnşasından Önceki Dönem (1964 Öncesi).....	83
3.3.2.3	Keban ve Karakaya Barajları'nın İnşaat Dönemi.....	83
3.3.2.4	Urfa Tünelleri ve Atatürk Barajı İnşaatlarının Başlaması.....	84
3.3.2.5	Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP).....	85
3.3.2.5.1	Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Tarihçesi ve Kapsamı.....	86
3.3.2.5.2	GAP ve Çevre Sorunları.....	90
3.3.2.5.3	Güneydoğu Anadolu Projesi ve Erozyon.....	91
3.3.2.6	Su Kullanımı ve Çevre Sorunları.....	94
3.3.2.7	Türkiye'nin İnşaa Ettiği Barajlar.....	95
3.3.2.8	Suriye'nin Fırat Üzerindeki Barajları ve Projeleri.....	96
3.3.2.9	Irak'ın Fırat ve Dicle Üzerindeki Barajları ve Projeleri.....	97
3.3.3	Sınıraşan (Fırat-Dicle) Suların İlgili Ülke Ekonomilerine Sağladığı Katkılar.....	99
3.3.3.1	Güneydoğu Anadolu Projesi İle Fırat, Dicle'nin Ekonomik Değerlendirmesi.....	101
3.3.3.1.1	Fırat Nehri.....	105
3.3.3.1.2	Dicle Nehri.....	107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

3.4	SINIRAŞAN SULARIN, TÜRKİYE-SURİYE VE IRAK ÜLKELERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLERE YANSIMASI.....	109
3.4.1	Sınıraşan (Fırat-Dicle) Sularla İlgili Ülkelerin Tezlerine Genel Bir Bakış.....	109
	- 1946 Protokolü.....	110
	- 1987 Protokolü.....	112
	- Güvenlik Protokolü.....	114
	- Nihai Su Tahsisi.....	115
3.4.1.1	Türkiye'nin Tezleri.....	116
3.4.1.2	Suriye'nin Tezleri.....	117
3.4.1.3	Irak'ın Tezleri.....	118

3.4.2	Sınıraşan Suların Ülkeler Arasındaki Politik ve Ekonomik İlişkilere Etkisi.....	119
3.4.2.1	Güneydoğu Anadolu Projesi, Suriye ve PKK.....	120
3.4.2.2	Türkiye, Irak ve İran'ın Kürt Politikası ve Birleşmiş Milletler Ambargosu	121
3.4.2.3	Dicle, Fırat, Asi ve Suriye.....	122
3.4.2.4	Fırat Üzerinde Suriye'nin Baraj İnşası ve Irak'ın Tepkisi.....	123
3.4.2.5	GAP'ın Türkiye, Suriye ve Irak İlişkilerine Yansıması	124
3.4.3	Türkiye-Suriye İlişkilerinde PKK ve Su Faktörü.....	126
3.4.4	Türkiye Irak İlişkilerinde Su Faktörü.....	133
3.4.5	Türkiye'nin Su Politikası.....	137
4.	SONUÇ VE ÖNERİLER.....	142
	KAYNAKLAR.....	148
EKLER		152
Ek-1	Eski Çağların Ortadoğu'su: Suya Yöneliş.....	152
Ek-2	Bazı Ülkelerin Su Kaynakları ve Tüketimleri.....	153
Ek-3	Deniz Suyunu Arıtma Tesisleri ve Maliyetleri.....	154
Ek-4	Ortadoğu Ülkelerinde Su Kaynakları.....	155
Ek-5	Irak'ın Dicle Üzerindeki Projeleri.....	156
Ek-6	Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanım Yasası.....	160
Ek-7	Barış Suyu Projesi.....	169
Ek-8	Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, 1 Numaralı Ek Protokol (1947).....	171
Ek-9	Atatürk'ün Su Kaynaklarının Geliştirilmesi İle İlgili Söylev ve Demeçleri	173
Ek-10	Türkiye'nin Fırat ve Dicle Havzaları Projeleri.....	179
Ek-11	Türkiye-Suriye Ekonomik İşbirliği Protokolü (1987).....	184
ÖZGEÇMİŞ		190

ÖNSÖZ

Tarihsel olarak bakıldığında, insanlığın varolduğu andan itibaren ondan bağımsız olarak düşünülemeyecek olan belirli ve en önemli unsurlardan birinin “su” olduğu görülecektir. Bu önem, hem biyolojik hem de toplumsal olarak kendini en üst düzeyde hissettirmektedir.

Uygarlığın beşiği olarak gösterilen Anadolu bu açıdan zengin bir yapı arz etmektedir. Geçmişten günümüze kadar ortaya çıkan küresel zenginliklerin bu topraklarda oluşmasında en önemli kaynak olarak “su” yu gösterebiliriz. Çünkü insanoğlu suyu nerede bulmuşsa oraya yerleşmiştir. Yerleşik yaşamda kendine özgü yaşam biçimini doğurmuştur.

Çok eski çağlardan beri insanlar çeşitli şekillerde su kaynaklarından yararlanmışlar, gerektiğinde arazilerini sulamak, gerektiğinde ise arazilerini taşkınlardan korumak için su kaynaklarına yakın ilgi duymuşlardır. Daha sonra teknik geliştikçe sulardan enerji kaynağı olarak da yararlanılmaya başlanmıştır.

20 . Yüzyıl itibariyle suyun önemi çoktan kavranmış, üzerine planlar, projeler ve geleceğe ilişkin stratejiler üretilen ekonomik, toplumsal ve siyasal bir unsur haline gelmiştir.

Günümüzde insanlar ve tüm canlılar için hayati bir madde olan su, enerji üretimi ve tarımsal sulama bakımından her geçen gün daha fazla önem kazanmakta ve bu nedenle ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasal ilişkileri de etkilemektedir.

Kaynaklarının büyük çoğunluğunu Türkiye’den alan Fırat ve Dicle Nehirleri, Türkiye’nin ekonomik kalkınması için gerekli olan tarımsal sulama ve enerji üretimine katkıda bulunurken, Suriye ve Irak’ın önemli ölçüde su ihtiyaçlarını da karşılamaktadır.

Bölgede yaşamın ana unsurunu oluşturan Fırat ve Dicle, ekonomik değerinin yanında, sosyal bir nitelik taşımakta ve bu özelliği ile teknik verilerden soyutlanarak, siyasal amaçlar için kullanılmaya çok uygun bir ortam hazırlamaktadır.

Fırat ve Dicle, çeşitli siyasal amaçlar için yapay olarak yaratılan sorun olarak gözükmekte, gerçek ve yapay sorunları birbirinden ayırabilmek için bölgenin teknik temel farklılıklarını ortaya koymak gerekmektedir.

Fırat ve Dicle sularının Türkiye, Suriye ve Irak ülkeleri arasında kalıcı barışı sağlaması ve nehir sularının akılcı ve optimum bir şekilde kullanılabilmesi için Türkiye, üç aşamalı planı önermiştir.

Bu planla; Fırat ve Dicle'nin tek havza olarak ele alınması, su kaynaklarının ortak envanter çalışmalarının yapılması, tarıma elverişli toprakların tespiti, havzanın toplam su tüketim ihtiyacının belirlenmesi gibi konular üzerinde çalışmalar yapılması bu çalışmalara da dış güçleri karıştırmadan bölge ülkelerinin işbirliği yapması önerilmiştir.

Yüksek Lisans Programına başlamamda ve dersleri takip etmemde büyük destekleri olan eski Tabur Komutanım Ulş. Alb. A. Aziz DİKE'ye, şu andaki Tabur Komutanım Ulş. Kd. Bnb. Haydar KOCAMAN'a, ve ayrıca tez çalışmamda bana sınırsız derecede yardım eden ve hoşgörüsünü esirgemeyen, desteği sayesinde bu tezin bitmesine yardımcı olan tez danışmanım Doç. Dr. Selim TARLAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Araştırmamızda, sınıraşan sulardan Fırat ve Dicle Nehirleri'nin tarihsel süreci, birinci bölümde verilmeye çalışılmış, bu bölümde ilk ve orta çağlarda Fırat ve Dicle Nehirleri, bu nehirler üzerinde yapılan mücadeleler, nehirler üzerinde yapılan nakliyat, sulu tarım konuları ve Suriye ile Irak'ın nehirleri tarihsel kullanımları üzerinde incelemeler yapılmıştır.

İkinci bölümde sınıraşan sularla ilgili hukuki teoriler ve uluslararası hukuk kuralları ortaya konmaya çalışılmış, bu teori ve kuralların Fırat-Dicle açısından Türkiye'yi ilgilendiren ve ilgilendirmeyen yanları tespit edilerek, bu nehirlerin kullanımında ülkelerarası farklılıklar tespit edilerek Türkiye, Suriye ve Irak'ın bu nehirlere hukuk açısından yaklaşımları açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, sınıraşan suların ülke ekonomilerine yansımaları tespit edebilmek için su potansiyelleri tespit edilmiş, ülkelerin Fırat ve Dicle Nehirleri'nden yararlanma durumları ortaya konmuş, Güneydoğu Anadolu Projesi ve çevre sorunları ile erozyon konuları irdelenmiş, nehirler üzerinde ülkelerin inşaa ettiği barajlar tespit edilerek, GAP ile Fırat ve Dicle Nehirleri'nin ülke ekonomilerine sağladığı katkılar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölüm olan son bölümde ise, sınıraşan suların üç ülke (Türkiye, Suriye, Irak) arasındaki siyasi ilişkilere yansımaları incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ülkeler arasında yapılan protokoller, ülkelerin tezleri, GAP, Suriye ve PKK ile Türkiye, Suriye ve Irak ülkelerinin ilişkilerinde su faktörünün önemi ortaya konmaya çalışılarak, sonuçta; Türkiye açısından bir durum değerlendirmesi yapılarak bazı tespit ve öneriler ortaya çıkarılmıştır.

ABSTRACT

In our research; in the first section, the historical process of the transboundary waters, Euphrates and Tigris Rivers has been exposed within the framework following topics; the first and middle ages of abovementioned rivers, the conflicts and transportation on the rivers, cultivation and historical exploitation of those rivers by Syria and Iraq.

In the second section, the law theories and international law regulations have been put forward. Determining the concerning and unconcerning facts of Turkey, the differences between these countries on consumption of these rivers, the views on the rivers, legal situation of Turkey, Syria, Iraq have been given insight.

In the third section, in order to determine the reflections of transboundary waters on the countries economies, the water potentials, utilization scale from the rivers, the hydropolitical implications of GAP and enviromental problems as well as erosion have been examined. On the other hand, stating the dams built on the rivers by three countries, the contributions of GAP, Euphrates and Tigris Rivers on the economy of countries have been detected.

In the fourth and the last section, the affects of transboundary waters on the political relations of these three countries(Turkey, Syria, Iraq) have been investigated. In this section protocols, thesis of the countries, GAP, Syria and PKK and the importance of the water issue on the relations of these countries have been exposed, consequently; evaluating the current situation from the point of Turkey, some conclusions and proposals have been revealed.

1. GİRİŞ

1.1 Problem

Bu çalışma, insanoğlunun doğayı tanımaya başladığı andan itibaren sürekli ve her alanda kullanmış olduğu “su”yu, yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte onu bir başkasıyla paylaşması sorunu üzerine kurulmuş olup, bu sorunun günümüzdeki bir görüntüsü olan Fırat-Dicle Nehirleri özelinde ve ilgili ülkeler bazında ele almaktadır.

Türkiye son yıllarda ekonomik ve sosyal gelişmesini belirli bir seviyeye çıkarmak amacıyla sınıraşan sulardan, -Fırat ve Dicle Nehirleri’nden- faydalanma yönünde yoğun bir çaba içine girerek, birçok projesini uygulama alanına koyması sonucunda problem oluşmaya başlamış ve bu probleme “ su sorunu” adı verilerek araştırmamızda açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Su sorununun baş göstermesi sonucunda ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler de bu doğrultuda olumsuz yönde artmış olup, bu da problemin bir başka tarafını teşkil etmektedir.

1.2 Amaç

Bu tez çalışmasının amacı, sınıraşan sulardan Fırat ve Dicle’nin tarihsel geçmişini incelemek, söz konusu suların hukuki boyutunu tespit ederek, bölgede sorun olarak gösterilmeye çalışılan bu iki nehrin, bölge ülkelerinden Türkiye, Suriye, Irak ülkeleri ekonomilerine yansımalarını ve ülkeler arasındaki siyasi ilişkileri etkileme durumunu ortaya çıkararak, Türk Dış Politikasının en önemli konularından birisi olan sınıraşan suların, bilimsel değerlendirmeler sonucunda ortaya çıkan sonuçlarını tespit etmektir.

1.3 Önem

1980’li yıllardan itibaren Türkiye’nin, Suriye ve Irak ülkeleri ile arasındaki ilişkileri etkileyen önemli etkenlerden birisi de sınıraşan sulardan Fırat-Dicle Nehirleri olmuştur.

Günümüz itibariyle ülkemiz, gelişmişlik yönünde hızla yol almaktadır. Bu ivmenin kaynakları arasında ülke zenginliklerinin en üst düzeyde kullanılmaya başlanmasının etkisi çok önemlidir. Bu zenginlikler içerisinde ise su, en belirgin olanlardan birisidir. Özellikle

sınıraşan sular olarak Fırat ve Dicle, ve bu nehirler üzerinde kurulan GAP, bu ivmeyi yakalayan Türkiye'nin itici gücüdür.

Sınıraşan sularımızdan Fırat ve Dicle'nin bölge ülkeleri olan Suriye ve Irak açısından da önemi büyüktür. Bu nehirler daima Irak'ın ve özellikle de Suriye'nin haksız ve yetersiz taleplerine maruz kalmaktadır. Bilhassa Suriye tarafından konu uluslararası arenaya çekilmek istenmekte ve Türkiye'den tavizler koparılmaya çalışılmaktadır.

Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerindeki egemenlik haklarından hiçbir zaman ödün vermemesi için konunun hukuki, ekonomik ve siyasi boyutlarının çok iyi bilinmesi ve ona göre hareket edilmesi en önemli hususlardan birisidir. Çünkü su, 21. yüzyılda en önemli madde olacaktır.

1.4 Sayıtlılar

Bu araştırmada ki temel varsayım, suyun vazgeçilmez bir madde olduğu ve geleceğin en önemli unsurlarından biri olacağıdır. Günümüzde, geleceğe ilişkin stratejiler üreten teorisyenlerin odak nokta olarak suyu almış olmaları bu durumun ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Dünyada varolan yer altı ve yerüstü içilebilir su kaynaklarının bir gün tükenecek olması korkusu, insanlığı yeni arayışlara itmektedir.

1.5 Sınırlılıklar

Araştırmamda karşılaştığım sorunlardan en önemlisi sınıraşan sular konusunda yeterince bilimsel kaynak olmaması ve olanlarında vermiş olduğu sayısal değerlerin farklılıklar arzemesiydi.

Özellikle Fırat ve Dicle Nehirleri'nin tarihsel süreci ile ilgili kaynak bulmakta epey zorlandım. Bu konudaki sınırlı sayıdaki kaynaklardan en üst düzeyde yararlanmaya çalıştım.

1.6 Tanımlar

Konunun incelenmesi esnasında geçmekte olan bazı tanımların açıklanması, tezi okuyanın daha kolay anlaması açısından faydalı olacaktır.

Sınıraşan Su: Bir devletin topraklarından doğup, bir başka devletin veya devletlerin sınırlarını geçerek topraklarında akan sulardır. Örneğin; Fırat, Dicle, Asi, Zap ve Hezil Çayı gibi.

Uluslararası Su : İki kıyısı iki ayrı devletin toprakları içinde yer alan ve bu devletlerin sınırlarını oluşturan sulardır. Örneğin; Meriç ve Arpaçay gibi.

Drenaj Havzası : Üzerine düşen yağmur, kar ve suları toplayarak aynı akarsu sistemine ileten alandır.

Sınıraşan suyun topraklarından kaynaklandığı ülke yukarı kıyıdaş, veya menbaa ülkesi, topraklarından geçtiği diğer ülkeler ise, aşağı kıyıdaş, diğer bir deyişle mansap ülkelerdir. Fırat ve Dicle sisteminde Türkiye menbaa, Suriye ve Irak ise, mansap ülkeler durumundadır.

1.7 İlgili Kuramsal Bilgiler ve Araştırmalar

2000’li yıllar içerisinde dünyanın ve özellikle Ortadoğu’nun en stratejik ve hayati unsurlarından birisi olan “su” Türkiye, Suriye ve Irak arasında gün geçtikçe yeni bir boyut kazanarak medyanın ve uluslararası strateji enstitülerinin vazgeçilmez ilgi odağı olmaya devam etmektedir.

Ortadoğu su sorununu ele alan çalışmaların büyük çoğunluğu, çözümsüzlük ve savaş ihtimali çevresinde yoğunlaşmışlardır. Bu savaş senaryoları özellikle kitle iletişim araçlarınca sık sık ön plana çıkarılmakta, değişik savaş senaryoları üretilmektedir.

Sınıraşan sular konusunda yabancı dilde ve yurt dışında bir çok kitap, dergi vb. yayınlar yayınlanmış olup, Türkiye’de ise, bu konu ile ilgili etraflıca bir çalışma olmadığı, konunun bazı kitaplarda yer alan makaleler, gazete yazıları ve üniversitelerde yapılan bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler olduğu gözlenmiştir.

2.YÖNTEM

2.1 Araştırma Modeli

Araştırma modeli kurulurken konuya ilişkin olarak araştırılan kaynaklardan sınıraşan suların tarihsel sürecine ilişkin olanlar birinci elde değerlendirildi. Bu değerlendirme yapılırken zaman dizini gözönünde bulunduruldu. Tarihin en eski zamanlarından günümüze kadar gelen süre içerisinde “su” ya ilişkin –bu Fırat-Dicle için geçerli- seyir tarihsel, toplumsal, ekonomik ve siyasi boyutlarıyla ele alındı. Daha sonra sınıraşan sulara ilişkin hukuksal teoriler ve uluslararası hukuki kurallar konunun hukuksal boyutunu ortaya koymak amacıyla kullanıldı. Fırat-Dicle Nehirleri’nin Türkiye, Irak ve Suriye’nin ülke ekonomilerine yansımaları irdelenip araştırma sonunda ise, Fırat ve Dicle’nin bu nehirlerle bağlı olarak komşularımız olan Irak ve Suriye ile ülkemiz arasındaki ekonomik ve siyasal sorunlar ele alınmıştır.

2.2 Evren ve Örneklem

Araştırmamızda evren olarak sınıraşan sular ele alınmıştır. Örneklem olarak Fırat ve Dicle Nehirleri önemleri göz önünde bulundurularak seçilmişlerdir. Geçmişten günümüze bu iki nehir için yapılan savaşlar, çevresinde kurulan uygarlıklar, insan ilişkileri, ilgili ülkelere ekonomik, siyasi, kültürel etkileri tarihsel bir bakış açısıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu nehirlerden yararlanarak ülkemizin gelişmişlik yolunda katedeceği “kilometre taşları” üzerinde açıklamalar getirmek amacıyla bazı tespitler yapılmıştır.

Buna ilişkin olarak GAP konunun öneminin ortaya konulmasında vasat bir gösterge olarak bulunmaktadır. Projenin ülkemizin ekonomik hayatına kattığı/katacağı zenginlik ve canlılık ayrıca konumuzun önemini önemli ölçüde artırmaktadır.

2.3 Veriler ve Toplanması

Öncelikle konuya ilişkin eserler kütüphanelerde taranmış ve kaynakça oluşturulmuştur. İkinci aşamada ise kaynakça da bulunan eserlere ulaşmaya çalışılmıştır. Bu eserler kitap, makale ve konferans metinleri halinde elde edilmiştir. Verilerin toplanması

sırasında Beyazıt Devlet, Y.T.Ü. Kütüphanesi, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi ve Harp Akademileri Komutanlığı Kütüphanesi'nden yararlanılmıştır.

2.4 Verilerin Çözümü ve Yorumu

Araştırmamızda elde edilen veriler özellikleri itibariyle gerekli olduğu yerlerde istatistiki bilgiler olarak sunulmuştur. Bu bilgiler tablolar halinde verilmiştir. Ulaşılan kaynaklara ilişkin veriler ve yapılan istatistiki tablolara ilişkin bilgiler bilimsel araştırma standardı içerisinde uyulacak yazım kurallarına uygun olarak raporlaştırılmıştır. Bu raporlaştırmada araştırmacının yorumu da konuya katılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

BİRİNCİ BÖLÜM

3.1 SINIRAŞAN SULARIN (FIRAT-DİCLE) TARİHSEL SÜRECİ

Doğu Anadolu ve Mezopotamya, tarihin ilk çağlarından itibaren uygarlık, askerlik, siyaset ve ticaret bakımından daima büyük önem taşımışlar, uluslararası rekabetin merkezi, çoğu zaman da çatışma alanları olmuşlardır. Bu önemli bölgelerin başlıca su kaynakları ise Fırat ve Dicle Nehirleri'dir.¹

3.1.1 İlk ve Ortaçağlarda Fırat ve Dicle Nehirleri

Dicle ve Fırat Nehirleri, Doğu Anadolu'dan doğan ve bu bölgenin tamamına yakınının suyunu toplayan, aynı zamanda da akarsularını oluşturan iki büyük su kaynağıdır.

Uygarlığın ilk doğup geliştiği bölgelerden birisi olan Anadolu ve Mezopotamya'da bulunan Fırat ve Dicle Nehirleri, M.Ö. 3000 yıllarında Sümerler den başlayarak, bölge insanlarının su kaynağı ve ulaşım yollarını oluşturmaktadır.²

Su, insanlığın yaşam koşullarını biçimlendirmekte çok büyük rol oynamıştır. İnsanlar kuruyan suların ardından başka yerlere su bulmak için göç etmişler,³ su için zaman zaman da kavga etmişlerdir. Afrika'dan Fırat ve Dicle'ye kadar insanlığın nasıl geldiği, yüz binlerce yıl içinde neler yaptıkları tam olarak bilinmemektedir. Yazının olmadığı bu dönemlerin bilinmemesi ve sadece tahminlerin yapılması doğaldır. Ancak Afrika'dan Fırat ve Dicle kıyılarına ulaşan insanların 5000-6000 yıllık geçmişi biraz daha iyi bilinmektedir. Çünkü yazı, Mezopotamyalıların insanlığa 5000 yıllık bir armağanı olmuştur.⁴

Fırat ve Dicle kıyılarında yaşayan insanların uygarlığa katkısı sadece yazı olmamış, toplumsal yaşamayı kurallara ve kanunlara bağlayıp uygulayanlar da onlar olmuştur.⁵ Arabaya binenler, göçebelikten yerleşik tarıma geçip ekip biçmeye ve yerleşik olarak hayvan

¹ Rifat Uçarol, **Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler**, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.361.

² Rifat Uçarol, **Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler**, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.361,362.

³ Eski Çağların Ortadoğu'su: Suya Yöneliş için bakınız EK-1, Özhan Uluatam, **Damlaya Damlaya**, (Birinci basım. Ankara: T.İş Bankası Kültür Yay., 1998), s.19.

⁴ Özhan Uluatam, **Damlaya Damlaya**, (Birinci basım. Ankara: T.İş Bankası Kültür Yay., 1998), s.12.

beslemeye başlayanlar da onlar olmuştur. Onlar; Sümerler, Akkadlar, Babiller ve Asurlular bir şey daha öğrenmişlerdir, o da suyla baş etmek.⁶

Tarihin en eski dönemlerinden itibaren bu iki nehir, Mezopotamya'da büyük bir kanal şebekesiyle birbirine bağlanarak daha geniş şekilde yararlanılacak hale getirilmiştir.⁷ Abbasi İmparatorluğu (750-1825) döneminde de, bu su şebekesi hükümet merkezi olan Samarra civarında başlamaktaydı. Dicle ile Fırat'tan ayrılan ve karışık bir şebeke oluşturan kanallar, bu şebekenin yukarı kısmında Fırat'ın sularını Dicle'ye, aşağı kısmında ise Dicle'nin sularını Fırat'a götürüyordu. İki nehir arasındaki kanallar yüzyıllar içerisinde bazı değişikliklerle varlığını sürdürmüştür.⁸

Diğer yandan Fırat, özellikle de Dicle Nehri'nden ilk çağlardan itibaren ulaşım, balıkçılık, tomruk yüzdürmesi ve ufak çapta sulama yönünden de yararlanılmıştır. Ulaşım aracı olarak ilk defa Asurlular da (M.Ö. 2000-612) görülen ve "kelek" adı verilen şişirilmiş tulumlar üzerine konulmuş salları kullanılmıştır.⁹ Bu genel çerçevede yine ilk çağlardan itibaren eski dünyanın doğusu ile batısı, yani Asya ile Avrupa arasında ticaret, "Baharat Yolu" ve "İpek Yolu" olmak üzere iki ana yoldan yapılmıştır. Diğer bir deyimle doğu ve batı ülkeleri arasında başta ticaret olmak üzere, karşılıklı her türlü ulaşım bu iki ana yoldan gerçekleştirilmiştir.

"İpek Yolu" Çin'den başlayarak Orta Asya'yı geçip, Hazar Denizi'nin kuzeyinden Azak ve Kırım Limanlarıyla Trabzon'da sona ermekteydi. "Baharat Yolu" ise, genelde Hindistan'dan hatta daha doğuda Çin'den başlayıp bir kolu Kızıldeniz'e, oradan Akdeniz limanlarına; diğer kolu da, Basra Körfezi'nin kuzeyindeki Basra Limanı'na, oradan Şattü'l Arap'tan¹⁰ yukarı doğru çıkarak Bağdat'a ulaşırdı. Buradan ise yol ikiye ayrılırdı. Biri Dicle Nehri'ni izleyerek Musul'a ve Anadolu ile İran'a, diğeri Fırat Nehri'ni izleyerek Suriye Limanı'na yani Akdeniz'e veya Anadolu üzerinden İstanbul'a uzanırdı. "İpek Yolu" ve "Baharat Yolu" nun ulaştığı Karadeniz ile Akdeniz Limanları'ndan da doğudan gelen mallar genelde İtalyan denizcileri tarafından Avrupa'ya taşınırdı. Bu bakımdan, dünya ticaretinin önemli bölümünün yapıldığı "Baharat Yolu" üzerindeki Basra Körfezi, Basra Limanı ile

⁵ Veli Yılmaz, **Siyasi Tarih** (Birinci basım. İstanbul: HAK Yay., 1998), s.12-17.

⁶ Özhan Uluatam, **Damlaya Damlaya** (Birinci basım. İstanbul: İş Bankası Yay., 1998), s.12. : Necati Çetinkaya, **Çağlar Öncesinden Günümüze Doğu Anadolu** (Birinci basım . İstanbul: 2000), s.29-39

⁷ Mahmut Maan, **Nil ve Fırat** (Birinci basım. İstanbul: Bağlam Yay., 1993), s.498.

⁸ Rifat Uçarol, **Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler**, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.362.

⁹ Fikret Hakküden, Semih Önem, Mesut H.Caşın, **Sınıraşan Sular** (S.K. Dergisi, Ocak 1999), s.31. : Metin Tuncel, **Dicle** (İslam Ansiklopedisi, İstanbul: c.IX, 1994), s.281-284.

¹⁰ **Şattü'l Arap**: Fırat ile Dicle'nin Kurna'da birleşmesinden meydana gelen büyük ırmak olup, Basra yakınından akarak Basra Körfezi'ne dökülür.(Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay. İstanbul 1991), s.1256.

Dicle ve Fırat Nehirleri'nin geçit ve ulaşım yönünden ayrı bir önemi vardı. Bunların giriş kapısı yani Basra Körfezi'nin (İran Körfezi) Hint Okyanusu'na açıldığı yerdeki Hürmüz Limanı ise, ortaçağdan beri Batı Asya ile Hint ve Çin arasında bir ticaret merkezi olduğu gibi aynı zamanda körfeze giriş-çıkışı kontrol edecek bir konumdaydı.¹¹ Bizans İmparatorluğu'nun en parlak dönemi sayılan İmparator Justinian (527-565) zamanında, bu devletin Çin ile ticaret yaptığı ve Çin mallarının Basra Körfezi, Dicle ve Fırat Nehirleri yoluyla İstanbul'a geldiği bilinmektedir. Diğer yandan: Çin'de T'ang sülalesinin (627-961) hükümran olduğu dönemde Arap İmparatorluğu'nun da parlak dönemini yaşaması, Batı Asya ile Çin arasında sıkı ilişkilerin meydana gelmesine yol açmış ve bunun sonucu olarak da iki ülke arasında ticaret büyük gelişme göstermiştir. Araplar ticaret için Hindistan'a özellikle deniz yoluyla gitmişler, buna karşılık Hint ve Çin gemileri de Basra Körfezi'ndeki Hira ve Hürmüz'e gelmişlerdir. Böylece Hürmüz Limanı ve Kalesi 15. yüzyılın sonlarına kadar dünya ticaretinin önemli bir uğrak yeri olmuştur.¹²

Bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısına Portekizliler çıkmış ve Osmanlı İmparatorluğu Hint Okyanusu egemenliğini Portekizlilere kaptırmıştır. Osmanlı'nın Hint Okyanusu'ndan Basra Körfezi'ne kapanması ile Dicle ve Fırat Nehir boyları önem kazanmış, bunun üzerine de karşısına İran çıkmıştır.

3.1.2 Fırat-Dicle-Basra (Irak) Üzerinde Osmanlı-İran Mücadelesi (1577-1639)

İran'daki Safevi Devleti'nin Irak-ı Acem¹³ denilen bölgedeki istekleri ve faaliyetleri üzerine, 1577 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile bu devlet arasında, 17. yüzyılın ortalarına kadar süren, uzun ve yıpratıcı savaşlar yapılmıştır. Bu süre içerisinde özellikle 1622-1639 yılları arasındaki Osmanlı-İran savaşları şiddetli geçmiş ve sonuçta, 1639 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşması¹⁴ imzalanmıştır. Bununla, İran, Bağdat ve Musul'un Osmanlılara ait olduğu bir defa daha kabul edilmiştir. Bu da, iki devlet arasında uzun bir barış döneminin başlangıcı olmuştur. Ne var ki, 17. yüzyılın başlarından itibaren Basra Körfezi'nde ve Hint

¹¹ Rifat Uçarol, **Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler**, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.363 : Metin Tuncel, **Fırat** (İslam Ansiklopedisi, c.XIII, İstanbul:1996), s.31-33.

¹² Rifat Uçarol, **Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler**, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.363.

¹³ **Irak-ı Acem**: Bağdat ve Basra yöresine verilen ad olup, sonraları İran'ın bütün kuzeybatı kısmına, yani ülkenin dağlarına da bu isim yaygınlaştırıldığından asıl Irak'a Irak-ı Arabi ve buna da Irak-ı Acem adı verilmiştir. (Türkçe Sözlük, Tercüman Yay., İstanbul 1991),s Türkçe Sözlük, s.527.

Okyanusu'nda yeni bazı Avrupalı sömürgeci devletlerin görünmesi ile bölgede önemli gelişmeler başlamış, sömürgeci devletlerden özellikle İngiltere, Fırat ve Dicle Nehirleri'ne yakın ilgi göstermeye başlamıştır.¹⁵

3.1.3 İngiltere'nin Fırat-Dicle Yollarını Yeniden Canlandırmak İstemesi ve Yaptığı Girişimler (1760-1850)

Bilindiği gibi, İngiltere, sömürgecilik sürecinde genelde, bir bölgeye önce tüccarlarını gönderip, durum uygunsa, oralarda ticaret şirketleri kurup yerleşmeye başlar, sonra da devlet olarak bu şirketleri ve tüccarları korumak üzere oraya asker gönderir ve bölgeye siyasi yönden de el atardı.

İngilizler, bu yayılma ve genişleme siyasetleri çerçevesinde, Fransa'yı Hindistan kıyılarından uzaklaştırıp buralarda ticaret yapma tekeli kurduktan sonra, Basra Körfezi'nde de ticari faaliyetlerini artırmaya başladılar. Anlaşıldığına göre, daha 1760'larda Basra'da ve Şattü'l Arap üzerinde yoğun bir ticari faaliyet içine girmişlerdi.

İngiltere'nin, Hint Okyanusu ve çevresindeki etkinliğinin artması, özellikle Hindistan'ın kendisi için ticaret ve siyaset bakımından büyük önem kazanması, dikkatlerini bu bölgede toplamasına yol açtı. Bu arada 18. yüzyılın sonlarında bazı İngiliz tüccarları, Hindistan'a gitmek için Ümit Burnu'nu dolaşmaktansa, Süveyş - Kızıldeniz yolunun daha kısa ve kazançlı olacağı düşüncesini ortaya attılar. Fakat bu düşünce fazla taraftar bulmadı.

Ancak; 1789 Fransız İhtilali ve bunun arkasından başlayan Koalisyon (İhtilal) Savaşları,¹⁶ (1792-1815) Avrupa'nın siyasi, sosyal, ekonomik ve düşünsel hayatında çok büyük değişim ve gelişmeler meydana getirmiştir.

Bu arada Koalisyon Savaşları sırasında, Fransa'nın 1806 yılında "**Kıta Ablukası**" nı¹⁷ ilan ederek İngiliz mallarının Avrupa'ya girmesini yasaklaması, buna karşılık İngiltere'nin de

¹⁴ **Kasr-ı Şirin:** Osmanlı Devletiyle Safeviler arasında aynı adlı kentte yapılan barış antlaşması, 17 Mayıs 1639. Büyük Larousse, s.6483.

¹⁵ Rifat Uçarol, **Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler**, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.366,367.

¹⁶ **Koalisyon Savaşları:** Fransız İhtilali'nin monarşiyi yıkarak önce meşrutiyeti daha sonra da cumhuriyeti kurması, Fransız İhtilali'nin kendi ülkelerini de etkileyeceği düşüncesi ile Avrupa monarşilerini korkuttu. Önce Fransa'nın komşusu olan devletlerin meydana getirdiği ittifaka, daha sonra Avrupa'nın diğer ülkeleri de katıldı. Bu devletlerle Fransa arasında yapılan savaşlardır. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih** (Dördüncü basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), s. 20.

¹⁷ **Kıta Ablukası:** Napolyon'un İngiltere'nin deniz ticaretinden aldığı gücü kesmek amacıyla 21 Aralık 1806 tarihinde yayınladığı buyruk ile ilan ettiği ablukadır. Bununla, bütün İngiliz gemilerinin Avrupa limanlarına yanaşması ve bütün İngiliz mallarının, Avrupa'ya girmesi yasaklandı. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih** (Dördüncü basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), s.25.

Fransa'ya karşı 1807'de "**Deniz Ablukası**"nı¹⁸ ilan etmesi, Avrupa'da ekonomik bir kriz yarattı.

Avrupa devletleri, ancak 1815 yılında Viyana Antlaşması'nın¹⁹ yapılmasından sonra, bu ekonomik krizden kurtulmak üzere harekete geçebildiler. Bu tarihten itibaren kendilerini toparlayabilmek için, yerli sanayinin gelişmesine gayret ettiler ve bu amaçla gümrüklerde himaye sistemi yöntemini benimseyip, uygulamaya soktular. Bunun öncülüğünü ise Fransa yaptı. Fransa'yı, 1819'dan başlayarak 1836 yılına kadar geçen sürede Alman Gümrük Birliği'nin (Zollverein) gerçekleştirilmesi izledi. Bu arada Avusturya'da, 1833'te 69 çeşit eşyanın ülkesine girmesini yasakladı ve 1.600 madde üzerine ağır gümrük resmi koydu. Aynı yıl Rusya ise 300'den fazla malın ithalini yasakladı.

Avrupa'da meydana gelen bu gelişmeler, 19. yüzyılın ortalarına doğru İngiltere'ye kıta pazarlarını kapattı. Halbuki İngiltere'de 1760 yılında ilk sanayi inkılabı başlamıştı. Bunun sonucu olarak da İngiltere, 1782'den itibaren, sınai üretiminde hızlı bir gelişme gerçekleştirmişti. Nitekim, kömür taşınması ve bakır üretimindeki gelişmenin yarısından fazlası, basma kumaşlarındaki artışın beşte dördü ve pamuklu mallar ihracatının onda dokuzu, 18. yüzyılın son 18 yılında toplanmış ve bu gelişme 19. yüzyılın başlarında daha da artmıştı.

Yine bu tarihlerde önemli bir gelişme daha olmuş, buharlı gemiler yapılmaya başlanmıştı. 1818 yılında buharla işleyen bir gemiyle ilk defa Atlas Okyanusu geçilmiştir. Ancak; ilk buharlı gemilerin uzun yolculuklar için fazla yakıt (kömür) ve suya ihtiyaçları olduğundan, gemide yük için az yer kalıyordu. Bu da taşımacılıkta kâr oranını düşürüyordu.

19. yüzyılın başlarında, İngiltere'de sanayide ve gemicilikte meydana gelen bu gelişmeler ile, bunlara karşılık Avrupa pazarlarının İngiliz mallarına kapanması, İngilizleri yeni pazarlarla, önemli pazarlarından biri ve sömürgeciliklerinin temel taşı olan Hindistan'a, geniş anlamıyla doğuya, daha kısa giden güvenli ve kârlı bir yol aramaya yöneltti. Bu da, onların dikkatlerini Doğu Akdeniz'e çevirdi.

İngiltere, 1830 yıllarından itibaren doğu yoluyla ilgili olarak bazı projeler üzerinde çalışmalar başlattı: Bunlardan birincisi, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla ilgili olarak teknik çalışmanın başlatılmasıydı. Gerçekte Süveyş'ten geçecek bir yol, Ümit Burnu'nu dolaşan yolu

¹⁸ **Deniz Ablukası:** İngiltere'nin Fransa'ya karşı 7 Ocak 1807 tarihinde ilan ettiği ablukadır. Bununla, İngiltere açık denizlerdeki Fransız gemileri ile müttefiklerinin gemilerine ve mallarına el koyacağını açıkladı. Böylece Fransa Avrupa'ya hapsedilmek istendi. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih** (Dördüncü basım, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), s.25.

¹⁹ **1815 Viyana Antlaşması:** Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları sonucunda, Avrupa'ya yeniden bir siyasi düzen ve şekil vermek için 9 Haziran 1815 tarihinde yapılan antlaşmadır. Bu antlaşma ile Avrupa statüsü bazı değişikliklerle beraber, genel hatları ile Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdü. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih** (Dördüncü basım, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), s.34,40.

üçte bir oranında kısaltabilirdi. Ancak bu düşünce ve proje, dönemin hükümeti tarafından siyasi nedenlerle uygun bulunmadı. Bunda, İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston önemli rol oynadı. Palmerston'a göre, Akdeniz ile Kızıldeniz arasında açılacak bir kanal, "bütün sorunlarıyla birlikte ikinci bir Boğaz" olacaktı. Zira o tarihlerde, 1798 Osmanlı-Rus Antlaşması'yla başlayıp gelişen ve "birinci boğazlar" olarak nitelenen Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerinde, devletler arasındaki rekabetten doğan sorunlar, bu sorunlara çıkarları nedeniyle taraf olan İngiltere'yi fazlasıyla uğraştırmaktaydı.

Bu ve diğer nedenlerden Palmerston, Hindistan'a gitmek için Süveyş yerine daha kısa bir yol olarak, Doğu Akdeniz-Fırat vadisi üzerinde düşünmeye başladı. Bu yol, kısalığı yanında Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki güney-batı Muson rüzgarlarının doğurduğu tehlikeleri de ortadan kaldırıyordu. Diğer yandan nehir ulaşımı, Ren ile Tuna'da denenmiş ve olumlu sonuçlar alınmıştı. Bu dönemde Fırat Nehri üzerinde kayık, şayka, grab, firkate, mavna ve keleklerle nakliyat yapılmaktaydı.

Özetle, İngiltere Hükümeti, Fırat üzerinden Hindistan'a gitme projesini kabul etti. Bu yolu geliştirmek ve işletmek için Osmanlı Devleti'ne başvurdu. Ancak İstanbul Hükümeti buna hemen olumlu cevap vermeyip, Bağdat Valisi Ali Paşa'dan bu konudaki görüşlerini sordu. Ali Paşa'ya göre, Fırat Nehri'nin temizlenerek üzerinde gemi işletilmeye başlanması, ticareti kolaylaştıracak ve kâr getirecekti. Ancak, Fırat Nehri'nin Birecik'ten Hille'ye (Güney Irak'ta) kadar olan kısmının temizlenerek gemi işleyebilecek duruma getirilmesi mümkün olduğu halde, Hille ile Kurna arasının temizlenmesi imkansızdı. Bundan dolayı Fırat ile Dicle'nin bir kanalla birleştirilmesi düşünülebilecekti. Ali Paşa böyle bir durumda da, İngilizlere izin verilmeyip, işin kendisinde bırakılmasını istemiştir. Buna karşılık Osmanlı'nın Londra Elçisi Namık Paşa, İngiltere'ye istediği iznin verilmesinin, devlete bazı ticari, mali ve siyasi yararlar sağlayacağı düşüncesiyle verilmesinden yana olduğunu bildirmiştir.

Bu sıralarda ise Osmanlı Devleti, Mısır Valisi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı gibi büyük bir sorunla uğraşmaktaydı. Mehmet Ali Paşa, 1831 yılında isyan hareketine başladıktan ve Suriye'yi kontrolü altına aldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin ordularını yenerek Kütahya'ya kadar ilerlemişti. Ancak Avrupa devletlerinin baskısıyla 1833 yılında Kütahya Antlaşması'nı kabul ederek, Toros Dağları'nın güneyine çekilmişti. Ne var ki, bu durumdan ne Osmanlı Padişahı II. Mahmut (1808-1839) ne de Mehmet Ali Paşa memnun kalmıştı. Bu nedenle her iki taraf yeni bir askerî harekât için hazırlıklara başlamışlardı.

İşte bu ortamda Suriye'den sonra Irak'a da göz diken Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, İngiltere'yi kendi yanına çekebilmek ümidiyle, Suriye'de Süveydiye Limanı'ndan Fırat

Nehri'ne vapur geçirmek üzere İngilizlerin istediği inşaat iznini İstanbul Hükümeti'nin onayını almadan onlara verdi. Böylece, Fırat ve Dicle Nehirleri üzerindeki Osmanlı-İngiliz çekişmesine, Mısır'da bağımsız bir devlet, hatta daha geniş olarak bir Arap İmparatorluğu kurmak peşinde koşan asi Mehmet Ali Paşa 'da karışmış oldu.

Osmanlı Devleti, yukarıda belirtilen gelişmeler üzerine ve başka nedenlerden dolayı, İngilizlere Fırat Nehri üzerinden doğuya doğru ticaret yapma iznini verdi. Osmanlı Devleti bu arada, (16 Ağustos 1838) İngiltere ile bir ticaret antlaşması²⁰ imzaladı. Bu antlaşma ile de İngiltere'ye yeni ve önemli bazı ticari ayrıcalıklar tanındı.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan bu antlaşma sonunda, Dicle-Fırat Nehirleri, sulama ve ulaşım konularının yanı sıra, aynı zamanda siyasi bir nitelik de kazanmış oldu.

İngiltere, aslında bu tarihlerde Dicle-Fırat Nehirleri ile onların geçtiği bölgeye daha geniş bir boyutta bakmaya ve buralarla ilgisini uzun vadeye göre düzenlemeyi düşünmeye başlamıştı. Nitekim, yukarıda sözü edilen izin konusunda girişimlerde bulunurken, aynı zamanda Asi Nehri ile Fırat Nehrini bir kanalla birleştirerek, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak gibi dönemin teknik imkanlarına göre büyük bir projeyi ortaya koymuştu. Ancak, Osmanlı Hükümeti, bu projeye kesin olarak izin vermeyeceğini açıklamıştır.

Bunun üzerine İngilizler, Asi ile Fırat Nehirleri arasında kanal açma konusunun üzerine daha fazla gitmeyerek, Fırat-Dicle Nehirleri'ne ulaşım ve ticaret yönünden ağırlık vermişler, bu nehirlerde kullanmak amacıyla bölgede gemi inşaatı işine başlamışlar ve gerekli malzemeyi Süveydiye İskelesi'ne getirip oradan Birecik'e taşımışlardı. Bunun yanı sıra, Fırat Nehri'nde buharlı gemilerin işleyebilmesini sağlamak için, nehrin temizlenmesiyle ilgili incelemeler yapmışlardı. Bu arada da, yapımı tamamlanan iki gemi ile 1836 yılında, Fırat üzerinde güneye doğru deneme seferi düzenlemişlerdir. Bu gemilerden biri Basra'ya kadar gidip, oradan Dicle Nehri'ne geçerek Bağdat'a kadar gelmişti.

Ne var ki, İngilizlerin Fırat ve Dicle Nehirleri'ndeki bu çalışmaları, Hindistan'a gidecek yolun geliştirilmesi düşüncelerini tam olarak uygulamaya sokamamıştır. Ancak, onların bölgeye, özellikle, Dicle – Fırat Nehirleri'ne olan ilgileri devam etmiştir.

İngilizler, 1850 yılından sonra, bu defa, bir bölümü demiryolu, bir bölümü de nehir yoluyla olmak üzere, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak projesini ortaya atıp, geliştirmeye

²⁰ **1838 Ticaret Antlaşması:** Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı sonucunda İngiltere'nin Mısır'daki çıkarlarının tehlikeye düşme belirtisi üzerine İngiltere'nin girişimleri ile Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalanan antlaşmadır. Bu antlaşma ile İngiltere'ye yeni ve önemli ticari ayrıcalıklar verildi. Bu ayrıcalıklara karşılık olarak ta İngiltere'nin desteği sağlandı. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih** (Dördüncü basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), s.176.

çalıştılar. Düşündükleri demiryolu, İskenderun Körfezi'nden başlayıp, Fırat Nehri ve Caber Kalesi civarından geçerek, Mezopotamya'ya girip Bağdat'a ulaşacak, oradan Dicle ile Fırat sularının birleştikleri yer olan ve büyük gemilerin işlemesine elverişli derinliği bulunan Kurna'ya veya Basra Körfezi'ne 37 mil uzaklıkta büyük bir ticaret merkezi olan Basra kentine kadar uzatılacaktı. Fakat bu proje İngiliz kamuoyunda ilgi uyandırmasına rağmen, çeşitli nedenlerle uygulamaya konulamadı. Bununla birlikte, Basra Körfezi'ni demiryolu ile Akdeniz'e bağlamak düşüncesi, bundan böyle de gündemde kaldı ve devletlerarası çeşitli gelişme ve sürtüşmelere neden oldu.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılabileceği gibi, İngiltere 17. yüzyılın başlarından itibaren Basra Körfezi'ne girmiş, zamanla Dicle ve Fırat Nehirleri ile bölgede, önce ticaret sonra hem ticaret hem de siyasi ağırlıklı olmak üzere etkisini göstermiştir. Bu arada, 1839 yılında Aden'e yerleşerek Kızıldeniz'in de giriş çıkışını kontrolü altına almıştır. Böylece, daha önce elde ettikleriyle birlikte, Kızıldeniz ile Basra Körfezi'nin girişleriyle ve Hindistan'a yerleşerek, 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Hint Okyanusu ve çevresinin tek ve en büyük Avrupa devleti konumuna ulaşmıştır.²¹

Fırat ve Dicle Nehirleri'nde balıkçılık, tomruk yüzdürmesi ve ufak çapta sulama yapıldığı yukarıda belirtilmişti. Osmanlı döneminde de bu nehirler üzerinde ulaşım, bölge ekonomik yapısının en önemli sorunlarından birisiydi.

3.1.4 Fırat ve Dicle Nehirlerinde Nakliyat (1550-1850)

Nehir nakliyatı değişik ihtiyaçlar nedeniyle adı geçen nehirler üzerinde yapılmaktaydı. Fırat Nehri üzerinde Birecik'ten Basra'ya kadar nehir gemileri ve kelekler²² ile gidiş-geliş şeklinde mal nakliyatı yapılmıyordu. Osmanlılar bunu devam ettirmek için özen göstermişlerdir. Çünkü bu yolla Hint-Basra ticareti Osmanlı'ya kazanç sağlamaktaydı. Dicle ve Fırat'ın birleşmesinden sonra Şattü'l Arap adını alan nehir vasıtası ile Hindistan'dan gelen gemiler Basra'ya kadar ilerleyebiliyorlardı. Buradan nehir gemileri ile Birecik'e nakledilen

²¹ Rifat Uçarol, **Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler**, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.368-373.

²² **Kelek**: Nehirlerde ve bilhassa Dicle'de işleyen ve şişirilmiş tulumlar üzerinde duran bir çeşit Sal. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay., İstanbul 1991), s.684.

mallar, oradan deve kervanları vasıtası ile Halep, İskenderun, Trablus ve diğer yörelere gönderiliyordu.²³

Bu nehir yolu, 16. yüzyılın ikinci yarısında hayli canlı bir ticaret trafiğine sahipti. Osmanlı tüccarları tarafından olduğu kadar, doğulu ve Avrupalı tüccarlar tarafından da süratli olmasından dolayı -daha çok akış istikametinde olduğu zaman- bu su yolundan büyük oranda istifade ediyordu. Nehir yolu yardımı ile batı malları Basra'ya sevk ediliyordu. Avrupalı tüccar ve gezginlerin kayıtlarına göre Birecik'ten-Basra'ya kadar seyahat 15-16 gün sürmekte, bu nakliyatlarda da oldukça değişik nehir ulaşım araçları kullanılmaktaydı.²⁴

3.1.4.1 Fırat ve Dicle Nehirlerinde Kullanılan Gemiler ve Cinsleri

Nehir üzerinde işleyen gemilerin cinsleri hakkında fazla bir bilgimiz olmamakla birlikte çeşitli belgelerde değinildiğine göre; kayık, şayka, grab ve fırkate'dir.²⁵ Bunlardan başka bir de "*üstü açık*" kaydı geçmektedir. Bunun anlamı pek bilinmemektedir. Sir Anthony Sherley Fırat üzerinde bir mavna²⁶ ile seyahat ettiğini kaydetmektedir. Bunun yukarıda bahsedilen "*üstü açık*" olması muhtemeldir. 1699 yılında Birecik'te inşa edilen gemiler arasında "*Açuk-ı Tuna*" olarak bir gemi ismi geçmektedir. İngiliz siyaset adamı John Sheffield. Buckingham, Fırat Nehri'nde işleyen gemilerden birinin tasvirini yapmaktadır. Ona göre, bir su kabağının içi oyulmuş ve uzunluğuna kesilmiş yarım su kabağını andıran bu gemiler 40 ayak²⁷ uzunluğunda, 10 ayak genişliğinde olup, yüksekliği geminin kıcında 2 ayak, pruvasında 15 ayaktır. Geminin kaburgası yanlarından dik olarak yükseliyordu. Geminin kık bodoslaması (omurgası) yoktu. Altı düz olup, birbirine geçen kalasların çivilenmesinden meydana gelmişti. Bundan dolayı kumsala kolayca çekilebiliyordu. Bu gemilerin her birine 2 ton kadar eşya, 3-4 merkep, 8-10 yolcu yüklenebilmekteydi. J.S. Buckingham'ın bulunduğu gemide mürettebat 4 adam ile 2 çocuktan ibaretti. Geminin

²³ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.77. ; Metin Tuncel, **Dicle**, (İslam Ansiklopedisi, c.IX, İstanbul, 1994), s.281-284. ; Metin Tuncel, **Fırat**, (İslam Ansiklopedisi, c.XIII, İstanbul, 1994), s.31-33.

²⁴ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.78

²⁵ **Kayık**: Kürek ile yol alabilen küçük tekne. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay.,İstanbul 1991), s.673. ; **Şayka**: Kazak kayığı. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay.,İstanbul 1991), s.1256. ; **Grab**: Üçgen şeklinde iki direkli bir gemi. Webster's New World Dictionary of the American Language, 9. basım, Newyork 1962, s.627 **Fırkate**: Eskiden üç direkli gemilere verilen ad. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay.,İstanbul 1991), s.377.

²⁶ **Mavna**: Yelken ve kürekle yürütülen, gemilere ve vapurlara iskeleden yük ve kömür taşımakta kullanılan, güvertesiz, ağır, büyücek kayık. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay.,İstanbul 1991), s.835.

²⁷ **Ayak**: Oniki parmak, yani yarım arşından ibaret uzunluk ölçüsüdür. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay.,İstanbul 1991), s.70.

arkasında bulunan uzun bir kürek, dümen görevini görüyordu. Küçük kürekler duruma göre her iki tarafta da kullanılabilirdi. 17. yüzyılda kalite, sandal, piyade kayığı,²⁸ "*Açuk-ı Tuna*", fırkate isimli nehir vasıtaları bulunuyordu. Bunlar aşağı yukarı denizlerdeki gemi cinslerine benzemektedir. Fırkate, Fırat Nehri için değişik ölçülerde yapılmaktaydı. Eni normal 4.5 zıra,²⁹ fakat boyu en az 21, en fazla 27 zıra uzunluğundaydı. Piyade kayığı ise 13 zıra uzunluğunda bulunuyordu. Nehir için inşaa edilen filika'da 9 zıra uzunluğundaydı. Tuna Nehrinde inşaa edilen "*üstü açık*" isimli gemi cinsinin Fırat Nehrinde de kullanıldığı yukarıda kaydedilmişti. 1699 yılında inşaa edilen üstü açıklar, Tuna Nehrindekilerin şeklinde olduğu için buna "*Tuna Açığı*" ismi verilmişti. Uzunluğu ise 18 zıra'ydı.³⁰

Bu nehirler üzerinde kullanılan keleklerden de bahsetmemiz gerekmektedir. Ancak akış istikametinde kullanılan kelekler Fırat'tan çok Dicle'de kullanılmıştır. Bunun sebebi ise Dicle Nehri'nde suyun fazla derin olmamasıdır. Dicle Nehri gemi işletmeye Fırat kadar uygun değildi. Kelek nakliyatı Fırat üzerinde de yapılmıştır. Fırat Nehri'nde Birecik, Dicle Nehri'nde Musul, kelek nakliyatının başlangıç noktasıydı. Kelekler, kurulması ve kullanılması kolay olduğu için zamanla Fırat Nehri üzerinde de başlıca vasıta olarak yerini almıştır. Kelekler zahire ve eşya nakliyatında kullanılmışlardır. Birecik'ten başlayacak bir nakliyat için önceden etrafa kelek tulumlarının siparişi yapılırdı. Dicle Nehri'nde, şişirilmiş tulumların, kesilmiş ağaç direklerle desteklenmesinden meydana getirilen kelekçilik, çok eski tarihten beri yapılmaktaydı. Bu bölgede uzun ağaçlar az olduğu için kamışların yan yana örülmesi veya bağlanmasından meydana getirilen kürek kullanılıyordu. Koyun ve keçi postu göğüs tarafından biraz yarılıp özenle yüzülür, daha sonra dikilerek ayakları bağlanır; bunu takiben üfleyerek şişirilen tulumlardan 40 ila 60 kadarı ağaç dallarından oluşturulan bir iskelet altına 4-5 sıra halinde bağlanır, sol ve sağ ön tarafta 8'er, arkada 18 tulum eninde olan bu keleğin üzeri yapraklı dal, hasır veya halı yayılmak suretiyle örtülür, akıntı vasıtası ile ilerlediğinden küreklere fazla iş düşmezdi. Tulumlardan meydana getirilmiş olan bu kelekler arzu edilen mesafeyi kat ettikten sonra yük develeri ile tekrar nehrin yukarı yönünde, nakliyatın yapıldığı başlangıç noktasına getirilirdi. 1726-1727'de Osmanlı ordusunun ihtiyacı için Bağdat'a zahire nakleden kelekler, orada sökülerek 2000 adet yük devesi ile Diyarbakır'a

²⁸ **Piyade Kayığı:** Dar, uzun ve çok hafif olan bir cins kayık. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay., İstanbul 1991), s.673. ; **Kalite:** Eskiden kullanılmış kalyon biçiminde bir yük gemisi. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay., İstanbul 1991), s.627. ; **Sandal:** Kısa boylu ve genişçe kayık. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay., İstanbul 1991), s.1145.

²⁹ **Zıra:** Bir kolun dirseğinden orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsüdür. Ortalama 75-90 cm.'dir. Osmanlıca-Türkçe Büyük Lugat, TÜRKDAV Yay., İstanbul 1990, s.1075.

³⁰ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.85,86.

geri gönderilmişlerdi. Birecik'te her yıl binlerce tulumdan oluşturulan kelekler, filo halinde ticaret malları taşırdı. Keleklerin merkezi Diyarbakır ve Musul'du. Meslek teşekkülü olan kelekçilik, bir şeyh tarafından yönetilmekteydi. Nehir nakliyatında kullanılan ulaşım vasıtaları, çeşitli olmasının yanında, bu nakliyatın bir de işleme şekli vardı.³¹

3.1.4.2 Nehir Nakliyatının İşleme Şekli

18. yüzyıl başlarında nehirlerde işleyen gemiler, askeri amaç için inşaa edilmiş gemilerle, özel olarak tüccar malı ve zahire nakli için inşaa edilmiş olan gemilerden ibaretti. İhtiyaç miktarı kadar gemi inşaa edilirdi. İnşaa edilen gemi miktarı 5-6'dan başlayarak 150-200'e kadar yükselirdi. Çok sayıda gemi inşaa edilmesi, muharebe zamanlarına tesadüf etmektedir. Gemiyle nakliyat yaz mevsiminde yapılamamaktaydı. Çünkü; Fırat ve Dicle'nin suları yazın azalmaktaydı; bu bakımdan nakliyat bu mevsimde yapılsa bile gemilere çok az eşya yüklenebiliyordu. Nakliyatı engelleyen diğer bir husus da, ilkbaharda fazla yağmurlar sonucu meydana gelen sel baskınlarıydı. Sel sebebi ile nehir yatakları taş, toprak ve kumla dolmakta ve bu durum nakliyatı güçleştirmekteydi. Bu engelleri ortadan kaldırmak için yılda bir defa nehrin en çok yığıntı yaptığı kısımlarında, nehir yatağı temizlenmekteydi. Bazı kimseler bu işle görevlendirilmişlerdi. Bağdat nahiyelerindeki nehir yataklarının temizlenmesi için her yıl 900 kişi 40'ar gün çalışmak zorundaydı.³²

Fırat ve Dicle kıyılarında yaşayan bazı Arap aşiretleri de, nakliyatı engelleyen sebeplerden bir diğerini oluşturmuyordu. Zira; aşiretler bölgelerindeki nehirler üzerinde hareket halinde bulunan ticari gemi filolarını yağmalamaktaydılar. Aynı şekilde, diğer bazı aşiretlerde, karışıklık çıkararak nakliyatın devamı için gerekli olan emniyet unsurunu ortadan kaldırmaktaydılar. Gemi filolarının yağmalanmasına karşı, nehrin her iki tarafında bulunan o bölgedeki idare amirlerine, bu hususta dikkat etmeleri ve emniyet kuvveti çıkarmaları için talimat verilirdi. Suların gidiş-gelişe uygun olduğu zamanlar bu nakliyat 15-16 gün sürmekteydi. Nakliyatın zamanında yapılabilmesi için, suların normal seviyeye ulaştığı dönemler beklenirdi.³³

³¹ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.86,87.

³² Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.87,88.

³³ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.88,89.

Nehir kenarlarının emniyeti, ait oldukları idari bölgenin yetkililerince temin edilirdi. Muharebe zamanlarında, nakliyat ile ilgili olarak alınan tedbirler, ona göre süratli ve daha güçlü oluyordu. İran ile yapılan muharebeler dolayısıyla peksimet yüklü 300'den fazla keleşin, Birecik'ten Ridvaniye'ye sevk edilmesi için, Fırat Nehri'nin her iki tarafı kuşatılarak tedbir alınmıştı. Bunun için civar yerlerden aşiretler getirildiği gibi Döğerlü, Bazigi, Berazi aşiretleri de bu iş için görevlendirilmişlerdi. Nehir nakliyatı genellikle ticari malların, zahirenin ve harp malzemelerinin taşımalarında kullanılıyordu.³⁴

3.1.4.2.1 Ticari Nakliyat

Tüccarlar mallarını Halep'ten Birecik'e kervanlarla göndermekte, oradan gemilerle Bağdat'a sevk etmekteydi. Birecik Emin'i³⁵ bu mallardan gümrük resmi almakta idi. Diyarbakır Emin'i ise gümrük alma hakkından mahrum bulunmaktaydı. Doğudan gelen mallar Kızıldeniz yoluyla Süveys'e, oradan Kahire-İskenderiye'ye getirilerek Akdeniz'e ulaştırılır veya Basra'dan nehir yoluyla ve kervanlarla Halep'e nakledilen mallar buradan imparatorluğun diğer bölgelerine sevk edilirdi. Bu ticaret yolları, orta çağdaki işlevine, Osmanlılar zamanında da devam etmişti. Akdeniz limanlarından Trablus, doğu mallarının Avrupa'ya sevk edildiği bir başka limandı. Burası Hindistan'dan nehir ve kervan yolları ile gelen ipek, baharat ve diğer malların Akdeniz limanlarına ihraç merkezleriydi. Trablus-Şam ve Halep arasında Avrupalı tüccarlar daimi olarak gidip gelmekteydiler.³⁶

Basra ise, Hint mallarının Osmanlı ülkelerine nakledildiği bir liman olup, Fırat üzerindeki nakliyatın da diğer ucunu teşkil ediyordu. Basra ile Hindistan arasında bir çok tüccar gemisi işliyordu. 5 Mayıs 1566 yılına ait bir hükümden, bu trafiğin oldukça serbest olarak işleyip, Portekizlilerin herhangi bir müdahalede bulunamadıkları açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu ticarete Basra'nın Bender İskeleyi, Hindistan, Yemen ve İran'dan gelen malların ve tüccarların bulunduğu bir yer olarak tanınmaktadır.³⁷

³⁴ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.89,90.

³⁵ **Emin:** Kendisine güvenilen ve hesap işlerine bakan subay veya memur. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay.,İstanbul 1991), s.329.

³⁶ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.90.

³⁷ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.90,91.

3.1.4.2.2 Zahir Nakliyatı

Osmanlı İmparatorluğu'nda her kazada üretilen tahılın o kaza içinde tüketilmesi prensip olarak kabul edilmişti. Fakat çevrede yetişen tahılın yeterli gelmediği bölgelere ve şehirlere, (İstanbul, Edirne, Bursa, Mekke, Medine gibi) tahıla devamlı ihtiyacı olan adalara, stratejik durumları dolayısıyla sürekli tüketici durumda olan hudut boylarına, İmparatorluğun diğer üretim bölgelerinden buralara hükümetin tahıl sevk etmesi gerekiyordu. 17. yüzyıl sonlarında İran ile yapılan muharebeler esnasında ordunun ve huduttaki kalelerin ihtiyacı olan tahıl, nehir yoluyla ve büyük miktarda sevk edilmişti. Sınırdaki kalelerin ihtiyacı olan tahıl esasen her yıl gönderilmekteydi. Bağdat, Basra ve civarındaki köyler daima tahıl tüketen merkezlerdendi. Adı geçen yerlerde buğday, arpa gibi zahir yetiştirmek güç olduğu için Rakka, Diyarbakır ve Musul tarafından satın alınarak nehir yolu ile bu yerlere ulaştırılıyordu. Birecik, Fırat Nehri'nden gönderilen, Hasankeyf ise, Dicle üzerinden yapılan zahir nakliyatının başlangıç noktasıydı. Tahıl gönderen yerler Halep eyaleti ile Birecik ve bölgesi, Nusaybin'in Diyarbakır eyaleti dahilinde bulunan ziraat bölgeleriydi. Bu nakil işinden önce, istenen zahir miktarının nereye ve ne miktarda gönderileceği hususunda bir ihtiyaç listesi, defter halinde İstanbul'a gönderiliyor, buradan da üretim merkezlerine, tahılı gönderecekleri yer ve miktarlar belirtilerek ayrı ayrı hükümler halinde bildiriliyordu. Her tüketici bölgeye, nereden zahir gönderileceği hususu önceden tespit edildiğinden, herhangi bir istek durumunda bu sevkiyat aksamadan gerçekleştirilmekteydi. Diyarbakır eyaleti Basra civarının ihtiyacını temin eden bir ambardı. Basra eyaletindeki kalelerin zahir ve mühimmat durumunun yeterli olmasına hatta fazla olmasına, İran'a karşı tedbirli durumda olmak bakımından, dikkat edilmekteydi. Bağdat veya Basra eyaletlerinden birisi zahir sıkıntısı çekerse, zahiresi fazla olan, yeni nakliyat yapılmıyca kadar sıkıntı çeken eyalete fazla olanı göndermekteydi. 1568'de Basra'daki buğday sıkıntısı, üretim merkezlerine yapılmış olan sipariş gelinceye kadar, Bağdat'tan gönderilen buğdayla geçici olarak giderilmişti.³⁸

Sıcak bir iklime sahip olmasından dolayı, Basra'da zahir 3 aydan fazla muhafaza edilemiyordu. Bu durum ise zahir stoklarının büyük miktarlarda yapılmasını engelliyordu. Buğday ve arpa stoku yapılmayan yerlerde pirinç ve hurma stoku yapılması tavsiye edilmekteydi. Üretim bölgelerindeki zahir, kira develeri ile Birecik'e taşınıyordu. Her deve

³⁸ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.91.

20 kile³⁹ zahire taşımaktaydı. Nehir gemilerine ise 15 mud miktarında zahire yükleniyordu. Bu nakliyat yaz aylarında en az miktarda oluyordu. Aynı zamanda nehir suyunun azlığı sebebi ile, gemilere zahire az miktarda yükleniyordu. Keleklerin yükleme kapasitesi ise, keleklerin durumuna göre 52 tay⁴⁰ ile 64 tay arasında değişmekteydi.⁴¹

3.1.4.2.3 Harp Malzemesi Nakliyatı

Harp malzemesi nakliyatı dendiğinde, en başta devrin en önemli harp malzemesi olan barut gelmektedir. Osmanlı ordusunda dönemin en etkili silahı olan topçuluk önemli bir yer işgal ediyordu. Topçu sınıfının kullandığı malzeme olan barutun imal ve nakledilmesine devlet tarafından büyük özen gösterilmekteydi. Her büyük kentin güvenli bölgesinde ihtiyacı karşılamak için bir barut imalathanesi vardı. Erciş, Ahlat, Bağdat ve Halep'te barut imalathaneleri bulunmakta, bunların içinde en büyüklerini Bağdat'taki imalathaneler oluşturmaktaydı. Burada faal olan 16 adet barut imalathanesindeki üretim miktarı 1575-1576'da 5000 kantara⁴² kadar ulaşmıştı. Barut, Halep civarındaki Arap aşiretlerinden Ebu Riş'ten tedarik edilen develerle Trablus'a naklediliyordu. Buradaki üretim 1573-1574'te 2000 kantar barut, 500 kantar güherçileden (barut malzemesi) ibaretti. Fazla üretim yapıldığı zaman, bunları nakle deve yeterli gelmediği için, kalan miktar mahzenlerde depo ediliyor; zamanla ihtiyaç gösteren yerlere sevk ediliyordu. 1605 yılında Bağdat'tan Trablus'a nakledilecek 400 kantar barut için 100 deve gerekli olmuştu. Bir kantarın ağırlığı tüccar arasında 48 vukiyye⁴³ olduğuna göre taşınan miktar 19200 vukiyye tutmaktadır. Bağdat'ın barut imalathanelerinde kullanılan odun, gemilerle dışarıdan getiriliyordu. Bu nakliyat için özel gemiler inşaa ettirilmişti. Bu odunlar Şehr-i Zor'a tabi olan Bacran sancağından getirilmekteydi. Aynı eyalete bağlı bulunan Haris sancağı da, bu odunun ihraç edildiği diğer bir bölgeydi. 1566'da 200 kelek ardıç odunu, top inşasında gerekli olan toprak, demir, tel ve kalay Diyarbakır'dan itibaren, Dicle Nehri vasıtası ile nakledilmişti. Bu tür askeri nakliyat, Diyarbakır ve Şehr-i Zor Beylerbeyinin yakından ilgilenmelerini gerektiren hususlardandı. 1566'da, top döküm kalıbı yapmak için kullanılan toprak, Hasankeyften Bağdat'a Dicle Nehri

³⁹ **Kile:** Tahıl ölçü birimi olup, dört okkadan ibarettir. (Bir kile = dört okka = binaltıyüz dirhem = binaltıyüz kilogram) (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay.,İstanbul 1991), s.272.

⁴⁰ **Tay:** Tezgah çıkırıklarını sıkıştırmak için ileriye geriye gidip-gelen ayak. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay.,İstanbul 1991), s.1318.

⁴¹ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.92.

⁴² **Kantar:** Kırkdört okka veya yöreye göre de değişebilen ağırlıkta bir tartı birimi. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay.,İstanbul 1991), s.637.

vasıtasıyla gönderilmişti. Bu toprak, 2 kantar demir tel ve 8 kantar kalay, 5 adet kelek üzerinde nakledilmişti. Keza Basra'daki tophanede top kalıbı yapmakta kullanılan toprak da, yine Hasankeyften gönderiliyordu.⁴⁴

Halep şehri ve eyaletinde çeşitli barut imalathaneleri bulunmaktaydı. Buna Maraş'taki imalathaneleri de ilave edebiliriz. 1571 Kıbrıs seferi sırasında ordunun barut ihtiyacını ismi geçen yerlerdeki barut imalathaneleri temin etmişti. Bu hususta Trablus Limanı, bir değişim merkezi durumundaydı. Bağdat'tan bile, Kıbrıs seferi için barut gönderilmişti. Barutun nakli, ya develerle ya da nehir üzerinden gemilerle gerçekleştirilmekteydi. Bazen, İstanbul'a barut, Halep'ten gönderilmekteydi. Nehir yolu ile nakli esnasında barutun nemden etkilenerek bozulması ihtimalinden dolayı, barut nakliyesi genellikle karadan develer vasıtası ile yapılmıştır.⁴⁵

Basra ve Bağdat tarafına lazım olan bakır, nehir yoluyla nakledilmişti. 1566 yılında 10 gemi bakır yüklü olarak Birecik'ten Bağdat ve Basra'ya gönderilmişti. Bağdat ve Basra tarafına bakır ve kurşun daima Halep'ten develerle Birecik'e, oradan da nehir gemileriyle gönderilmekteydi. Buharlı gemilerin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, İngiliz general ve gezginci olan Chesney tarafından, Fırat-Dicle Nehirlerinde buharlı gemi işletilebileceği iddia edilmekteydi.⁴⁶

3.1.4.3 Buharlı Gemi İşletilmesi

İngiliz tüccarları daha 1784'te, Akdeniz ve Süveyş yolu ile Hindistan'a varacak olan yeni ve kısa bir yolun yaratacağı imkanları görmüşlerdi. Fakat kanal tasarısı İngiliz kamuoyu tarafından 1830 yılına kadar ciddiye alınmamıştır. Bu tarihte, doğu ticaretinden azami şekilde istifade için, Hindistan'a en kısa zamanda varacak yolu tespit amacıyla, bir komite teşkil edildi. İngiliz siyaset adamı Henry Palmerston Süveyş'te bir kanal inşaatı projesine, kanalın ikinci bir boğazlar meselesi teşkil edeceği endişesi ile muhalefet ederek, onun yerine Süveyş yolunu kat eden bir demiryolu inşasına taraftar olmuştu. Fikrine göre bu inşaat daha ucuza mal olacaktı. Palmerston Dicle ve Fırat yolu ile yapılacak bir nakliyat şebekesinin oluşturulması taraftarıydı. 1833'ten sonra bu proje kuvvet kazanmaya başlamıştır. Palmerston

⁴³ **Vukiiyye:** Dört yüz dirhemlik, ağırlık, okka. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay., İstanbul 1991), s.1446.

⁴⁴ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.93.

⁴⁵ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.93.

bu vesile ile Osmanlı Devleti ile daha sıkı ilişkiye girerek imparatorlukta menfaatlerini Rusya'ya karşı kolaylıkla müdafaa etmek imkanına sahip olacağını umuyordu. Zira Osmanlı Devleti, İngiliz ekonomisinde önemli bir yere sahipti. 1830 Haziran ayından 1831 Haziran ayına kadar, İngiliz general ve gezginci olan Francis Rawdon Chesney, Fırat Nehri yoluyla Basra Körfezi'ni tetkik etti. Bu tetkiklerin sonucunda Fırat Nehri üzerinde buharlı gemi işleyebileceğini iddia etti. 1834'te Chesney, İskenderun Limanı'ndan buharlı 2 gemiyi nakle teşebbüs etti. Bu iki gemiye Fırat ve Dicle isimleri verilmişti. İngiliz Hükümeti Bab-ı Ali'den, bu hususa müsaade edildiğine dair, önceden ferman istemişti. Gemiler parçalar halinde ve deve sırtında olmak üzere 28 Ağustos 1835'te Birecik İskelesi'ne taşınarak burada monte edildiler. İngiliz elçisi 28 Ağustos 1835 tarihli mektupla, bahsedilen gemilerin hareketi esnasında nehrin her iki kenarında oturan aşiretlere hitaben buyruk yazılmasını ve onların bu hususta haberdar edilerek ikaz edilmelerini istirham etti. Gerektiğinde İngilizlere araba ve insan yardımı yapılması hususunda Birecik tahsildarına emir verildi. Fırat Nehri üzerinde, aşağı ve yukarı yönlerde olmak üzere, gemi işleyebileceğini ispat için Chesney, deneme seferine aynı yıl (1835) başladı. Basra ile Birecik arasında Fırat Nehri için inşaa edilmiş olan gemilerle yapılacak olan nakliyat, Birecik ile İskenderun arasında inşaa edilecek demiryolu ile birleşerek Akdeniz'e ulaştırılacaktı. İncelemeler sonucunda deneme seferine 1835 yılında başlandı. Ve onu takip eden iki yıl içinde Basra Körfezi'nin sahilinde bulunan Buşir Limanı'na doğru Tigris (Dicle) ve Euphrates (Fırat) isimli gemiler yavaş yavaş ilerlemeye başladı. Tigris (Dicle) isimli olan gemi Ane'nin kuzeyinde battı. Chesney 1837'de Buşir'e vardı. Aynı şekilde Dicle Nehri üzerinde de keşif seyahati yapıldı. Buna teşebbüs eden Euphrates (Fırat) isimli geminin kaptanı H.B. Lynch idi. Kaptan araştırmalarını bitirdikten sonra (1837-1839) Bağdat'ta, Dicle üzerinde nakliyat ile uğraşacak bir şirket kurdu. 1840 yılının ortalarında Lynch, Fırat Nehri üzerinde çalışan Fırat isimli gemi ile, bir başka gemiyi Hindistan kumpanyasından satın aldı. Chesney ve Lynch'ın araştırmalarına, 1847'den 1863'e kadar Hindistan bahriyesine bağlı Felix Jones tarafından devam edildi. Bu zat 1855'te Buşir'de ikamete memur edildi ve araştırmalarına 1862 yılına kadar devam etti.⁴⁷

Buharlı iki gemi (Euphrates ve başka bir gemi) ticari amaçlar için 1840'ta işletilmeye başlanmıştır. 1861'de İngiliz yetkilileri, Fırat ve Dicle Buharlı Gemi Nakliyat Şirketi'ni kurdular. Bu tarihte, yeni gemiler eskilerinin yerini aldı, bunlar yeni açılmış olan Süveyş

⁴⁶ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.94.

⁴⁷ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.101,102.

Kanalı yolu ile geldiler. 1834'te verilen ilk fermanla yalnız Fırat Nehri'nin ismi zikredilmişti. Dicle'nin Fırat ile beraber belirtilmesi 2 Nisan 1846 tarihli olup, sadrazamdan Bağdat

Valisi'ne yazılan bir emir-namede söz konusu olmuştur. Çalışma ve araştırmalar, Fırat Nehri yolu ile Hindistan'a en kısa şekilde varılabileceğini ispat etmek amacıyla yapılmış iken, sonuç umulduğu gibi çıkmamıştı. Alınan bu sonuçta, İngilizlerin Irak'a olan ilgilerinin daha ziyade stratejik olmasının da rolü vardı. Çünkü, İngilizlerin ekonomik ilgileri, hiç bir zaman, stratejik açıdan ilgilerinin önüne geçememiştir.⁴⁸

Osmanlı Devleti Fırat-Dicle Nehirleri'nde yapılan nakliyattan sağlanan kazancın sadece İngilizler tarafından elde edilmesini önlemek, ayrıca bu nehirler üzerindeki etkinliğini de artırmak amacıyla Mithat Paşa'yı 1869 yılında Bağdat Valiliği'ne atadı.

3.1.5 Fırat ve Dicle Nehirleri Üzerinde Osmanlı Etkinliğinin Artması (1850-1870)

İngiltere'nin Basra Körfezi ile Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde etkinliğinin gittikçe daha çok hissedildiği sıralarda, Osmanlı Hükümeti 1869 yılında Ahmet Mithat Paşa'yı⁴⁹ Bağdat Valiliği'ne atadı.

Mithat Paşa, daha önce 1864 yılında kurulan Tuna Vilayeti Valiliği'ne getirilmiş ve burada kaldığı üç yıl içinde gerçekleştirdikleriyle Tuna Vilayeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun örnek bir vilayeti olmuştu. Bu bakımdan deneyimli ve başarılı bir devlet adamıydı.

Mithat Paşa, Bağdat'ta göreve başladıktan sonra ilk iş olarak, başta Bağdat, Musul ve Basra olmak üzere, bölgede idari, askerî ve malî konularda yeni düzenlemeler yaparak, bayındırlık işlerine girişti ve güvenliği sağladı. İran ile sınır bölgelerinde süren anlaşmazlıkları çözümlendi. Böylece bölgede Osmanlı Devleti'nin etkinliğini arttırmış oldu. Bu arada özellikle Basra'yı imar etti, tersanelerini yenileyip büyüttü ve bu önemli ticaret merkezini daha da geliştirdi.

Valisi bulunduğu bölgenin kalkınmasının ticaret ve denizcilikle sağlanabileceğini anlayan Mithat Paşa, bir taraftan bölgesinde yukarıda belirtilen çalışmaları gerçekleştirirken, diğer taraftan da Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde işlemekte olan İngiliz gemileriyle rekabet etmek için, 1870 yılında "İdare-i Nehriye" işletmesiyle, yine 1869'da yeni açılmış bulunan

⁴⁸ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, **Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat**, (Tarih Dergisi, c.XIII, sa.17-18, 1962), s.102.

⁴⁹ **Ahmet Mithat Paşa**, Meşrutiyet rejimini imparatorluğun varlığının ve devamının tek yolu olarak görüyordu. Kanuni Esasi'nin hazırlanmasındaki ve Birinci Meşrutiyetin ilanındaki büyük rolü onu hürriyetçilerin siyasi önderi durumuna getirmiş, yurt içinde ve yurt dışında büyük saygınlık kazandırmıştır. Trajik ölümü ise onu Hürriyet Şehidi yaptı. Büyük Larousse, s.8228.

Süveyş Kanalı yoluyla, Basra'dan İstanbul'a düzenli gemi seferleri yapmak üzere "Umman-ı Osmani" isimli gemi işletmesini kurdu.

Ne var ki, bu başarılı ve ileriye dönük çalışmaları yapan, bölgede İngilizlerle rekabete giren, onların etkisini azaltmaya çalışan Mithat Paşa, o sıralarda sadrazamlıkta bulunan Mahmut Nedim Paşa'nın⁵⁰ kendisine çeşitli güçlükler çıkarması üzerine, diğer bir ifadeyle İstanbul'daki siyasi çekişmelerden dolayı, 1871 yılında Bağdat Valiliği'nden istifa ederek başkente döndü. Bu durum bölgede başlayan olumlu gelişmeleri durdurmuş ve İngiltere'yi bölgede yine tek başına bırakmış oldu.⁵¹

Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru bölgede İngiltere'nin karşısına bu defa Rusya ve Almanya gibi iki büyük devlet çıkmıştır.

3.1.6 Fırat-Dicle-Basra Üzerinde İngiliz-Alman Mücadelesi (1870-1914)

Bilindiği gibi, 18 Ocak 1871'de Alman Birliği kurulmuş ve bununla güçlü bir Alman İmparatorluğu dünya siyasetinde yerini almıştır. Bu devlet, bir süre iç sorunlarıyla uğraştıktan sonra hızla kalkınmış, 1888 yılından itibaren de dışa açılmaya ve bir dünya politikası (Weltpolitik) izlemeye başlamıştır. Bu politika doğrultusunda da önceliği doğuya doğru yayılmaya vermiştir.⁵²

3.1.6.1 Petrol Zenginliği ve Rekabetin Artması

İki büyük sömürgeci devlet olan İngiltere ve Almanya arasında, Osmanlı Asyası'nın güneydoğusunda başlayan çıkar çatışması, bölgenin ticaret yolları ve siyasi bakımdan öneminin yanı sıra, özellikle 19. yüzyılın ortalarındaki ikinci sanayi inkılabından sonra gittikçe daha çok değer kazanan petrol ve pamuk üretimi yönünden de, gelecekte öneminin daha da artacağından anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.

⁵⁰ **Mahmut Nedim Paşa:** Ali Paşa'nın ölümü üzerine sadrazamlığa getirilen ve Rus politikasına yatkın bir politika izlediğinden karşıtlarınca "Nedimov" lakabıyla anılan paşa, devlet işlerinin Bab-ı Ali yerine doğrudan sarayda görülmesine yol açtı. Mutlakiyetin ve keyfi yönetimin yeniden kuruluşunda başlıca rolü oynadı ve başarısızlığı görevinden alınmasına neden oldu. Mithat Paşa ve arkadaşlarını yargılamak üzere kurulan Yıldız Mahkemesi için suç kanıtı toplamakla görevlendirilen kurul üyesi olarak ta görev yaptı. Büyük Larousse, s.7673.

⁵¹ Rifat Uçarol, **Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler**, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.374.

⁵² Rifat Uçarol, **Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler**, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.380.

Nitekim, 1871 yılında bir uzmanlar kurulu, Fırat ve Dicle havzalarında petrol kuyuları açmak amacıyla bir araştırma yapmıştır. Uzmanlar, bölgede zengin petrol kaynaklarının bulunduğunu saptamış, ancak taşıma güçlükleri nedeniyle Rus ve Amerikan petrolü ile rekabet edemeyeceklerini açıklamışlar, bunun üzerine bölgede, yöre halkının ihtiyacına yetecek kadar petrol çıkarılmaya başlamışlardır. Açılan kuyuların kazanç getirdiğini gören Osmanlı Hükümeti de, 1888 yılında buralara el koyarak tekeline almıştır.

Almanya, 1901 yılında, yani doğuya yöneldikten kısa bir süre sonra, bir Alman teknik kurulunu Mezopotamya'ya göndererek bölgenin petrol kaynakları üzerinde araştırma yaptırmıştır. Bu kurul, hazırladığı raporda bölgeyi "gerçek bir petrol gölü" olarak nitelendirmiştir. Bunun arkasından da, 1904 yılında, Bağdat Demiryolu'nun planlayıcısı Deutsche Bank, bir yıl içinde işletmeye başlamak şartıyla, Osmanlı Hükümeti'nden Fırat ve Dicle bölgelerinde petrol arama imtiyazını almıştır.

Almanya'nın bu girişimlerinin yanı sıra, İngiltere'de, bölgedeki petrolün çıkartılması için yoğun çabalar harcamaktaydı. Bunun sonucu olarak İngiltere, 1909 yılında, Bağdat ve Musul'daki petrol kaynaklarının imtiyazının bir İngiliz şirketine verileceği sözünü Osmanlı Hükümeti'nden almıştır. Ancak verilen söz yerine getirilmediğinden, üç yıl sonra 28 Aralık 1912'de İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, verilen sözün yerine getirilmesini istemiştir.

Bu tarihlerde ise, Bağdat ve Musul petrollerinden Almanlar da imtiyaz istemekteydi. Böylece Osmanlı Devleti, diğer bir çok konuda olduğu gibi, petrol konusunda da iki büyük devletin arasında ve bunların kurdukları baskının altında kalmıştır.

Sonuçta, Almanya ve İngiltere aralarında yaptıkları uzun görüşmelerden sonra, 19 Mart 1913'te bir anlaşmaya varmışlar, bu anlaşmaya göre, hisseleri Türkiye Milli Bankası, (İngiliz-Alman Ortaklığı) Deutsche Bank (Alman) ve Shell (İngiliz) şirketlerinin ortaklığından oluşan "Osmanlı Petrol Şirketi" adını taşıyan ortaklığa yeni bir şekil verilmiş; bununla "Osmanlı Petrol Şirketi" hisselerinin % 75'inin İngiliz şirketine, % 25'nin de Alman Deutsche Bank'a ait olduğu kabul edilmiştir.

Böylece İngiltere ve Almanya, aşağı Dicle, Fırat bölgesindeki Osmanlı petrollerini aralarında bu şekilde paylaştıktan sonra, kurdukları "Osmanlı Petrol Şirketi"ne, Musul ve Bağdat vilayetlerinde bulunan petrolerin de arama ve çıkarma imtiyazının verilmesi için İstanbul Hükümeti'ne baskı yapmaya başlamıştır.

Ancak, yapılan bu anlaşma sonucu, durumdan hem Almanya ve hem de İngiltere memnun kalmamıştır. Çünkü, bu iki devletin birbirine karşı güvensizliği devam etmekteydi.

Nitekim, Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Baron Von Wangenheim, daha anlaşmanın yapıldığı gün, yani 19 Mart 1913'te, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya,⁵³ Osmanlı Devleti tarafından Basra Körfezi'nde İngiltere'ye tanınan haklardan endişe ettiklerini resmen iletmış, ancak büyükelçiye güvence verilerek endişeleri yatıştırılmıştır. Buna karşılık İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi de, 30 Mart 1913 günü, Almanya'nın demiryolu yapımından sonra bölgede nüfuzunu geliştirmek istemesinden, devletin duyduğu endişeleri Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya bildirmiştir.

Osmanlı Hükümeti, İngiltere ile Almanya'nın aralarındaki güvensizlikten ve bölgedeki rekabetinden faydalanarak bu çekişmeyi zaman zaman siyasi avantaja dönüştürmeye çalışmış ancak bu çabalarında pek başarılı olamamıştır.

Bütün bu gelişmelere rağmen, İngiltere ile Almanya, Osmanlı Hükümeti'ne ortak baskılarını ısrarla sürdürerek, kendilerine ait olan Osmanlı Petrol Şirketi'ne Musul ve Bağdat bölgelerinde petrol arama imtiyazını 25 Haziran 1914'te almışlardır. Ne var ki bundan üç gün sonra, Avusturya-Macaristan veliahtının öldürülmesiyle, Birinci Dünya Savaşı'na yol açacak olaylar başlamıştır. Ayrıca, İngiliz ve Alman uzmanları, yaptıkları incelemeler sonucunda, Irak topraklarının tarıma elverişli olduğunu ve Fırat-Dicle Nehirleri vasıtasıyla sulanabileceğini tespit etmişlerdir.⁵⁴

3.1.6.2 Sulu Tarım ve Rekabetin Artması

İlk çağlardan beri Mezopotamya'nın sulanmasının, bu amaçla Dicle ve Fırat Nehirleri'nden yararlanmanın önemli bir konu olduğu, bu arada bölgenin özellikle, pamuk, buğday ve diğer tarım ürünlerinin yetiştirilmesi bakımından öneminin anlaşıldığı bilinmektedir.⁵⁵

⁵³ **Mahmut Şevket Paşa:** 31 Mart Hareketi'ni bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun Komutanı olarak ün sahibi oldu ve Sadrazamlığında Balkan Savaşı bozgunu ile gündeme gelen sorunlarla uğraştı. Ancak çok geçmeden Mahmut Şevket Paşa'nın işbirliği yaptığı ittihatçıların politikası itilafçılar arasında yoğun bir muhalefete yol açtı. Sadrazamlıkta henüz beş ayını dolduramamış olan Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1913'te makam otomobiliyle Harbiye Nezareti'nden Bab-ı Ali'ye giderken bir suikast sonucu öldürüldü. **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Birinci Basım, İstanbul, 1988, s.7,8.

⁵⁴ Rifat Uçarol, **Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler**, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.383-385.

⁵⁵ Yapılan arkeolojik araştırmalar, insanoğlunun, avcılık-toplayıcılıktan tarıma ilk kez 12.000-10.000 yıl önce Verimli Hilal olarak adlandırılan (İsrail, Lübnan, Suriye, Irak ve Türkiye'nin güneydoğusunu içine alan) bölgede geçtiğini göstermektedir. Norveç'teki Tarım Üniversitesi'nden Dr. Manfred Heun'un liderliğini yaptığı Avrupalı bilim adamları, DNA genetik analizini yaptıkları buğday tanelerinin günümüzden yaklaşık 11.000 yıl önce ilk kez Diyarbakır'daki Karacadağ çevresinde üretildiğini tespit ettiler. Halen aynı tür buğday cinsi bölgede yetiştirilmektedir. Konuralp Pamukçu, **Su Politikası**, (Birinci basım. İstanbul: Bağlam Yay., 2000), s.172.

20. yüzyılın başlarında Almanlar, yapılan araştırmalar sonucunda, Fırat ve Dicle Nehirleri'nin suladığı alanlarda büyük miktarda iyi cins pamuk üretilebileceğini tespit etmişlerdi. Bu arada, Alman ve İngiliz basınında, Osmanlı Asyası'na yapılacak bir tarım reformunun getireceği büyük beklentiler dile getirilmiş, bunlara örnek olarak; Viyana'da yayınlanan Zeit Gazetesi 31 Ağustos 1901 tarihli sayısında, Fırat ve Dicle Nehirleri'nden yararlanılarak yapılacak sulama tesislerinin ve Bağdat Demiryolu'nun ekonomik refahının görülmeye başlanmasıyla *"Anadolu, Kuzey Suriye, Mezopotamya ve Irak bugün bütün Rusya'nın ihraç ettiği kadar buğdayı dışarıya satacaktır."* diye yazmıştır. Diğer yandan, Nil Nehri'nin ünlü sulama tesislerini planlamış ve yapmış olan İngiliz Mühendisi Sir William Willcocks da şunları yazmıştır: *"Fırat ve Dicle Nehirleri'nin baskınları gerçekten kontrol altına alındığı takdirde, bu iki nehrin deltası tarihin görmediği bir verimliliğe ulaşacak, Mısır'ın rakibi durumuna gelecektir. Bağdat ile Basra arasındaki her şehir ve köydeki insanlar bir defa su baskınlarının tehlikesinden ve korkusundan kurtulduktan sonra, bu tarihi bölgeyi yine eski haline getireceklerdir".*⁵⁶

Böylece 1900'lü yılların başlarında, Fırat ve Dicle havzalarında bulunan petrole birlikte bu toprakların sulanması, bununla da bölgeden daha çok ve çeşitli tarım ürünleri yetiştirilerek yararlanılması konusu, sömürgeci devletlerin gündemine girmiş oldu.

İngiltere, bu konuda da öncülüğü ele alarak, gerek petrol imtiyazı, gerekse Dicle ve Fırat Nehirleri'nde gemi işletmeciliğinde olduğu gibi, başlangıçta o dönemin büyük devletlerinin doğu ülkeleriyle ilişkilerinde genel olarak uyguladıkları politikaya uygun şekilde önce de "hak"lar yaratmak, sonra bunlara dayanarak imtiyazlar elde etmek yolunu tutmuştur.⁵⁷ Bu genel çerçevede, 1911 yılında Osmanlı Hükümeti'nin Irak'ta sulama işlerine girişeceğini öğrenen İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 15 Ağustos 1911'de Babıali'ye başvurarak, sulama işi için bazı İngiliz şirketlerini tavsiye etmiştir. Bu arada, Osmanlı Milli Bankası ile bir İngiliz şirketi, Irak'ın sulanması projesiyle ilgili bazı incelemeler yapmıştır. İngiliz Hükümeti, 13 Haziran 1913'te Osmanlı Hükümeti'nden isteğini tekrarlayarak, Irak'ta yapılacak geniş sulama işlerinin İngiliz firmalarına verilmesini ve onlarla anlaşmaya gidilmesinden memnun kalacağını bildirmiştir.⁵⁸

⁵⁶ Rifat Uçarol, *Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler*, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.386.

⁵⁷ Rifat Uçarol, *Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler*, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.386.

⁵⁸ Rifat Uçarol, *Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler*, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.386.

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Irak'ın sulanması projesi üzerinde görüşmelerin sürdüğü sıralarda, Alman Hükümeti de konuya girerek, sulama işi için İngiltere ile görüşmeler yapmıştır. Bu arada, Şubat 1914'te Almanya, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, sulama projesinin sadece İngiliz şirketlerine ihale edilmesine karşı olduğunu belirtmiş, işin bütün yabancı şirketlere açılmasını ve ihaleyi kazanana bırakılmasını istemiştir. Böylece Irak'ı sulama projesi de, Alman-İngiliz rekabeti konuları arasına girmiş ve Osmanlı Devleti'ne sıkıntı veren uluslararası bir sorun halini almıştır.⁵⁹

Büyük devletler arasında varılan antlaşmalara rağmen, başta Bağdat Demiryolu olmak üzere, Basra Körfezi ve bu körfezle Anadolu arasındaki Dicle ve Fırat Nehirleri'nin geçtiği bölgede meydana gelen ve süren rekabet, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasında önemli etkenlerden biri olmuştur.

20. yüzyılın başlarında nehir sularının dolma ve saptırma durumlarını düzenleyen teknolojik gelişmelerde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Endüstri ve tarımda su gereksiniminin artması sonucu, nehir sularından hidroelektrik enerji üretimi, endüstride su kullanımı ve tarımsal sulama amacıyla faydalanılmaya başlanmıştır. Günümüzde de toplumların su kullanımı, refah seviyesi ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Bu nedenle günümüzün en önemli sorunlarından birisini de suyun oluşturacağı genel kabul görmektedir.

3.1.7 Günümüzde Suyun Önemi

Tarihin her döneminde susuzluk ve suya dayalı problemler toplumların gündeminden eksik olmamıştır. Çünkü medeniyetin gelişimine paralel olarak insanlığın su sarfiyatı gittikçe artmakta, buna karşılık kullanılabilir su kaynakları giderek kirlenen, azalan ve zor temin edilebilen bir gereksinim halini almaktadır. Bu nedenle suyun ekonomik değerinin yanı sıra, stratejik önemi de giderek artmaktadır. Günümüzde ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile kişi başına düşen su tüketiminin doğru orantılı olduğu,⁶⁰ dünyadaki bazı ülkelere ait su potansiyelleri ile tüketim miktarlarının incelemesi sonucunda açıkça görülmektedir.

Su kaynakları ile ilgili sayısal bilgiler değerlendirildiğinde ekonomik gelişme ve nüfus artışının etkisiyle, suyun öneminin gittikçe arttığı gözlenmektedir. Aynı düşüncelerden hareketle günümüz stratejist, düşünür ve yazarları, 21. yüzyılda, özellikle Ortadoğu'da,

⁵⁹ Rifat Uçarol, *Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler*, (Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul, 1993), s.387.

⁶⁰ Bazı Ülkelerde Su Kaynakları Potansiyeli ve Su Tüketimi için bakınız EK-2 ; Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri K.lığı Yay., *Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliğine Etkileri*, 1998, s.58.

uluslararası ihtilafların petrolden ziyade su tahsisinden çıkacağını öngörmektedir. Diğer taraftan, oluşturulan senaryolarda yer alan Ortadoğu ülkeleri, bugünkü su problemlerini değişik teknolojilerle aşma gayreti içerisindeyler.⁶¹

Petrol zengini ülkelerden olan Kuveyt, deniz suyunu kullanabilmek için, petrolle çalışan altı adet büyük ölçekli su damıtma tesisi kurmuştur. Bir metre küp suyun damıtılması ve içilebilir hale getirilebilmesi için yaklaşık 2 dolar harcanmaktadır. Suudi Arabistan ise 22 büyük tesis ile, dünyada deniz suyundan elde edilen suyun % 30'unu tek başına üretmektedir. Bu tip suyun kullanımıyla Suudi Arabistan, buğday üretiminde kendi kendine yeterli olma amacına ulaşmıştır. Günümüzde Suudi Arabistan ürettiği buğdayı dörtte bir fiyata (piyasa değerinin altında) satarak dünyanın 6. büyük buğday ihracatçısı durumuna gelmiştir.⁶²

Ortadoğu'daki petrol zengini ülkelerin, su temini için büyük miktarlarda para harcama imkanlarına sahip olmaları, günümüzde su ile ilgili sorunların çözülmesinde önemli rol oynamaktadır. Ancak, petrol rezervlerinin gelecekte tükenmesi ve bu ülke gelirlerinin azalması durumunda meydana gelebilecek gelişmeler ise, savaş senaryolarının varsayımlarını oluşturmaktadır.

İnsan, hayvan ve bitkilerin, bir diğer ifadeyle tüm canlıların yaşaması için vazgeçilmez bir madde olan suyun elde edilmesi ve ihtiyaç duyulan bölgeye ulaştırılması için, ülkelerce değişik projeler geliştirilmektedir. Mısır, İsrail, Etiyopya, Sudan gibi su kaynakları kıt ülkelerin yanı sıra bir çok gelişmiş ve su yönünden zengin kabul edilen A.B.D, Kanada, Rusya Federasyonu gibi ülkeler de mevcut su kaynaklarını daha rasyonel kullanabilmek için, ülke içi su dağıtım sistemlerini sürekli olarak geliştirmektedirler.

Su kullanımı, gelişmişlik göstergelerine de yeni bir boyut getirmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe su tüketiminde, tarımsal sulamaya ayrılan su oranı azalmakta, suyun sanayi sektöründeki kullanım oranı ise artmaktadır.⁶³ Toplam su tüketimi içinde, tarımsal sulama için kullanılan su oranının dünya ortalaması % 68'dir. Bu değer, düşük gelire sahip ve tarımla geçinen ülkelerde % 90, orta gelire sahip ülkelerde % 62, yüksek gelire sahip sanayileşmiş ülkelerde % 39'dur. Aynı oran Türkiye'de % 57 civarındadır.

⁶¹ Deniz Suyunu Arıtma Tesisleri ve Maliyetleri için bakınız EK-3 ; Özden Bilen, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, (Birinci basım. Ankara: TESAV Yay.,1996), s.131,132. ; Konuralp Pamukçu, **Su Politikası**, (Birinci basım. İstanbul: Bağlam Yay., 2000), s.292-294.

⁶² Suudi Arabistan, 1980'lerin ortasında dünyanın 3. büyük gıda maddesi ithalatçısı iken, 1991'de dünyanın 6. büyük buğday ihracatçısı olmuştur. Üretici fiyatları dünya fiyatının kat kat üstündedir. Yıllık su tüketimi ise, 8 milyar m³'tür. Suudi buğday programının bir yıllık bedeli 1 milyar dolar desteğe mal olmaktadır. **Sınırtaşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu**, (Birinci basım. İstanbul: HAK Yay., 1994), s.87,88. ⁶³ Sanayi Sektörü; Türkiye % 10, Irak % 5, Suriye % 2, Tarım Sektörü; Türkiye % 74, Irak % 92, Suriye % 90 ; Konuralp Pamukçu, **Su Politikası**, (Birinci basım. İstanbul: Bağlam Yay., 2000), s.166.

Su, tarihsel olarak başlangıçta içme suyu olarak kullanılırken, daha sonra temizlik, sulu tarım ve günümüzde de enerji üretiminin en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Değişik bilimsel platformlarda, uzun dönemdeki çevre kirlenmesi⁶⁴ ve iklim değişiklikleri sonucunda, dünyanın kuraklık tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğu, bazı bölgelerde zaten kıt olan suyun, ulusal kalkınma için kritik bir madde olması nedeniyle, uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkilerde başta gelen unsurlardan birini oluşturacağı şeklinde değerlendirilmektedir.⁶⁵

Diğer taraftan, öteki doğal kaynaklardan daha önemli ve farklı olarak su, yaşamın ana unsuru olması sebebiyle, politik amaçlar için kullanılmaya neden olabilecek bir konu durumundadır.⁶⁶ Suyun politika ile kolayca ilişkilendirilebileceği, hatta zaman zaman politika üzerinde belirleyici olduğu bölgelerin başında Ortadoğu gelmektedir. Gerçekten de Ortadoğu'nun bazı ülkelerinde neredeyse siyasi kriz yaratacak derecedeki su kıtlığı, suyun zaman ve mekan dağılımı ile kalitesinde taşıdığı özellikler, hızla artan nüfusun ihtiyaçları, sulamadaki verimlilik sorunları ile birleşince, yeni bir bölgesel savaşın muhtemel nedeni olarak gösterilmektedir. Su kıtlığı, bazen de kalıcı barışı gerçekleştirebilecek bir hidropolitige sahiptir. Suyu fazla olan ülkelerin geliştirdikleri su taşıma projeleri, suya ihtiyacı olan ülkelere götürülebilirse, bölgesel olarak kalıcı bir barış sağlanabilecektir.⁶⁷

3.1.8 Ortadoğu'da Suyun Önemi

Ortadoğu ülkeleri, genellikle tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomiye sahiptir. Türkiye, son yıllarda tarım ağırlıklı ekonomiden kurtulabilecek gelişmeler sağlamıştır. Ortadoğu devletlerinin tarımında su önemli rol oynamaktadır. Mısır'dan geçen Nil Nehri üzerindeki Assuan Barajı, Türkiye'de Fırat ve Dicle ile diğer nehirler üzerindeki barajlar tarım tekniğindeki diğer gelişmelerle birlikte, bu konuda daha verimli bir tarım umudu vermektedir. Türkiye, yabancı ülkelere muhtaç olmadan halkını besleyebilen talihli ülkelerden biridir.

⁶³ Sanayi Sektörü; Türkiye % 10, Irak % 5, Suriye % 2, Tarım Sektörü; Türkiye % 74, Irak % 92, Suriye % 90 ; Konuralp Pamukçu, *Su Politikası*, (Birinci basım. İstanbul: Bağlam Yay., 2000), s.166.

⁶⁴ *Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliğine Etkileri*, (Birinci basım. İzmir: GAMKKK. Yay., 1998), s.9.

⁶⁵ *Çevre ve Sorunları*, (Birinci basım. İstanbul: HAK. Yay., 1994), s.55-61.

⁶⁶ *Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliğine Etkileri*, (Birinci basım. İzmir: GAMKKK. Yay., 1998), s.7-9.

⁶⁷ *Ortadoğu Barış Süreci ve Türkiye Üzerine Etkileri*, (Birinci basım. İstanbul: HAK. Yay., 1996), s.55,56.

Irak, Fırat ve Dicle Nehirleri boyunca yapılan kanallarla daha iyi bir tarım imkanına kavuşmuştur. Ülke topraklarının % 55'i tarıma elverişli olan bu ülkede, su sıkıntısı nedeniyle bir Sulama Bakanlığı kurulmuştur.⁶⁸

Hayatın esası olan temiz suya sahip olmak, Ortadoğu'da hiç bir zaman kolay olmamıştır. Tanrı'nın insanları kırk gün kırk gece yağmurla cezalandırdığı eski kutsal kitaptaki (Old Testament) Nuh Tufanı'ndan beri, buradaki su kaynakları yavaş yavaş azalmaktadır. Kışın yağın yağmur, yaz geldiğinde yerini kuraklık ve susuzluğa terk eder.⁶⁹

Bölgenin artan nüfusu, genişleyen ziraati, endüstrileşme hareketi ve yükselen yaşam standartları, daha fazla temiz suya ihtiyaç göstermektedir. Kuraklık ve çevre kirliliği mevcut kullanılabilir suyu kısıtlamaktadır. Hatalı su kullanma yöntemleri ise suyu israf etmektedir.⁷⁰

Yeryüzünde su konusunda varlık ve yokluklar birlikte yaşanmaktadır. 1990 yılı itibariyle bir kıyaslama yaparsak, A.B.D'de kişi başına yıllık 10.000 m³ (2.6 Milyon Galon) su düşerken, bu rakamlar Irak'ta 5.500 m³, Türkiye'de 4.000 m³, Suriye'de 2.800 m³, Mısır'da 1.100 m³, İsrail'de 460 m³, Ürdün'de ise, bu miktar sadece 260 m³'tür. Bunlar kesin rakamlar değildir, Nehirlerin debilerine göre potansiyelleri değişiklik gösterebilmektedir.

Su kıtlığı krizin yalnızca bir unsurudur. Diğer unsur ise teknik yetersizliktir. Ayrıca bu bakımdan fakir olan bazı ülkelerin, önceliklerini, sulu ziraate kıyasla daha az su gerektiren zirai yatırımların gerçekleştirilmesindeki ihmal ve imkansızlıklardan kaynaklanmaktadır. Ortadoğu devletleri su kaynaklarını birlikte ve bilimsel şekilde kullanabilirlerse 159 milyon nüfusu olan bu bölge ihtiyaçlarının karşılanabileceği uzmanlarca ifade edilmektedir. Bölgenin etnik ve dini rakiplerinin oluşturduğu farklı mozaik içinde, su nadiren tek başına tartışılmaktadır. Burada su, gerçek hayat gibi çok değerli olup, her ulus kendi suyuna kendi sahip olmak eğiliminde ve kendi gerçeği doğrultusunda hareket etmektedir.⁷¹

Çalkantılı Ortadoğu'nun kalbinde su, Türkiye'den Basra Körfezi'ne kadar, bölgenin politikasında olduğu kadar, orada yaşayan insanların yaşamlarında da çok önemli bir unsurdur. Ortadoğu'nun % 80'ini oluşturan kıraç arazide yeterli su kaynaklarının olmayışı, liderleri garip ittifaklara ve görünürde anlamsız dış serüvenlere itmektedir. Bugün su, Suudi Arabistan ve Ürdün örneğinde olduğu gibi, benzer politik sistemlere ve dostça işbirliği geleneğine sahip ülkeleri birbirlerinden uzaklaştırabilmek, ya da ortak su sorunlarını

⁶⁸ Muzaffer Erendil, *Çağdaş Ortadoğu Olayları* (Birinci basım. Ankara: Gnkur. Basımevi, 1992), s.42.

⁶⁹ Prut J.Veslind, *Ortadoğu'nun Kritik Kaynağı "Su"* (Birinci basım. İstanbul: HAK. Bülteni, sa.175, Ocak 1994), s.3.

⁷⁰ *Çevre ve Sorunları*, (Birinci basım. İstanbul: HAK. Yay., 1994), s.55-61.

⁷¹ Prut J.Veslind, *Ortadoğu'nun Kritik Kaynağı "Su"* (Birinci basım. İstanbul: HAK. Bülteni, sa.175, Ocak 1994), s.3,4.

görüşmek üzere bir gündem belirleyen İsrail ve Ürdün arasında olduğu gibi, eski düşmanları işbirliğine itebilmektedir.⁷²

Susuzluk sadece Ortadoğu'nun sorunu değilse de, genelde bu durum Üçüncü Dünya ve Güney Yarımküresiyle sınırlıdır ve sanayileşmiş Kuzey daha iyi bir konumdadır. Ancak bu sorunun en şiddetli ve en tehlikeli olduğu yer, Ortadoğu'dur. Su başka yerlerde de azalmakta ve milli çıkarların çatışmasına dönüşmekteyse de, kıt su kaynaklarına sahip ülkelerin önemli petrol gelirine, güçlü ordulara sahip oldukları yer, yine Ortadoğu'dur. Bu ülkeler, anlaşmazlıklarını askeri yollarla çözümlenmek, aralarındaki çatışma ve kavgaları sona erdirmek için güç kullanımının genel kabul gördüğü yakın bir geçmişe sahiptirler.

Bilim adamları, 2000'li yıllarda pek çok ülkenin 1975'te sahip oldukları suyun ancak yarısına sahip olacaklarını, buna karşılık su ihtiyacının iki kat artabileceğini belirtmektedirler. Kısıtlı su kaynaklarıyla Ortadoğu'da durum pek çok yerden daha kötü olacaktır. 1989'da bölgenin toplam nüfusu 314 milyon, iken bu rakam 2000 yılında 423 milyona, 25 yıl sonra ise iki katına ulaşacaktır. Sadece bu rakamlar bile, bir krizin kaçınılmazlığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra su israfı, milli çıkarlar, geleneksel çekişmeler, kentleşme ve sanayileşme gibi hususlar, çatışmaların uzmanların varsayımlarından daha da önce çıkabileceğini göstermektedir.⁷³

Sınırları, 20. yüzyıl başlarındaki hakim ekonomilerin, dolayısıyla egemen devletlerin çıkarları doğrultusunda belirlenmiş olan Ortadoğu'da, 20. yüzyıla damgasını vuran konu, buradaki petrol üretimi olmuştur. Fakat siyasi gözlemciler ve bilim adamlarına göre bu bölgede 21. yüzyılın en değerli maddesi su olacaktır. Özetlersek, suyun Ortadoğu için önemini ve değerini şu şekilde dile getirebiliriz; Su, bu bölgede petrolden daha kıymetli ve yokluğu ancak havayla kıyaslanabilecek bir unsurdur.⁷⁴

3.1.8.1 Irak ve Suriye'nin Fırat-Dicle Nehirleri'ni Tarihsel Kullanımları

Dicle ve Fırat bölgesi ilkçağlardan beri insanların yaşadığı bir bölgedir. Şüphesiz bunda temel etken bu iki nehrin insanlara hayat vermesidir. Çin'den Avrupa'ya uzanan Baharat Yolu güzergahında Fırat ve Dicle'nin ayrı bir öneme sahip olması, bölgenin ve bu iki nehrin önemini artırmaktadır. İşte bu nedenlerle bölge, tarih boyunca önemli uygarlıklara ve toplumlararası mücadelelere sahne olmuştur. 1516 ve 1517'deki savaşlar ile bölge Osmanlı

⁷² John Bulloch, Adel Darwish, *Su Savaşları* (Birinci basım. İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1994), s.15.

⁷³ *Sınırtaşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.57.

⁷⁴ *Sınırtaşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.57.

İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiş ve dolayısıyla Fırat ve Dicle'de Osmanlıların kontrolü altına girmiştir. Yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı egemenliğinde kalan bu iki Nehirden uzun süre yararlanılamamıştır. 19. yüzyıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki fiili tasarruf hakkını özellikle İngiltere lehine kaybetmeye başlamış, 29 Temmuz 1913 tarihinde İngiltere ile yaptığı antlaşma ile, bu bölgedeki egemenlik haklarından büyük ölçüde vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı egemenliğinden tamamı çıkan bölgede, büyük devletlerin çıkar çatışmaları yüzünden, yapay devletler (Sykes-Picot Devletleri) kurulmuş ve bunun sonucu olarak da, Fırat ve Dicle üç ayrı devletin topraklarından akar duruma gelmiştir.⁷⁵

3.1.8.2 Irak İçin Suyun Önemi

Irak yağıştan yana kısmen, sudan yana kesinlikle en şanslı Ortadoğu ülkelerinden birisidir. 400.000 km²' lik Irak topraklarının güneye ve güneybatıya doğru uzanan büyük bölümü yarı çöl koşullarına sahiptir ve yılda 150 mm. den az yağış alırken, kuzeyde Türkiye'ye ve İran'a doğru yükselen yaylalar ve dağlarda yer yer 1000 mm.'yi aşan yağışlar görülür. Ülkenin kuzeyindeki bu yağışlar yalnız ülkenin yağış ortalamasını 380 mm'ye yükseltmekle kalmaz, aynı zamanda Küçük Zap, Diyala gibi önemli akarsuları da oluşturur.

Ancak, Irak'ın sudan yana asıl şansı kendi topraklarının aldığı yağış ve kendi akarsularından ziyade, Anadolu topraklarından doğup, sınırı aşarak Irak'a akan sularda yatmaktadır. Fırat ve Dicle ile Dicle'nin Türkiye'den çıkan kolu Büyük Zap, Irak'a 45 milyon m³'lük su kaynağı oluşturmaktadır. Daha küçük boyutta olmakla birlikte, İran'dan doğup Dicle'ye kavuşan sular da Irak'ın su kaynaklarına katkıda bulunmaktadır.

Irak'ın Dicle ve Fırat sisteminden yeraltına sızan sular nedeniyle önemli bir yeraltı su potansiyeline de sahip olduğu varsayılsa da, ortada ne bu potansiyelin miktarına ne de yeraltı sularından fiilen kullanılan kısma ilişkin güvenilir bilgi vardır. Yeraltı su kaynağı olarak belirtilen değerlerin, bu hususta yapılmış ihtiyatlı bir tahmin olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.⁷⁶

Ancak yeraltı su kaynaklarının kapasitesi net olarak bilinmese bile, 47 milyar m³ civarındaki toplam su kaynağının , halen kişi başına 2000 m³'ü geçen bir su olanağı

⁷⁵ Erdem Denk, **Dicle ve Fırat** (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.17-19.

⁷⁶ Ortadoğu Ülkelerinde Su Kaynakları için bakınız EK-4 ; Özhan Uluatam **Damlaya Damlaya...** (Birinci basım. Ankara: İş Bankası Yay., 1998), s.112.

sağlandığından kuşku yoktur. Üstelik, Irak'ın toplam su kaynaklarının hemen tümü fiilen kullanılabilir niteliktedir.

Irak'ın Fırat ve Dicle sularından yararlanmak üzere inşaa ettiği barajlardan⁷⁷ önemlilerini, Dicle üzerindeki Saddam, (770 milyon m³) Tharthar, (77 milyon m³) Dokan (7 milyon m³) ile Fırat üzerinde Qadısiyah (8 milyon m³) oluşturur. Ayrıca, Fırat üzerinde Bağdadi, Diyala üzerinde Derbendikan ve Himrin, Büyük Zap üzerinde Bakma Barajları'yla, ülkenin batısındaki çöllerde inşaa edilmiş çok sayıda ufak barajı burada belirtmemiz gerekir.

Irak'a ilişkin hemen tüm verilerde olduğu gibi suya ilişkin olanlarda da, Körfez Savaşı sonrası, genel bir bilinmezlik yaşanmaktadır. Ancak, Irak'ın Fırat üzerinde tamamlanmakta olan Baduş Barajı'na ek olarak, 130'u aşkın baraj, drenaj ve su tesislerinin inşasını planlandığı belirtilmektedir. Irak'ın gerçekleştirmek üzere planladığı su kapasitesinin tümüne gelecekte sahip olacağı ileri sürülmektedir.

Irak nüfusundaki yılda yüzde 3'ü geçen artış oranı, Ortadoğu için olağan sayılabilirse de, bu artış hızı, toplam nüfusu bugünkü 23 milyon düzeyinden, 2025 yılında 45 milyonun üstüne çıkarmaya yetecektir. Ancak Irak, büyüyen nüfusuna kaynak bulma konusunda, bölgedeki bazı ülkelerde bulunmayan imkanlara sahiptir. Irak, hem çok önemli petrol ve doğal gaz yataklarına, hem de diğer petrol ihracatçısı Arap ülkelerinden farklı olarak, önemli su kaynaklarına sahiptir. Bu durum, insan gücünü ve iktisadi kaynaklarını komşu ülkelerle girdiği savaşlarda heba etmeyecek bir siyasal olgunluğa eriştiğinde, Irak'ın büyük ve düzenli bir kalkınma hızını gerçekleştirebileceğinin işaretidir.

Bugünkü Irak ekonomisinin temelini petrol oluştursa da, tarım artan nüfusa iş sağlamak, üretimi çeşitlendirmek ve ağır ambargo koşullarını dayanılır hale getirmekte önemli rol oynamaktadır. Siyasal rejimin demokrasiyle fazla ilişkisi olmasa da, yöneticiler büyük kırsal kesim nüfusu karşılına almamak için tarımı teşvik yönünde yoğun çaba göstermektedir. Bu durumda, petrol üretimi su kullanımı gerektirmediğine göre, halen toplam su talebinin yüzde 90'ının tarım sektöründen gelmesi de doğaldır. Üstelik, Irak köylüsü çok eskilere giden alışkanlıkla, tarımda aşırı su kullanmaya son derece yatkındır. Yeteri kadar drenaj sağlanmamış alanlarda, yakıcı güneş altında bol su kullanmanın ortaya çıkardığı tuzlanma olgusu, Mezopotamya'da tarih boyunca yaşanmıştır, halen de önemli boyutta yaşanmaktadır.

⁷⁷ Irak'ın Dicle Üzerindeki Projeleri için bakınız EK-5 ; **Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu** (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), EK-N.

Kısmen tuzlanma olgusuna, kısmen de toprak yapısına bağılı olarak, Irak'ın tarım alanları tüm yüzölçümüne kıyasla çok azdır. Irak yönetimi, bir yandan sulamayla tarım alanlarını artırmaya çalışırken, diğer yandan da uluslararası görüşmelerde ve yayınlarda tarıma ve sulamaya açılacak alanların çok geniş olduğunu belirten abartılı rakamlar vermektedir. Irak yetkililerinin resmi açıklamalarına göre, Fırat Nehri'nden yararlanılarak sulanacak alan 770.000, Dicle Nehri'yle sulanacak alansa 3.819.000 hektardır. Konu üzerine eğilmiş olan uzmanların çalışmaları ise, bu iddiaların, en az % 20 ile % 30 arasında abartılı olduğuna işaret etmektedir.

Gelecekte Irak'ın toplam su talebinin büyüklüğü, hükümetlerin özellikle tarımla ilişkili politikaları doğrultusunda belirlenecektir. Toplam gelire katkısı son derece sınırlı olan tarımın, aşırı boyutlarda teşviki ve su kullanımında tasarruf sağlayacak tedbirlerin alınmaması halinde, Irak'ın gerçekten çok yüksek olan su varlığı bile, artan nüfus ve suyu israf eden tarım sektörünün olumsuz baskılarıyla yetersiz kalacaktır.⁷⁸

3.1.8.3 Suriye İçin Suyun Önemi

185.000 km²'lik Suriye topraklarının aldığı yağışı, esas olarak, ülkenin coğrafi özellikleri belirler. Batıda, Akdeniz kıyısı boyunca uzanan düzlüklerle, içeride kıyıya paralel olarak kuzey-güney yönünde uzanan dağlık kısım, kış aylarında Akdeniz ve Türkiye üzerinde oluşan alçak basınç sistemlerinin etkisiyle hayli yağış alır. Kıyıda 500mm. civarında oluşan yıllık ortalama yağış, dağlık bölgede 1000 mm.'ye kadar çıkar ve yüksek tepelerde kar örtüsü oluşturur. Ancak, dağların ardındaki topraklardan doğuya doğru gidildikçe yağışlar yavaş yavaş azalır ve çöllük bölümlerde 50 mm.'ye kadar düşer.

Suriye'de bu yağışlarla beslenen önemli akarsular yoktur. Kuzeyde Fırat'a karışan Habur, Balık ve Sajur'un kaynakları gerçekte Suriye'de değil, Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan yeraltı sularıdır.

Suriye'nin yüzey sularının çok büyük bölümü, Fırat aracılığıyla Türkiye'den, Asi aracılığıyla da Lübnan'dan gelir. Bu iki önemli nehre kuzeydoğuda, 50-60 km. boyunca Türkiye ile Suriye arasında sınır oluşturan Dicle'yi de eklemek gerekir. Bu nehirler Suriye'ye yılda 20 milyar m³ seviyesinde su olanağı sağlamaktadır.

⁷⁸ Özhan Uluatam, **Damlaya Damlaya** (Birinci basım. Ankara: İş Bankası Yay., 1998), s.116-119. ; Ferruh Müftüoğlu, **Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye** (Birinci basım. İstanbul: Maarifet Yay., 1997), s.35-38.

Suriye'de çeşitli havzalarda toplanmış 130 kadar baraj bulunmaktadır. En önemlilerini Fırat üzerindeki Tavra'nın (14 milyon m³) oluşturduğu, çoğu küçük hacimli bu barajlar, toplam olarak 16 milyon m³'lük depolama imkanı sunmaktadır. Yapımı süren Tişrin Barajı ile Yarmuk, Badiya, Fırat ve Habur havzalarındaki yirmi kadar barajın inşaatı tamamlandığında bu miktar, hissedilir biçimde yükselecektir.

Akarsuların oluşturduğu bu kaynağa kısmen yağışlarla, kısmen Fırat, Asi ve kollarından sızan sularla beslenen yeraltı sularını da eklemek gerekir. Batıdaki dağlık yörede bulunan yeraltı suları Lübnan'a kadar uzanan bir sistemden doğar. Güneyde bulunan bozkırların altındaki su kaynakları ise, Ürdün ve Suudi Arabistan'a doğru giden bir sisteminin parçasıdır.

Suriye'nin şu anda sahip olduğu, gerek yıllık 20 milyar m³ su toplamı, gerekse yıllık 1200 m³ adam başına düşen su miktarı önemli büyüklüklerdir. Bu su kaynaklarının Suriye'nin mevcut ve gelecekteki talebine nasıl cevap vereceği tartışılan bir konudur. Bu sorunun cevabı kısmen nüfus artışında, kısmen tarım kesimindeki gelişmede, kısmen de ülkenin su kullanma becerisinde yatmaktadır.

Suriye'nin nüfusu % 3'ün üstünde bir hızla artmaktadır. Artış hızının, köklü tedbirlerle düşürülmesi sağlanamazsa, bu artış hızı 25-30 yıl içinde nüfusu ikiye katlayacak ve günümüzdeki 16 milyon düzeyindeki nüfus, 2025'te 35 milyona ulaşacaktır. Bu artışın gelecek yılların su talebi üzerinde ciddi bir baskı oluşturması doğaldır.

Tarım kesiminin gelecekte nasıl bir gelişme göstereceği ise, nüfus artışından daha da büyük belirsizlikler taşımaktadır. Sulanan araziye büyötmeye yönelik geçmiş planların yanlış verilere dayanan temelsiz projeler olduğu, zaman içinde ortaya çıkmıştır. Gelecek yıllarda tarıma yön verecek politikaların daha sağlam temellere oturtulması ve tarımda su tasarrufunu gerçekleştirecek ciddi tedbirlerin alınması gerekmektedir.⁷⁹

⁷⁹ Özhan Uluatam, **Damlaya Damlaya** (Birinci basım. Ankara: İş Bankası Yay., 1998), s.119,120. ; Ferruh Müftüoğlu, **Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye** (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1997), s.32-35.

İKİNCİ BÖLÜM

3.2 SINIRAŞAN SULARLA İLGİLİ HUKUKİ TEORİLER

VE

ULUSLARARASI HUKUK KURALLARI

Birden çok devlet tarafından kullanılan sınıraşan sulardan yararlanma konusundaki uyuşmazlık 19. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Sınıraşan sulardan yararlanma biçimleri, uluslararası politik ortam ile uluslararası hukukta meydana gelen gelişmelere paralel olarak şekillenmektedir. Sınıraşan sulardan faydalanma hakkının kapsamıyla ilgili sorunların çözülmesinde karşımıza değişik doktrinler (görüşler) çıkmaktadır.

3.2.1 Sınıraşan Sularla İlgili Uluslararası Doktrinler

Dünyada su konusunda yapılmış ilk uluslararası antlaşmayı, Ren Nehri'ne ilişkin olarak 1815 Viyana Kongresi Nihai Senedi'ne⁸⁰ konulan hükümlerin oluşturduğu genel kabul görmektedir. 1815'ten günümüze kadar bu konuda epeyce yol alınmış olup, sular konusunda imzalanmış 290 kadar uluslararası antlaşma vardır. Ancak, bunca antlaşma arasında Ortadoğu'daki sularla ilişkili, yalnızca 1959 Mısır ile Sudan arasında Nil sularının kullanımına ilişkin olarak yapılmış antlaşma bulunmaktadır. Bu antlaşma da, Nil kıyıdaşı dokuz ülkenin yalnızca ikisini (Sudan, Mısır) kapsamaktadır. Bölgenin geri kalan akarsularına gelince; ne Fırat-Dicle, ne Ürdün-Yarmuk, ne de Litani Nehirleri bir antlaşma konusu yapılmamıştır.⁸¹

Taraf ülkeler bir antlaşmaya ulaşma hususunda ortak anlayışa sahip olmadıkça, uyuşmazlıkların çözümü için gerekli ipuçları, olsa olsa uluslararası hukukun genel ilkelerinden çıkarılabilir. Doğal olarak, bu ilkeler aynı zamanda, yapılacak antlaşmalar için yol gösterici olma niteliğini de taşıyacaktır.

Uluslararası hukukun ilkeleri ve içeriği incelendiğinde, burada birbirine bazen az, bazen de çok ters düşen birden çok yaklaşımın, bir diğer ifadeyle “doktrin”in mevcut olduğu

⁸⁰ İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya, Fransa, İsveç ve Portekiz tarafından “Viyana Kongresi Kararları” olarak 9 Haziran 1815'te imzalanan senette sularla ilgili madde şöyleydi: Kongreye katılan devletlerin ülkeleri arasında sınır teşkil eden veya bu ülkeleri boydan boya aşan, yani uluslararası nitelikteki nehirlerde, ticaret amacıyla yapılacak ulaşım serbest olacaktır. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih** (Dördüncü basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), s.37,38.

⁸¹ Özhan Uluatam, **Damlaya Damlaya...** (Birinci Basım. Ankara: İş Bankası Yay., 1998), s.162,163.

göze çarpmaktadır. Uluslararası hukukta, su uyuşmazlıklarını çözmede, hareket noktası oluşturabilecek beş temel yaklaşım (doktrin) bulunmaktadır.

3.2.1.1 Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini

Genel olarak, bu doktrin; yukarı-kıyıdaş devletin, aşağı-kıyıdaş devleti etkilemesini göz önünde bulundurmadan, akarsuların sularını dilediği gibi, kısıntısız olarak saptırabilmesi ya da kullanabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Mutlak ülke egemenliği doktrinini 1895 yılında açıklayarak bu görüşe adını veren, A.B.D. Başsavcısı Judson Harmon 'dur. Judson Harmon 'un A.B.D. ile Meksika arasında Rio Grande Nehri ile ilgili ortaya çıkan uyuşmazlıkta verdiği görüş, A.B.D. tarafından uzun süre yerleşmiş bir uluslararası hukuk kuralı olarak ileri sürülmüş ve klasik bir şekle büründürülmüştür.

Bu nedenle "Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini" "Harmon Doktrini " olarak da anılmaktadır. A.B.D.'nin Rio Grande Nehri'nin kendi ülkesinden akan kısmı üzerinde, sulama amacıyla bazı saptırma eylemlerine girişmesi, Meksikalı çiftçilerin bu nehirden aldıkları su miktarını azaltmış ve Meksika, bu durumu protesto etmiştir. Bunun üzerine, A.B.D. Dışişleri Bakanı, meseleyi Başsavcı Judson Harmon'a havale ederek , hukuki açıdan görüş istemiştir. Bakanın cevaplandırılmasını istediği soru şu idi : Rio Grande Nehri'nin A.B.D. ülkesinde kalan kesiminde girişilen faydalanma eylemleri, uluslararası hukuka aykırı mıdır ? Meksika'nın bu eylemlerden dolayı tazminat isteğinde bulunma hakkı var mıdır ? Judson Harmon bu sorular üzerine, 12 Aralık 1895'de verdiği mütalaasında, görüşünü şu şekilde belirtmiştir.

*"Ortaya konan sorun yeni bir sorundur. Şartların, uluslararası nezaket kuralları açısından bir tedbirin alınmasını mümkün kılıp kılmadığı ya da bu tedbirin uygun olup olmayacağı, bu bakanlığın yetkisi dışında kalmaktadır ; ancak, bu konuda verilecek kararın yalnız siyasi nedenlere bağlı kalması gerekir. Çünkü, uluslararası hukuk kurallarının, ilkelerinin ve örnek olayların A.B.D. 'ne herhangi bir sorumluluk ya da vecibe yüklediği kanısındayım."*⁸²

Konu A.B.D. 'nin iç işlerini ilgilendirmesine rağmen uluslararası hukuku da etkilemiştir. A.B.D. 'nin bu görüşü benimsemesi ve onu yerleşmiş bir uluslararası hukuk kuralı olarak ileri sürmesi, yakın zamanlara kadar devam etmiştir.

⁸² Sınırışan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.22,23.

Harmon Doktrini 19. yüzyılın sonlarında sınıraşan ve/veya sınır teşkil eden akarsuların kullanımı konusunda ortaya çıkan uyuşmazlıklarda özellikle yukarı-kıyıdaş durumunda bulunan birçok devlet tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır. Örneğin A.B.D. gerek güney komşusu Meksika, gerekse kuzey komşusu Kanada'ya karşı, Avusturya Bavyera 'ya karşı, Hindistan Pakistan'a karşı, Harmon Doktrini'ni benimsemiş ve bu görüşe uygun bir uygulamanın oluşturulmasına katkıda bulunmuşlardır.

Yukarıda Harmon Doktrini'n doğuşuna yol açan, A.B.D. ile Meksika arasında Rio Grande Nehri sularının kullanılmasına ilişkin uyuşmazlığa değinmiştik. Söz konusu iki devlet arasında uyuşmazlık konusu olan ikinci önemli nehir, Colorado 'dur. A.B.D.'nin Colorado Nehri'nin kendi ülkesinde kalan kesiminde, 1898'de, kanalları açarak nehir sularını saptırmaya başlaması ve Meksika Hükümeti'nin buna karşı şikayeti üzerine, iki hükümet arasında, Rio Grande uyuşmazlığının yanısıra, uzun yıllar sürecekt, yeni bir uyuşmazlık çıkmıştı.

A.B.D., her iki nehirle ilgili olarak ortaya çıkan uyuşmazlıklarda tutumunu Başsavcı Harmon'un yukarıda özet olarak verdiğimiz mütalaası uyarınca tespit etmiştir. A.B.D.'nin Dışişleri Bakanlığı, 1895 yılı sonlarına doğru, Meksika Büyükelçisine verdiği bir notada, Harmon'un mütalaasını benimseyerek, bu görüşe hükümet tutumu niteliği kazandırmıştır. Söz konusu notanın ilgili kısmı şöyledir :

*"Uluslararası hukuk kuralları, A.B.D.'ne Rio Grande Nehri'nin faydalanma olanağını söz konusu faydalanma neticesinde nehrin, A.B.D. ülkesinde kaldığı noktadan, aşağıdaki kesiminde suların miktarı azalmış olsa bile, kendi vatandaşlarından esirgemek yolunda hiçbir vecibe yüklememektedir. Bu çeşit vecibenin bulunabileceği faraziyesi A.B.D.'nin ulusal ülkesi üzerinde varolan egemenliğine aykırı düşer."*⁸³

Meksika Hükümetinin, gene Rio Grande Nehri'ne ilişkin şikayetleri üzerine, A.B.D. Dışişleri Bakanlığı, 1 Mayıs 1905 tarihli ikinci bir notada, Harmon Doktrini'ni şu şekilde savunmuştur.

"Rio Grande sularının A.B.D.'nde oturan Amerikan vatandaşlarına ait toprakların sulanması amacıyla saptırılması ve bunun sonucunda, Meksikalı vatandaşların, Meksika ülkesindeki topraklarını sulamak için gerekli suyu bulamamaları yüzünden, A.B.D. Hükümeti'nin Meksika Hükümeti'ne karşı doğabilecek hukuki sorumluluğu meselesini inceleyen Bakanlığımız, böyle bir sorunun doğabileceği gerekçelerinin uluslararası hukukta bulunmadığı görüşündedir. Bununla beraber, A.B.D. Hükümeti, hareket tarzını yüksek

⁸³ Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.24.

hakkaniyet ilkelerine ve iyi komşular arasında tesisi gereken dostça duygulara uygun bir şekilde tespit etmek kararındadır."⁸⁴

A.B.D., bu ikinci notada yer alan, düşüncelerle, Washington'da 21 Mayıs 1906 da, Meksika Hükümeti ile *"Rio Grande Sularının Sulama Amaçlarıyla Adil Bir Şekilde Dağıtımı"* na ilişkin bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmanın ikinci maddesi uyarınca, A.B.D., belirli bir miktar suyu, kuraklık mevsimini de göz önünde tutarak, Meksika'ya bırakmayı taahhüt etmekteydi, ancak, A.B.D., aynı antlaşmanın başka maddelerinde ileri sürdüğü gerekçelerle, söz konusu antlaşmanın hiçbir hukuki emsal niteliği taşımayacağını da açıkça belirtmiştir. Şöyle ki ; antlaşmanın beşinci maddesinde *"A.B.D. bu antlaşmanın akdi dolayısıyla, herhangi bir ilke ya da örnek olayın yaratılmasını, hiç bir şekilde, kabul etmez..."* hükmü yer almıştır.⁸⁵

Colorado Nehri'ne ilişkin uyuşmazlık ise, ancak 3 Şubat 1944 tarihinde imzalanan bir antlaşma ile sona ermiştir. Bu tarihten sonra A.B.D. tutumunu değiştirmeye ve Harmon Doktrini'ne aykırı açıklamalarda bulunmaya başlamıştır.

A.B.D.'nin Harmon Doktrini'ni kesin olarak reddetmesi ve uluslararası alanda başka bir devlete karşı farklı bir görüşü öne sürmesi, Colombia Nehri sularının kullanılmasına ilişkin olarak, Kanada ile çıkan uyuşmazlık sırasında olmuştur. Uyuşmazlık Kanada Hükümeti'nin, 1955 yılında Colombia Nehri'nin, ülkesinde kalan kesimindeki sularını saptırarak, bütünüyle kendi topraklarındaki Flozer Nehri'ne akıtmayı öngören projesini açıklamasıyla başlamıştır. Bu sefer aşağı-kıyıdaş durumunda kalan A.B.D., Colombia Nehri'nin kendi kesimi üzerinde, hidro-elektrik enerjisi üretimi amacıyla, önceden gerçekleştirmiş olduğu tesislerin ve ileride gerçekleştirmeyi tasarladığı çok yönlü faydalanma projelerinin, Kanada'nın saptırma isteği ile tehlikeye düşmesi karşısında, Harmon Doktrini'ni terketmiştir. Bunun üzerine A.B.D. sınıraşan sularda kısıtlı ülke egemenliğinin söz konusu olduğunu ileri sürmüş ve bütün kıyıdaşlara adil ve makul bir pay tanınmasını öngören bir görüşü benimsemiştir. A.B.D'nin Harmon Doktrini'ni terkediş nedeninin hukuksal olmaktan çok siyasi olduğu değerlendirilmektedir.

Harmon Doktrini, her şeyden önce, sadece tek bir devletin mutlak egemenliğini benimsediğinden oldukça eleştirilmiştir.

Bir devletin ülkesi üzerindeki egemenliğinin iki yönü vardır. Egemenlik, devlete sadece haklar bahşetmeyip ; hakların yanında bazı sorumluluklar da yüklemektedir.

⁸⁴ *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.24.

⁸⁵ *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.25.

Uluslararası Adalet Divanı bir kararında *"her devletin, ülkesini diğer devletlerin haklarına aykırı eylemler için kullanmaya müsaade etmeme sorumluluğu olduğunu"* belirterek mutlak egemenliği reddetmektedir.⁸⁶

İkinci Dünya Savaşından sonra, sınıraşan sulardan faydalanma konusunda, mutlak ülke egemenliğini savunan görüşlerin yerine *"Kısıtlı/Sınırlı Ülke Egemenliği"* anlayışının hakim olmaya başladığını görmekteyiz. Ancak bu kısıtlı egemenlik temelinde de, hukuki olmaktan çok, siyasi nedenler yatmaktadır. Kısıtlı ülke egemenliği konusundaki görüşlerde, devletlerin aşağı veya yukarı-kıyıdaş durumlarının önemli rol oynadığı gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır. Aşağı - kıyıdaş durumunda olan devletler, yukarı- kıyıdaş devletlerin faydalanma haklarının sınırlı olduğunu kanıtlayabilmek, sınıraşan sulardan faydalanma haklarının uluslararası hukuk karşısında nasıl ve ne ölçüde korunduğunu ortaya koymak için değişik görüşleri içeren başlıca üç doktrin ortaya koymuşlardır. Bunlar, *"doğal durumun bütünlüğü doktrini"*, *"ön kullanımın üstünlüğü doktrini"* ve *"adil kullanım doktrini"* olarak adlandırılmaktadır.

3.2.1.2 Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini

Doğal durumun bütünlüğü doktrini, kaynağını, ulusal hukuktan almaktadır. Bu görüşü savunan hukukçular, ulusal hukuk sistemlerindeki kıyıdaş hakları doktrininden esinlenmişlerdir. Kıyıdaş hakları doktrini, kıyıdaş malikin arazisine giren suların doğal durumunu muhafaza ederek, hiç bir değişikliğe uğramadan akmaya devam etmesini öngörür. Başka bir deyimle, yukarı-kıyıdaş durumundaki malik, kendi mülkünden aşağı malikin arazisine akan nehir ya da ırmakların sularını, doğal durumlarında (olduğu gibi) bırakmak zorundadır.

Doğal durumun bütünlüğü doktrinini, sınıraşan sulardan faydalanma konusunda öne süren ve destekleyenlerin başında İsviçre'li hukukçu Max Huber ile İngiliz hukukçusu Oppenheim gelmektedir. Oppenheim görüşünü şu şekilde belirtmektedir.

"Ülke egemenliği sınırsız hareket özgürlüğü sağlamaz... Ülke egemenliğine rağmen, devlet, kendi ülkesindeki doğal şartları komşu devlet ülkesinin doğal şartlarının aleyhine değiştirmeye, örneğin kendi ülkesinden komşu ülkeye akmakta olan nehrin akımını durdurmaya ya da saptırmaya yetkili değildir. Ulusal olmayan nehirler/sınıraşan sular ve sınır teşkil eden nehirler kıyıdaş devletlerden herhangi birinin keyfi denetimi altında değildir;

⁸⁶ Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.26.

çünkü, bir uluslararası hukuk kuralı uyarınca, hiç bir devlet, kendi ülkesindeki doğal şartları komşu devlet ülkesinin doğal şartları aleyhine değiştiremez. Bu yüzden, devletin yalnız kendi ülkesinden komşu devlete akan bir nehrin sularını durdurması ya da saptırması değil, fakat aynı zamanda, nehir sularını, komşu devlete zarar verecek veya bu devletin, nehrin akımından kendi kesiminde faydalanmasını önleyecek şekilde kullanması da yasaklanmıştır."⁸⁷

Sınıraşan suların, aktıkları devletin ülkesindeki doğal durumlarında yapılacak her türlü değişikliği yasaklayan bu doktrin "*yukarı-kıyıdaş devlet*" - "*aşağı-kıyıdaş devlet*" ayrımı göz önünde tutulduğunda, tamamen aşağı-kıyıdaş durumundaki devlet lehine işleyen bir görüştür.

Sınıraşan suların, kıyıdaş devletlerin ülkesinde yer alan kesimlerindeki suların, doğal durumlarında değişiklik yapma imkanına sahip devlet, yukarı-kıyıdaş devlettir. Hâl böyle olunca, sözkonusu yasaklama, yalnız yukarı kıyıdaş devlete yönelmektedir. Nitekim, aşağı-kıyıdaş durumundaki devlet, bu doktrin uyarınca, doğal durumunu muhafaza ederek ülkesine girmesi gereken sulardan tam bir faydalanma serbestliğine sahip olmaktadır. Çünkü, kendi kullanımları, çoğu zaman yukarı-kıyıdaş devletin topraklarında kalan ülkesindeki akarsuların doğal durumunu etkilemeyecektir. Bu durumda ise, doğal durumun bütünlüğü doktrini uyarınca, sınıraşan akarsulardan yalnız en alttaki kıyıdaş faydalanabilecektir. Örneğin Nil Nehri sularından bu doktrine göre yalnız Mısır faydalanabilecektir. Aynı şekilde, Fırat Nehri sularından faydalanma hakkının, tamamen Irak'a tanınması gerekecektir.

Aşağı-kıyıdaş devlete faydalanma hakkı bakımından mutlak bir üstünlük tanıyan bu doktrin, aslında, yukarı-kıyıdaş devlete mutlak üstünlük sağlayan Harmon Doktrini'nin tam karşıtıdır. Bu doktrinin uygulamaya konulmasıyla, yukarı-kıyıdaş devlet, sınıraşan sulardan aşağı-kıyıdaş devletin oluru almadan faydalanma eylemine geçemeyecek ve faydalanma hakkını kullanamayacaktır. Başka bir deyimle, bu doktrin sınıraşan suların kullanılmasında aşağı-kıyıdaş devlete bir çeşit veto hakkı tanımaktadır.

Uygulamada, aşağı-kıyıdaş devletler, doğal durumun bütünlüğü doktrinini "*her türlü fiziki değişimin yasaklanması*" gibi aşırı nitelikte ve yalın haliyle ileri sürmekten çok, aynı sonuçları doğuran "*rıza şartı*" kuralına başvurmaktadırlar. Aşağı-kıyıdaş devletler, sınıraşan suların egemenlik alanlarına giren kısımlarının doğal durumunu sürdürmek, başka bir deyimle bu durumun bütünlüğü üzerinde takdir yetkilerini saklı tutmak amacıyla, sınıraşan sular üzerinde girişilecek faydalanma eylemlerinin kıyıdaş devletlerin oluruna bağlı bulunduğunu öne sürmektedirler.

⁸⁷ **Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu** (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.27.

Bu şekilde formüle edilen "*rıza şartı*" kuralının, ilk bakışta, nazari açıdan yukarı-kıyıdaş devletin olduğu kadar aşağı-kıyıdaş devletin de faydalanma hakkını kısıtladığı düşünülebilir. Oysa sınıraşan sularda girilecek faydalanma eylemlerini kıyıdaşların rızasına bağlama, uygulamada, yalnız yukarı-kıyıdaş devletin faydalanma hakkını kısıtlamak ve bu hakkın kullanılmasını aşağı kıyıdaş devletin takdir yetkisine bırakmak demektir. Çünkü kıyıdaşların rıza şartını öngören kuralın formüle edilmesinde başvurulmuş yol, "*zarar*" veya "*önemli zarar*" durumunda, ya da zarar verebilecek faydalanmalarda rıza şartının aranması şeklindedir. Aşağı kıyıdaş devletin yapacağı faydalanma eylemlerinin yukarı-kıyıdaş devletin ülkesindeki sınıraşan suları etkilemeyeceği göz önünde tutulursa, aşağı-kıyıdaş devlet, yukarı-kıyıdaş devletin rızasını alması söz konusu olamayacağı ve her zaman bunun aksinin vaki olacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, rızası aranan aşağı-kıyıdaş devlet, yukarı-kıyıdaş devletin sularda yapabileceği herhangi bir fiziki değişimin, kendi çıkarları açısından "*önemli*" olduğunu öne sürerek veto hakkını kullanma olanağını elinde tutmaktadır.⁸⁸

Doğal durumun bütünlüğü doktrini, sınıraşan suların doğal durumunda değişiklik yapılmasını yasaklamak suretiyle, aşağı kıyıdaş devletin, aynı akarsu üzerinde gelecekteki muhtemel kullanımlarına da dokunulmazlık tanıyarak, bunları saklı tutmayı amaçlamaktadır.

Oysa, doğal durumun bütünlüğü doktrinin uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi sonucunda, sınıraşan sulardan faydalanma, kıyıdaş devletlerin ön anlaşmasını zorunlu kılan bir kuralın (rıza şartı kuralının) varlığından söz edilemeyeceği, kıyıdaş devletlerin gelecekteki muhtemel kullanımlarını koruyan bir kuralın bulunmadığı, söz konusu doktrinin bir hukuk kuralı olarak geçerliliğinin olmadığı ve reddedilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

3.2.1.2.1 Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrininin Uygulandığı Uyuşmazlıklar

Doğal durumun bütünlüğü doktrininin, uluslararası alanda ileri sürüldüğü en önemli uyuşmazlık, 1924 yılında çıkan ve 1929'da yapılan bir antlaşma ile geçici olarak çözüme kavuşturulan Nil akarsuyu uyuşmazlığıdır. Bu dönemde İngiltere'nin yönetimi altında bulunan Sudan'ın gerçekleştirmek istediği büyük çaptaki sulama projesi, Mısır'ın tepkisiyle karşılaşmıştır. Mısır, doğal durumun bütünlüğü doktrinine yakın bir yaklaşımla 26 Ocak 1925 tarihinde verdiği notada, görüşünü şu şekilde açıklamıştır:

⁸⁸ Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.28,29.

“Mısır Hükümeti her zaman ve ısrarla, söz konusu sulama projesinin hiçbir şekilde Mısır’daki sulama faaliyetlerine zarar verecek nitelikte olmaması ve ayrıca bu ülkede, sayısı gittikçe artan tarım nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamak için, elzem olan muhtemel projelerine de zarar vermemesi gerektiği düşüncesindedir.”⁸⁹

7 Mayıs 1929 tarihinde imzalanan Nil Nehri sularının sulama amacıyla kullanılmasına ilişkin antlaşmanın 4/b, maddesi Sudan veya İngiliz yönetimi altındaki diğer ülkelerde, Nil Nehri veya kolları ya da nehre su veren göller üzerinde, Mısır’a akacak su miktarının azalması, suyun akış hızının değişmesi gibi sonuçlara yol açan ve Mısır menfaatine zarar veren çalışmaların yapılmaması hususunda, Mısır’ın daha önceki antlaşmadan doğan haklarını saklı tutmaktadır. Ancak, söz konusu antlaşmanın, teorinin geçerliliği konusunda kesin bir örnek oluşturduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü, konunun müzakere edildiği ve antlaşmanın imzalandığı dönemin politik koşulları nedeniyle böyle bir sonuca varıldığı yolunda bir kanaat mevcuttur. F. J. Berber, antlaşmaya politik durumun bir sonucu olarak varıldığını, “Mısır’ın tarihi ve doğal haklarının” korunması yolundaki İngiliz notasının, bu ülkenin o dönemde bu bölge üzerindeki politikasının bir sonucu olduğunu ve bununda uluslararası hukukun konuya ilişkin prensibinden farklı bir anlam taşıdığını belirtmektedir. Mısır’ın, Assuan Barajı projesine ilişkin olarak 1956’dan sonra ortaya çıkan uyuşmazlıkta, 1925 tarihli notasındaki aşırı görüşü terk ederek, Sudan’a karşı yalnız mevcut kullanımların korunması hususunu ileri sürdüğü görülmektedir.

İndüs akarsuyu uyuşmazlığında, Pakistan’ın, Hormon Doktrini’ne başvuran Hindistan’a karşı, ülkesine giren İndüs Nehri ve kollarının doğal debilerinin muhafaza edilmelerini bir hak olarak ileri sürmesi nedeniyle, Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini’ne başvurduğu ileri sürülmüşse de, uyuşmazlığa ilişkin diğer belgelerin de incelenmesi halinde bu görüşün gerçeği yansıtmadığı görülmektedir.

Ayrıca, Lanoux Gölü ve Carol Akarsuyu uyuşmazlığında, yukarı-kıyıdaş Fransa’nın saptırma projesine karşı İspanya’nın savunduğu görüşün de uygulamada, Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini’nin yalın biçimde ortaya atılmasının tipik örneğini oluşturduğu belirtilmiştir. Ancak, İspanya’nın 1956’da ileri sürdüğü görüşünü daha sonra yumuşatarak, yukarı-kıyıdaş durumundaki bir devletin, aşağı-kıyıdaş devletin faydalanmalarına, önemsiz de olsa, zarar verebileceğini kabul ettiği, dolayısıyla, uluslararası nehir sularında fiziki değişimi yasaklayan aşırı görüşü, milletlerarası hukuk kuralı olarak benimsemediği görülmektedir.

⁸⁹ Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.26.

3.2.1.3 Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini

"Ön -kullanım üstünlüğü" doktrini, doğal durumun bütünlüğü doktrininde olduğu gibi, iç hukukta uygulanan bir doktrinin uluslararası bir hukuka aktarılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu doktrine göre, arazisindeki suları diğer kıyıdaşlara nazaran daha önce kullanmaya başlayan malikin, bu kullanımı devam ettirdiği sürece, bu sular üzerinde bir çeşit kazanılmış hakkı vardır. Diğer kıyıdaşların, aynı sulardan yararlanırken ilk kullanan kıyıdaşın bu mutlak kazanılmış hakkını etkilememeleri gerekir. Uluslararası alanda "*doğal*" ya da "*tarihi*", "*kazanılmış*" ve "*kadim*" haklar olarak değişik terimlerle ifade edilmesine rağmen, hepsi aynı kavramı belirtmektedir.

Genelde, A.B.D. yüksek mahkemesinin eyaletler arasındaki sularla ilgili uyuşmazlıklarda geliştirdiği bu doktrinin izlerini, daha eski tarihlerde, bazı uluslararası hukukçuların eserlerinde de görmek mümkündür. Bu doktrini uluslararası hukukta ilk uygulayan hukukçu E. Vattel olmuştur.

Ön-Kullanımın Üstünlüğü Doktrini, herhangi kıyıdaş bir devletin, diğerlerinden önce başlattığı faydalanmalara mutlak bir hak tanır. Böylece, söz konusu devletler, akarsulardan faydalanmaya önce başladıkları için kazanılmış bir hak elde ederler. Ancak, bu kazanılmış hak kapsamına, ülke topraklarına akan bütün sular girmez. Yalnız, fayda sağlayan, bir başka deyişle, fiilen ön-kullanıma konu olan sular girer.

Görüldüğü gibi, bu doktrin uyarınca, kazanılmış hakkın dayanağını, fiili bir durum, yani, suları belirli bir şekilde kullanma ve kullanmayı sürdürme olgusu oluşturmaktadır. Ancak, burada üzerinde durulması gereken önemli bir konu vardır. Kazanılmış hak kapsamına, antlaşma ile kazanılmış haklar girmektedir. Bu husus, ön-kullanımın üstünlüğü doktrininin dışında kalan bir durumdur. Herhangi bir akarsudan faydalanmada, bir kıyıdaş devletin, antlaşma ile kazanmış olduğu hakkı, diğer kıyıdaş devlete karşı ileri sürerken, bu doktrine değil, antlaşma hükümlerine dayanması gerekir.

Ön-kullanımın üstünlüğü doktrini, bu niteliği ile gerek aşağı-kıyıdaş ve gerekse yukarı-kıyıdaş devlet bakımından ileri sürülebilecek bir doktrin olarak görülür. Ancak, doktrinin özünü teşkil eden, mevcut kullanımlara zarar vermeme yükümlülüğü, genelde yukarı kıyıdaş devlet açısından söz konusudur. Çünkü aşağı ve yukarı-kıyıdaş devletlerin coğrafi konumları farklıdır. Daima mevcut duruma zarar verebilecek durumda olan yukarı-kıyıdaş devlettir. Aşağı-kıyıdaş devletin hemen hemen böyle bir imkanı yok gibidir. Bu nedenle, kıyıdaş devletlerin kullanımlarına zarar verebilmesine ilişkin hukuki sorunlar, daha

çok aşağı-kıyıdaş devlet açısından ortaya çıkar. Öte yandan aşağı-kıyıdaş devletlerin akarsulardan faydalanmaya yukarıya kıyasla daha önce başladıkları da bir gerçektir. Zira herhangi bir akarsuyun etrafında gerçekleştirilen yerleşme ve endüstri faaliyetleri, çoğunlukla akarsuların ağızlarına yakın yerde, mecralarının aşağısında başlamaktadır. Nüfus yoğunlaşması ve endüstriyel gelişme, akarsuyun mecrasının yukarısına doğru kademe-kademe gelişmektedir. Bu nedenle, ön-kullanımın üstünlüğü doktrinine aşağı-kıyıdaş devletler ve bunların çıkarlarını savunan hukukçular başvurmaktadır. Bu nedenle, ön-kullanımın üstünlüğü doktrini aşağı-kıyıdaş devletlerin, faydalanma hakkının kapsamını genişletmek üzere başvurduğu bir doktrindir.⁹⁰

3.2.1.3.1 Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrininin Uygulandığı Uyuşmazlıklar

Uluslararası hukukta, kazanılmış haklara saygı ilkesinin iç hukukta taşıdığı anlam göz önünde tutulduğunda, sadece devletlerin halef olmaları konusunda uygulandığı; dolayısıyla, bir genel hukuk ilkesinin, kıyıdaş-devletlerin diğer kıyıdaşlardan önce başlattıkları kullanımlar ile ilgili olarak ileri sürülemeyeceği anlaşılmıştır.

Mevcut kullanımların mutlak korunması bakımından, bu konuda görüşlerini açıklamak durumunda kalan devletlerin tutarlı ve genel bir tutumlarının bulunmadığı görülmüştür. Pakistan, Sudan, Mısır ve İran gibi devletlerin, ön-kullanım üstünlüğü doktrinine başvurarak, mevcut kullanımlarının dokunulmazlığını savunmalarına karşılık, Meksika, İngiltere ve A.B.D., mevcut kullanımlara mutlak dokunulmazlık tanınmayacağını ileri sürerek bu doktrini reddetmişlerdir.

Konuya ilişkin uluslararası çapta tek genel antlaşma olan, 1923 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin bir maddesi, mevcut kullanımlara mutlak dokunulmazlık tanınmayacağını açıkça belirtmektedir. Özel antlaşmalar arasında da mevcut kullanımların korunmasını ön görenler çok azdır.

A.B.D. Yüksek Mahkemesi'nin, Ön-Kullanım Üstünlüğü Doktrini'ni uyguladığı bir kararından sonra görüşünü değiştirdiği ve bunu izleyen ikinci bir kararında bu doktrini reddettiği görülmektedir.

Mevcut kullanımların mutlak dokunulmazlığı görüşü, hukukçuların çoğu tarafından tenkit edilmiş ve hukuk kuralı olarak kabul edilmemiştir. Örneğin Lipper bu konudaki görüşünü şöyle ifade etmiştir.

⁹⁰ Sınırtaşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.30.

“Uluslararası hukukta, bazı devletlerin iç hukuklarında yer alan “zaman bakımından önce gelen, hak bakımından önde gelir” (Prior in time, prior in right) kavramını otomatik bir şekilde uygulayan bir ön-kullanım üstünlüğü doktrini yoktur...”⁹¹

Böylece, değerlendirdiğimiz çeşitli hukuk kaynakları, uluslararası hukukta ön-kullanım üstünlüğü doktrininin reddedildiği, bu yüzden de, mevcut kullanımların mutlak bir şekilde korunmadığını ortaya koymuştur.

Böyle olunca yukarı-kıyıdaş devletlerin, aşağı-kıyıdaşın faydalanma hakkına vermemesi gereken zarar kavramının kapsamı, daha da daralmış olmaktadır. Çünkü, bu kapsamın içine, aşağı-kıyıdaş devletin mevcut kullanımlarını hiçbir şekilde etkilememe yükümlülüğü girmemektedir.

“Aşağı-kıyıdaşın faydalanma hakkına zarar vermeme” yükümlülüğünün anlamı, uygulama göz önünde tutulduğunda yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden zarar kavramının daha uygulanabilir bir anlam kazanabilmesi için, araştırılması gereken sorun, aşağı-kıyıdaş devletin mevcut kullanımlarının, yukarı-kıyıdaş devletlerin mevcut kullanımları karşısında ne ölçüde korunduğu, başka bir deyimle çatışan iki kullanımın nasıl bağdaştırılacağıdır.⁹²

3.2.1.4 Adil (Hakkaniyete Uygun) Kullanım Doktrini

Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrini olarak da adlandırılan bu doktrin, sınıraşan veya sınır teşkil eden uluslararası akarsulardan faydalanma konusunda ortaya atılan yeni bir görüştür. Doktrini uluslararası alanda ilk defa ileri süren A.B.D.’dir.

Adil kullanım doktrini, A.B.D. ulusal hukukunda suların kullanılmasıyla ilgili olarak, kıyıdaş maliklerin ilişkilerini düzenleyen kurallardan esinlenerek ortaya atılmıştır. Amerikalı Eagleton, söz konusu kuralları “*adil kullanım*” adı altında uluslararası hukuka aktaran ilk hukukçudur.

Eagleton, adil kullanım doktrinine A.B.D. Yüksek Mahkemesi’nin, eyaletler arasındaki uyuşmazlıklarda başvurduğunu hatırlatarak, bu konunun uluslararası (sınıraşan/sınır teşkil eden) akarsularda da uygulanabileceğini öne sürmüştür.

Adil kullanım doktrinini en ayrıntılı ifade şekline kavuşturan Amerikalı hukukçu Lipper, Doktrini şu şekilde tanımlamaktadır: “*Adil kullanım, kıyıdaş devletler arasında uluslararası (sınıraşan/sınır teşkil eden) akarsuların, sularının, her birinin, haklı ekonomik ve*

⁹¹ Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.31.

⁹² Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.32.

*sosyal ihtiyaçları uyarınca, hepsine azami fayda ve her birine asgari zarar verecek şekilde bölüştürülmesidir.”*⁹³ Adil kullanım doktrini sınıraşan sular açısından ele alındığında, doktrinin hareket noktası olarak kıyıdaş devletlerin, sınıraşan akarsuların sularından (“*yukarı kıyıdaş*” “*aşağı kıyıdaş*” farklılaşması göz önünde tutulmadığından) eş değer faydalanma haklarının bulunduğu tezini esas aldığı görülmektedir. Doktrin, bu ilkeden hareketle bütün kıyıdaş devletlere makul ve adil bir faydalanma hakkı tanımakta, dolayısıyla kısıtlı ülke egemenliği kuralı uyarınca, kıyıdaş devletlerin makul ve adil sayılan faydalanma hakkına zarar vermesini yasaklamaktadır.

İlk bakışta, adil kullanım doktrini kapsadığı kurallar açısından, nazari olarak hem yukarı-kıyıdaş devletin, hem de aşağı-kıyıdaş devletin yararlanabileceği bir adil paylaşım düzenine sahipmiş gibi görülmektedir. Oysa bu doktrin yasakladığı zarar kavramı açısından değerlendirilecek olursa, doktrinin özellikle uyumsuzluklarda zarar gören aşağı-kıyıdaş devleti koruduğu ortaya çıkacaktır. Uygulamada adil kullanım doktrini, ön-kullanım üstünlüğü doktrininde olduğu gibi, özellikle, faydalanma hakkını diğer yukarı-kıyıdaşların eylemlerine karşı korumak durumunda olan aşağı-kıyıdaş devletin başvuracağı bir görüştür. Aşağı-kıyıdaş durumundaki devlet, yukarı kıyıdaş devletle düştüğü uyumsuzlukta, kullanımlarının makul ve adil olduğunu öne sürecek ve bu şekilde faydalanma hakkını yukarı-kıyıdaşa karşı korumaya çalışacaktır. Nitekim, adil kullanım doktrinini, uluslararası alanda ilk savunan devlet, Colombia Nehri uyumsuzluğunda Kanada’ya karşı aşağı-kıyıdaş durumunda kalan A.B.D.’dir. Halbuki aynı A.B.D., Meksika ile Rio Grande Nehri uyumsuzluğunda yukarı-kıyıdaş durumunda olduğu için, mutlak ülke egemenliği doktrinini hararetle savunmuştur. A.B.D.’den başka, adil kullanım doktrinine yakın bir görüşü savunmuş olan tek devlet İsrail’dir. İsrail Dışişleri Bakanlığı, Şeria Nehri uyumsuzluğu hakkında bu görüşü şu şekilde açıklamıştır : “*İsrail şüphesiz bir akarsuyun birden çok devlet ülkesini kestiği durumlarda, bu devletlerden her birinin prensip itibariyle, bu akarsuyun sularından adil bir pay almaya haklı olduğunu kabul etmektedir.*”⁹⁴

Adil kullanım doktrininin uygulamada bir anlam kazanabilmesi için, aşağı-kıyıdaş devletin faydalanma hakkına dokunulmazlık kazandıran makul ve adil payın ne olduğu sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir.

Bazı hukukçular, adil kullanım doktrini uyarınca, makul ve adil payın ne olduğunun her özel durumun kendine özgü faktörlerinin ışığında tespit edilmesi gerektiğini ileri

⁹³ *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.32.

⁹⁴ *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.33.

sürmektedir. Ancak her özel durumun kendine özgü şartlarına bağlı bu faktörlerin, bütün uyumsuzluklara uygulanacak şekilde genelleştirilmesi güçtür.

Öne sürülen bu çeşitli faktörlerin ne gibi konuları kapsadıklarının belirtilmesi bakımından, adil kullanım doktrinini benimseyen Uluslararası Hukuk Derneği'nin 1966'da aldığı Helsinki Kararları'nın 2. maddesi şöyledir.

Gözönünde tutulacak ilgili faktörler arasında, bağlayıcı olmamakla birlikte şunlar vardır:⁹⁵

- * *Her havza devletinin ülkesine düşen drenaj alanının, oranı da dahil olmak üzere, havzanın coğrafi durumu,*
- * *Her havza devletinin su katkısı da dahil olmak üzere, havzanın hidrolojik durumu,*
- * *Havzayı etkileyen iklim şartları,*
- * *Mevcut kullanımları da kapsamak üzere, havza sularının geçmiş kullanımı,*
- * *Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları,*
- * *Havza devletlerinin her birinde, geçmişi havza sularına bağlı nüfus,*
- * *Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan çareleri karşılaştırma,*
- * *Yararlanılabilecek başka kaynakların bulunabilmesi,*
- * *Havza sularının kullanılmasında israftan kaçınma,*
- * *Kullanımlar arasındaki çatışmaları uzaklaştırma çaresi olarak bir ya da daha çok havza devletine tazminat imkanı verme,*
- * *Havza devletleri ihtiyaçlarının, diğer bir havza devletine (önemli derecede) zarar vermeden, karşılanabilme derecesi,*

Kararın ikinci maddesinin üçüncü fıkrasında da belirtildiği gibi, bu faktörlerden hiç birine, diğerlerine kıyasla bir öncelik ve üstünlük tanınmamaktadır. Makul ve adil bir payın ne olduğu tespit edilirken, bütün ilgili faktörlerin birlikte mütalaa edilmesi öngörülmektedir.

Adil kullanım doktrininin uluslararası hukuk kuralı olarak değerlendirilmesiyle aşağıdaki sonuçları çıkarmak mümkündür.

Adil kullanım doktrinini, daha öncede belirtildiği gibi, uygulamada A.B.D. ile İsrail'den başka benimseyen ve savunan devlet yoktur. Bu bakımdan söz konusu doktrini doğrulayan genel bir uygulamadan söz edilemez. Mevcut antlaşmalar ise, bu doktrini benimseyen bir teamül kuralın varlığını göstermekten uzaktır. Nitekim incelenen 140 özel antlaşmanın beşi dışında, doktrinin unsurlarını öngören hükümler taşıyan başka antlaşmalara

⁹⁵ *Sınırtaşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.33,34.

rastlanmamıştır.⁹⁶ Buna karşılık, mahkeme kararlarında daha yaygın bir şekilde benimsendiği gözlenen adil kullanım doktrininin temelinde yatan ilke, Lanoux Gölü meselesine ilişkin hakemlik mahkemesi tarafından benimsenmiştir.

Bu görüşü inceleyen hukukçular, adil kullanım doktrininin, henüz gelişmekte olan bir hukuk kuralı olduğunu açıklamışlardır. Buna karşılık, Uluslararası Hukuk Enstitüsü ile Uluslararası Hukuk Derneği gibi özel kurumlar, adil kullanım doktrini kabul etmişlerdir.

Mahkeme kararları ile özel bilimsel kurumların doktrini benimseyen tutumları, bu görüşün lehinde ki kanıtlar olarak sayılabilirse de, gerek devletlerin uygulaması ve belirli ölçüler içinde bu uygulamayı oluşturan antlaşmalar ve gerekse hukukçuların çoğunluğunca doktrin aleyhine ileri sürülen görüşler çerçevesinde, uluslararası hukuk henüz adil kullanım doktrini benimsemiş görünmemektedir.

Adil kullanım doktrini henüz uluslararası hukuk kuralı olarak kabul edilmediğine göre, aşağı-kıyıdaş devletin faydalanma hakkının kapsamına giren kullanımları -akarsu sularının faydalanmasına makul ve adil bir pay olduğu ileri sürülerek- yukarı-kıyıdaş devletin faydalanılması hususunda eylemleri karşısında koruma olanağı yoktur.

Mevcut uluslararası hukukta, aşağı-kıyıdaşın faydalanma hakkını (kısıtlı ülke egemenliği kuralının yukarı-kıyıdaş devlete yüklediği genel nitelikleri zarar vermeme vecibesinden öteye) koruyacak ve bu yüzden, yukarı-kıyıdaşın vermemesi gereken zarar kavramının somutlaştırılması sürecini devam ettirecek kurallar henüz belirlenmemiştir. Başka bir ifade ile, konuyla ilgili uluslararası hukukun bugünkü gelişme aşamasında, kısıtlı ülke egemenliği kuralının öngördüğü, zarar verme yükümünün kapsamı, uygulamada, somut ve ayrıntılı bir belirlilikten yoksundur.⁹⁷ Adil kullanım doktrini zarar kavramının tanımlanması sorununu, genel bir hukuk kuralına değil, her somut uyuşmazlıkta ilgili devletlerin uzlaşmasına ya da tayin edecekleri üçüncü bir otoriteye bırakmak zorundadır. Oysa, uluslararası hukukta, daha öncede görüldüğü gibi, sınıraşan sulardan faydalanmada, ilgili kıyıdaş devletleri, anlaşmaya ya da uyuşmazlığı üçüncü bir otoritenin çözümüne bırakmaya zorlayan bir kural bulunmamaktadır.

⁹⁶ *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.35.

⁹⁷ *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.36.

3.2.1.4.1 Adil Kullanım Doktrininin Uygulandığı Uyuşmazlıklar

Uygulamada adil ya da hakkaniyete uygun kullanım doktrininin ilkeleri ilk kez A.B.D ile Meksika arasındaki Colorado, Tijuana ve Aşağı Rio Grande Nehirleri'ne ilişkin uyuşmazlığın çözümü çalışmaları sırasında, Meksika Hükümeti'nce verilen 19 Mart 1942 tarihli muhtıradan ortaya konulmuştur. Ancak, bu belgede hakkaniyete uygun kullanım doktrininin hukuk kuralı olduğu ileri sürülmediği, yalnız pratik bir çözüm yolu olarak ortaya konulmak istendiği görülmektedir. Başlangıçta A.B.D. tarafından uluslararası hukuk kuralı olarak benimsenmeyen doktrin, daha sonra A.B.D. ile Kanada arasındaki Colombia Akarsuyu uyuşmazlığında uluslararası hukukun yerleşmiş bir kuralı olarak ileri sürülmüştür. Özel antlaşmalar içinde de; 26 Ekim 1963 tarihli Nijer Havzası devletleri arasında Ekonomik İşbirliği ve Ulaşım İlişkin Senet; 17 Kasım 1957 tarihli Mısır ile Sudan arasında Nil Sularının Kullanılmasına İlişkin Antlaşma; Fransa ile İspanya arasında 29 Temmuz 1963 tarihinde Paris'te imzalanan Yukarı Garonne Havzası'nın düzeltilmesine ilişkin sözleşme, hakkaniyete uygun kullanım doktrinine yer veren antlaşmalar arasındadır.⁹⁸

3.1.5 Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanım Görüşü

Son yıllarda Birleşmiş Milletler teşkilatı çerçevesinde yürütülen çalışmalar sonucunda ortaya konan Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanım Görüşü'nün , yukarıda açıklanan "*Adil Kullanım*" doktrini ile paralellik arz ettiği görülmektedir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 8 Aralık 1970 tarihindeki oturumunda aldığı bir tavsiye kararı üzerine Birleşmiş Milletler, Uluslararası Hukuk Komisyonu, "*Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Yasa Tasarısını*" hazırlama konusunu 1971 yılında, yirmi üçüncü oturumundaki çalışma programına dahil etmiştir.

Konuyla ilgili çalışmalara önceki üç özel raportörün ardından komisyonun 1985 yılındaki 37. oturumunda özel raportör olarak atanan Stephen C.Mc.Caffrey tarafından devam edilmiştir.

Birleşmiş Milletler, Hukuk Komisyonu özel raportörden 37. oturumdan, 1991 yılında gerçekleştirdiği 43. oturumuna kadar konuyla ilgili yedi rapor aldı.

⁹⁸ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.31.

Komisyon 43. oturumunda konuya ilişkin 32 taslak maddenin birinci okumasını tamamlayarak kabul etti ve genel sekreter aracılığıyla hükümetlere göndererek, 1 Ocak 1993 tarihine kadar bu taslak maddelerle ilgili görüş ve önerilerini istedi. 1992 yılında komisyon 44. oturumunu yaptı ve özel raportör olarak Robert Rosenstock’u atadı.

18 Haziran – 6 Temmuz 1993 tarihleri arasında icra edilen 45. oturumunda Uluslararası Hukuk Komisyonu hükümetlerden gelen görüş ve önerileri de dikkate alarak söz konusu 32 taslak maddenin ilk 10’u üzerinde görüş birliğine vardı ve bir çalışma raporu yayınladı. Halen bu konudaki çalışmalar Birleşmiş Milletler nezdindeki söz konusu komisyon tarafından sürdürülmektedir.

Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından üzerinde görüş birliğine varılan “uluslararası su yollarının ulaşım-dışı kullanım yasası”⁹⁹ taslak maddelerinin halihazırda hiçbir bağlayıcılığı olmamasına rağmen Birleşmiş Milletler düzeyindeki eğilimlerin saptanması ve uluslararası hukuk bağlamında konuya bir çerçeve çizmek açısından önemi büyüktür.

Komisyonun madde taslakları tetkik edildiğinde, yeni oluşumun, sınıraşan sular için başlıca bir referans belgesi olan ve daha önce açıklanmış Helsinki Kuralları’nın “karşılıklı iyi niyet, görüşme ve arabuluculuk” gibi yaklaşımlarına kıyasla çok daha dar bir hareket alanı bıraktığı gözlenmektedir.

Sözkonusu komisyon uluslararası su yolları (sınıraşan/sınır teşkil eden su yolları) ile ilgili olarak oluşturduğu madde taslaklarında “akılcı, hakça ve optimum kullanım” kavramlarını ortaya atmıştır. Taslağın yedinci maddesinde “dikkate değer boyutlarda zarara yol açmama” yükümlülüğü getirilmektedir. İşbirliği yapmak için genel zorunluluk başlığını taşıyan sekizinci madde ise “Su yolu devletleri, uluslararası bir su yolundan optimum şekilde yararlanılması ve yeterli şekilde korunmasını sağlamak amacıyla, egemenlik eşitliği, toprak bütünlüğü ve karşılıklı menfaat temeli üzerinde işbirliği yapacaklardır.” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁰

Görevli özel raportörler tarafından hazırlanarak Uluslararası Hukuk Komisyonu’na sunulan söz konusu yasanın taslak maddeleri önce burada, daha sonra Birleşmiş Milletler, Altıncı Hukuk Komisyonu’nda her yıl kısım kısım incelenmekte ve gerekli düzeltmeler yapılmaktadır. Çalışmaların başlamasından 23 yıl geçmesine rağmen 1993 yılı itibariyle daha 38. maddeye kadar olan hükümler incelenebilmiştir. Diğer maddelerin incelenmesinden sonra

⁹⁹ Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanım Yasası metni için bakınız, EK-6: **Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu** (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), EK-A

¹⁰⁰ **Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu** (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.36,37.

Birleşmiş Milletler tarafından toplanacak genel konferansta yasa taslağına son şekli verilerek devletlerin imzasına sunulacaktır. Yasanın yürürlüğe konması için belli sayıda devlet tarafından imzalanıp onaylanması gerekliliği de gözönüne alındığında tüm bu işlemlerin en az 10-15 yıllık bir dönemde tamamlanabileceği tahmin edilmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi söz konusu taslak maddelerin bu haliyle günümüzde hiçbir bağlayıcı hükmü yoktur. Tasarının “*son belge*” haline gelmesi durumunda, Türkiye taraf olmasa da, ülkemizi bağlayıcı sonuçları doğacaktır.¹⁰¹

3.2.2 Uluslararası Hukukun Sınıraşan Sulara Yaklaşımı

Birden fazla devleti ilgilendiren akarsulardan faydalanmaya ilişkin kuralların oluşturulması çabaları; 1950’li yıllardan itibaren, yalnızca herhangi bir uyumsuzlığa taraf olan ülkeler tarafından oluşturulmaya çalışılan teamül hukuk boyutundan çıkmış; bu tür uyumsuzlıklara taraf olan ülkelerin, uyumsuzlukları çözmede esas almaları gereken ilkelere yönelik objektif kuralların oluşturulması çabalarına dönüşmüştür. Bu yıllarda doktrinde, adil kullanım görüşünü inceleyen hukukçular, doktrinin henüz gelişmekte olan bir hukuk kuralı olduğunu açıklamışlardır. Buna karşılık Uluslararası Hukuk Enstitüsü ve Uluslararası Hukuk Derneği gibi özel kurumlar, Adil Kullanım Doktrini’nin üzerinde durmuşlardır. Bu kapsamda; Uluslararası Hukuk Enstitüsünün 1911 Madrid Bildirisi ve 1961 Salzburg Kararı, Uluslararası Hukuk Derneğinin 1956, 1958, 1960 ve 1966 tarihli bildirileri, Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonunun 1978,1989 ve 1991 tarihli raporları¹⁰² bu doğrultudaki çalışmaların ve belgelerin en önemlilerindendir.¹⁰³

¹⁰¹ **Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu** (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.38.

¹⁰² Konu ilk defa hukukçular tarafından, Milletlerarası Hukuk Enstitüsü’nün 1911 yılında Madrid’de yaptığı toplantıda ele alındı. Yayınlanan beyannamede milletlerarası su yolları ile ilgili bir takım tavsiyeler arasında, birden fazla devletin ülkelerinden akan nehirlerin kullanılması ve faydalanması usullerinde, devletlerin diğer devletlere zarar verici davranışlardan kaçınmaları önerilmişti. Yine bu enstitü, 1956 yılında uluslararası su yollarından yararlanma şekillerini tespit etmek amacıyla bir komisyon kurmuş ve bu komisyonun çalışmalarına dayanarak 1961 yılında Salzburg toplantısında bazı esasları, tavsiye kararı şeklinde kabul etti. Uluslararası Hukuk Derneği de 1958 yılında New York’ta yaptığı 48. Toplantısında konu ile ilgili olarak aldığı kararda, birden fazla ülkeden geçen nehirlerde devletlerin kendi ülkelerinde yapacakları faaliyetlerle, diğerlerine zarar vermemelerini tavsiye etti. Bu hususta “iyi niyet kuralları” nı göz önünde bulundurmalarını önermiş, iyi niyet kurallarının da her münferit olayda ortaya çıkacak şartlara göre tespit edilebileceği bildirilmişti. Bu toplantılarda önemli zararların neler olabileceği hususunda milletlerarası hukukta yerleşmiş kurallar bulunmadığı, bu kuralların her olayda şartlar göz önünde bulundurulmak suretiyle tespit edilebileceği de vurgulanıyordu. Zaman Gazetesi, 27 Ağustos 1996.

3.2.2.1 Uluslararası Hukuk Enstitüsü (ILE)

Uluslararası Hukuk Enstitüsü, (International Law Institute) 1910 yılında birden çok devlet tarafından kullanılan akarsuların ulaşım dışındaki faydalanmalarını gündemine almış ve 1911 yılında, uluslararası suların ulaşım dışındaki kullanımlarına ilişkin Madrid Bildirisi'ni yayımlamıştır. Genel olarak, kıyıdaş devletlerin faydalanmalarına verilebilecek ciddi zararı kesin olarak yasaklayan, böylece o dönemde hakim doktrin olan Harmon Doktrini'ne de ters düşen bu bildiri, akarsuları, sınır oluşturan ve ülkeleri kesenler olarak iki kategoride değerlendirmiştir. Enstitünün 1961 Salzburg Kararı da, bütün kıyıdaş nehir sularından eşdeğer faydalanma haklarını tanıyan, ancak bir devletin, bir nehrin ya da bir hidrografik havzanın sularında, başka devletlerin aynı suları kullanma imkanlarını ciddi olarak etkileyen kullanımlarını ve inşaatlarını yasaklayan bir yaklaşım ortaya koymuştur.¹⁰⁴

3.2.2.2 Uluslararası Hukuk Derneği (ILA)

Uluslararası Hukuk Derneği, (International Law Association) 1956 Dubrovnik toplantısında; birden fazla devlet tarafından kullanılan akarsuları uluslararası akarsu olarak tanımlarken, *“iki ya da fazla devlet arasındaki veya iki ya da daha fazla devletin içinden geçen akarsular”* biçiminde değerlendirmiş, ve oy birliği ile şu ilkeler kabul edilmiştir.

- * *Her devlet uluslararası akarsuların kendi ülkesindeki bölümünden yararlanırken, bu kullanımın diğer devletlere etkilerini göz önünde tutacaktır.*
- * *Devlet, diğer devlete zarar verdiği ölçüde kamusal ve özel eylemlerden sorumlu olacaktır.*
- * *Akarsulardan faydalanmada; her devletin makul kullanım hakkı, her devletin o akarsuyun sularına bağımlılığı, karşılaştırmalı, sosyal ve ekonomik kazançlar, ilgili devletler arasındaki mevcut antlaşmalar ve mevcut kullanımlar dikkate alınacaktır.*

Derneğin 1958 ve 1960 kararları da, kıyıdaşların eşdeğer faydalanma haklarının teyit edildiği, Helsinki Kurallarına giden yolların adımları olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁵

¹⁰³ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.32.

¹⁰⁴ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.33.

¹⁰⁵ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.33.

Uluslararası akarsuların işletilmesi ve kullanılmasının yarattığı hukuki sorunlar Birleşmiş Milletlerde 1959 yılında incelenmeye başlanmıştır. 1970 yılına kadar, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin bu konu hakkında hazırladığı rapor dışında, önemli bir gelişme kaydedilmemiştir.¹⁰⁶

Uluslararası Hukuk Derneği, 1966 yılında gerçekleştirdiği toplantı ile yaptırım konusunda önemli bir girişimde bulunmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda, bağlayıcı özelliği olmayan bazı kurallar, tavsiye niteliğinde kabul edilmiştir. Kurallar bağlayıcı olmamakla beraber, daha sonraki yıllarda bu konudaki çalışmalara ışık tutar ve yön gösterir mahiyet kazanmıştır. Helsinki'de yapılan çalışmalarda su yolları, uluslararası su toplama havzaları (International Drainage Basins) itibariyle ele alınmıştır. Söz konusu kurallarda, sınıraşan havza sularının, hakça (equitable) ve makul (reasonable) bir şekilde kullanımının gerektiği belirtilmektedir. Hakça ve makul bir kullanımın belirlenmesi için sınırlayıcı olmamakla beraber, bazı kriterlerin esas alınabileceği ifade edilmiş ve bu nitelikteki su tahsisi için bütün faktörlerin dikkate alınması gerektiği kaydedilmiştir.¹⁰⁷

1970 yılına gelindiğinde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 8 Aralık 1970 tarihli oturumunda aldığı bir tavsiye kararı üzerine, Birleşmiş Milletlerin uluslararası hukuk oluşturma organı olan Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK) uluslararası su yollarının ulaşım dışı amaçlarla kullanılmasına ilişkin hukuku oluşturmak ve aşamalı olarak geliştirmekle görevlendirmiştir.¹⁰⁸

3.2.2.3 Uluslararası Hukuk Komisyonu (ILC)

Uluslararası Hukuk Komisyonu, (International Law Commission) 1971 yılından bu yana çok sayıda rapor yayımlamasına karşın, ancak 1991 yılında geçici olarak ve ilk okuma sonucunda kabul ettiği bir "Maddeler Taslağı" ortaya çıkarabilmiştir. Maddeler Taslağının ikinci okumasının ve düzeltmelerinin yapılması; devletlerin bu konudaki görüşlerinin alınmasından sonra ortaya çıkan "Taslak" önce 7-25 Ekim 1996 tarihleri arasında Genel Kurula bağlı Altıncı Komisyonun Çalışma Grubu olarak yaptığı toplantıda ele alınmış; daha sonra 24 Mart-4 Nisan 1997 tarihleri arasında, yine aynı usulle yapılan toplantıda, Türkiye,

¹⁰⁶ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.34.

¹⁰⁷ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.35.

¹⁰⁸ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.35.

Fransa ve Çin'in aleyhte oy vermesine, 18 devletin çekimser kalmasına rağmen 42 devletin lehte oy kullanmasıyla son şeklini almıştır.¹⁰⁹

Tasarının 1997 Haziran ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunulması beklenirken, 21 Mayıs 1997 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca "aceleyle" oylanarak kabul edilmiştir. Oylamaya 185 ülkenin 133'ü katılmış, sözleşme; 103 kabul, 3 ret ve 27 çekimser oyla kabul edilmiştir. Fransa Daimi Temsilcisi Alian Dejammet'nin de *"telaşla, özenmeden ve partizan zihniyetle hazırlandığını alelacele oylandığını ve vahim hatalar yapılarak sonucun lekелendiğini"* belirterek değerlendirdiği sözleşme, 35 ülkenin onay, kabul, muvafakat ve katılmasını takip eden doksanıncı günde yürürlüğe girecektir. Tasarıya kabul oyu verenlerin sayısı dikkate alındığında, sözleşmenin kısa sürede yürürlüğe gireceği açıktır.¹¹⁰

3.2.3 Fırat-Dicle Nehirleri İle İlgili Uluslararası Düzenlemeler

Türkiye'nin taraf olduğu ve sınıraşan sulara özel, sınıraşan suları düzenleyen bir antlaşma bulunmamaktadır. Ancak, değişik tarihlerde, değişik konularda, Suriye ve Irak devletleri ile yapılmış farklı düzeydeki antlaşmalarda, sınıraşan sulara da değinen hükümler bulunmaktadır.¹¹¹

3.2.3.1 Türkiye ile Suriye Arasındaki Düzenlemeler

Türkiye ile Suriye arasındaki sınıraşan suların sayısı oldukça fazladır. Bunlar; Fırat, Asi, Afrin, Çağçağ, Kuveik, Sabuncu, Semba, Sacir, Belih ve Habur sularıdır. İki ülke arasında, ayrı ayrı bu suların rejimini düzenleyen kapsamlı bir antlaşma yapılmamış, değişik amaçlarla yapılan çeşitli antlaşmalarda, sınıraşan sulara değinen bazı hükümlere yer verilmiştir.

¹⁰⁹ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.36.

¹¹⁰ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.36.

¹¹¹ O.Metin Öztürk, *Türkiye ve Ortadoğu* (Birinci basım. Ankara: Gündoğan Yay., 1997), s.137.

3.2.3.1.1 Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921)

Türkiye ile Suriye'yi ilgilendiren ilk uluslararası düzenleme 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da imzalanan, Türk-Fransız İtilafnamesi'dir. İtilafnamenin 12. Maddesi ile Kuveik suyunun kullanımı şu şekilde düzenlenmiştir.

“Kuveik suyu Halep şehri ile şimalde Türk kalan mıntaka arasında her iki tarafı hakkaniyetperverane bir surette tatmin edecek veçhile tevzi olunacaktır. Halep şehri, mıntakanın ihtiyacına medar olmak üzere, kendi masrafiyla Türk toprağına Fırat'tan dahi su alabilecektir.”

Bu madde incelendiğinde iki önemli husus göze çarpmaktadır. Birincisi, bu sulardan faydalanmada “hakkaniyet” ilkesinin ölçü alınması, diğeri, sulardan faydalanmanın Halep şehri ihtiyacı ile sınırlandırılmış olmasıdır.¹¹²

3.2.3.1.2 Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923)

Lozan Antlaşması'nın 109. maddesi “...bir devletin sular sistemi (kanal açma, su taşmaları,sulama,akıtma ve benzeri hususlar) başka bir devletin toprağında yapılacak çalışmalara bağlı bulunduğu, ya da bir devletin toprakları üzerinde... öteki bir devletin topraklarından çıkan sular ya da su gücü (hidrolik enerji) kullanıldığı” durumları ayrıca ele alarak ilgili devletlerin birbirlerinin çıkarlarını gözetmelerini ve çıkabilecek sorunları anlaşma yoluyla çözmelerini öngörmektedir. Ancak burada dikkati çeken husus, Lozan Antlaşması'yla ileriye dönük bir uyumsuzluk çözüm biçiminin belirlenmediğidir.¹¹³ Söz konusu madde, esasen, yeni bir sınırın çizilmesi amacıyla, su düzeninde meydana gelecek değişiklikleri düzenleme amacına yöneliktir. Madde de, yeni bir sınır çizilmesi yüzünden, bir devletin su sistemi, diğer devletin ülkesinde yapılacak işlere bağlı kaldığı veya bir devletin toprakları üzerinde, diğer devletin topraklarından çıkan sular veya su kuvveti kullanılıyorsa, bu devletler arasında, birbirlerinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını koruyan, antlaşmalar yapılacağı öngörülmektedir.¹¹⁴ Bu açıdan, madde “kesin sınırların tespiti” ile sınırlıdır ve kesin sınırların çizilmesi sırasında, mevcut kullanımlar diğer devletlerin çıkarları ölçüsünde korunmuştur ve korunmaktadır.

¹¹² Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.103.

¹¹³ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.103,104.

¹¹⁴ O.Metin Öztürk, *Türkiye ve Ortadoğu* (Birinci basım. Ankara: Gündoğan Yay., 1997), s.137.

3.2.3.1.3 Muhadenet ve Munasabatı Hasenei Hemcivari Mukavelesi

(30 Mayıs 1926)

30 Mayıs 1926 tarihinde imza edilen Muhadenet ve Münasabatı Hasenei Hemcivari Mukavelesi'nin (Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması) 13. maddesi yine Kuveik Suyu ile ilgili bir hüküm içermektedir. Bu madde de 1921 İtilafnamesi'ne atıf yapılmış, *"bu programın husuli için icap eden ameliyat hakkında menfaati umumiye kararı isdarını taahhüt eyler"* ifadesiyle Türkiye'ye bir yardım yükümlülüğü getirilmiştir. Ancak, mukavelename 3 Aralık 1927 tarihinde Türkiye tarafından fesh edildiğinden uygulama alanı bulamamıştır. Türkiye ile Fransa arasında 29 Haziran 1929 tarihinde imzalanan, Hududun Gözetilmesi, Hudut Rejimi, Hududu Geçen Sürülere Uygulanacak Mali Rejim ve Göçebe Nüfusun Denetimi Hakkındaki Protokol ile, hududun iki tarafında 5 km.lik bir sahada taşınmaz malı bulunanların, daha önce olduğu gibi sulama ile ilgili haklarından yararlanmaya devam edecekleri hükme bağlanmıştır. Türkiye ile Fransa arasında 3 Mayıs 1930 tarihinde imzalanan, Tahdidi Hudut Nihai Protokolü, Dicle havzası ile ilgili olarak *"sorunların çözümünde tam eşitlik"* ilkesi getirmektedir. Fransa ile imzalanan 1921 itilafnamesindeki *"hakkaniyet"* ilkesi ile bu düzenleme arasında bir tutarlılık olmadığı dikkat çekmektedir.¹¹⁵

3.2.3.1.4 13 Mayıs 1952 Protokolü

Türkiye'de doğup Nusaybin civarında Suriye topraklarına geçen Çağçağ Deresi sularından faydalanmaya ilişkin, 13 Mayıs 1952 tarihinde Türkiye ile Suriye arasında imzalanan protokolde (protokol yayımlanmamıştır) *"eşitlik"* ilkesinden söz edildiği görülmektedir. Öte yandan, Çağçağ Deresi üzerinde Türkiye tarafından yapılacak tesislerin Suriye'ye bir fayda sağlaması halinde, Suriye'nin sağladığı fayda ölçüsünde bu tesislerin yapım masraflarına katılacağı hükme bağlanmıştır. Bu haliyle düzenlemenin daha çok *"hakkaniyet"* ilkesine uygun düştüğü değerlendirilmektedir.¹¹⁶

¹¹⁵ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.104.

¹¹⁶ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.104,105.

3.2.3.1.5 Türkiye- Suriye Ekonomik İşbirliği Protokolü (17 Temmuz 1987)

Türkiye Başbakanının 1987’de yaptığı Suriye ziyareti sırasında “Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İş Birliği Protokolü” imzalanmıştır. “ 1987 Protokolü” olarak anılan bu protokolün “Su” başlığı altında şu hususlar düzenlenmiştir.¹¹⁷

“Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat Sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar, Türk tarafı, Türkiye- Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³/sn’den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 m³/sn altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder.

Taraflar, en kısa zamanda Fırat ve Dicle Nehirleri sularının tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışacaklardır.”¹¹⁸

Protokolde ayrıca, Türk tarafının “Barış Suyu Boru Hattı”¹¹⁹ ile ilgili ayrıntılı bilgi verdiği ve Suriye’nin projeyi prensip olarak kabul ettiği de ifade edilmiştir.

3.2.3.2 Türkiye ile Irak Arasındaki Düzenlemeler

Fırat ve Dicle akarsularından faydalanma konusunda Türkiye ile Irak arasında imzalanmış iki önemli antlaşma mevcuttur. Bunlar, 29 Mart 1946 tarihli, “Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması”nın bir numaralı eki olan “Dicle-Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü” ile 7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat’ta imzalanan “Ekonomik ve Teknik İş Birliği Antlaşması”dır.¹²⁰

3.2.3.2.1 Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü

(12 Eylül 1947)

Irak’ın kaynağı kendi topraklarında olmayan akarsuların yıllık taşkınlarının denetlenmesi ve düzenli akışın sağlanması için Türkiye’den beklediği destek, 1946 Protokolü ile verilmiştir. Bu husus protokolün yeraltı, “ tarafların düzgün su alma ve yıllık taşkınlar

¹¹⁷ Resmi Gazete, 10 Aralık 1987.

¹¹⁸ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.120.

¹¹⁹ Barış Suyu Projesi İçin Bakınız EK-7 ; Aydın G. Alacakaptan, *Sınıraşan Akarsularımız Dicle ve Fırat’ın Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır* (Birinci basım. İstanbul:Bağlam Yay., 1993), s.460-464.

¹²⁰ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.105.

sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene sokulması için Dicle-Fırat ve kolları üzerinde korunma araçları yapılmasının Irak için önemini gördükleri “ biçiminde ifade edilmiştir.¹²¹ Protokolün düzenlediği hususlar şöyledir:

Protokolün önsözünde, “Yapılacak ve bütün harcamaları Irak tarafından yüklenilecek bent ve benzeri yapılar için en uygun yerlerin, araştırmalar sonunda, Türk toprağı içinde bulunmasını umdukları”, “ ve bu gibi, nehirler üzerinde yapılacak korunma araçlarının mümkün olduğu kadar ve her iki memleketin menfaatine uygun olarak sulama ve sudan elektrik kuvveti elde etme maksatlarına uyar bir şekilde yapılması prensibini kabul eyledikleri” ifade edilmiştir. Yapılacak tesislerin yerlerinin belirlenmesi, ölçümlerin yapılması, bunların sonucunda Türk kurumları tarafından haritalar hazırlanması için “ ...işlerin gerektirdiği bütün harcamaları Irak ödeyecektir.” “ Türkiye daimi gözetleme istasyonları kuracak, işletme ve bakımlarını temin eleyecektir. Bu istasyonların işletme giderleri, bu protokolün yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak Türkiye ve Irak tarafından yarı yarıya ödenecektir.” “ Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye’nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir antlaşmaya konu teşkil eleyecektir.” “Türkiye, iki nehirden birisi veya bunların kolları üzerindeki korunma araçlarına dair tasarılarını, bu yapıların mümkün olduğu kadar hem Türkiye hem Irak yararına uygun bir şekilde yapılması maksadıyla Irak’a haber vermeyi kabul eder.”¹²² Ayrıca protokol, bilgi alışverişi, akım gözlemlerinin Irak’a ulaştırılması ve protokol hükümlerini yerine getirmesi için temsilci atanması hususlarını da düzenlemiştir.

Protokolde düzenlenen hususlar yeterince açık olmakla birlikte, protokolün 4/2 maddesi farklı yorumlara yol açmaktadır. Maddenin lafzı dikkate alındığında, bu akarsuların üzerinde kurulacak tesislerden Türkiye’nin faydalanabilmesi, iki ülke arasında varılacak bir anlaşmayla mümkün olabilecektir. Ancak protokolün bütünü ve ruhu dikkate alındığında böyle bir görüşün tutarlı olmadığı görülmektedir.¹²³ Protokolün önsözünde bu tesislerin Türkiye’de yapılacağı kabul edilmiştir. 4/2. Madde de getirilen düzenleme daha çok, Irak’ın çıkarları için inşa edilecek tesislere yöneliktir. Zira, tamamen Irak çıkarlarına hizmet edecek tesislerin masrafları Irak tarafından karşılanacaktır. Bunlar Türk topraklarında inşa edileceği için yer seçimi, masrafların karşılanması, işletme ve bakım konularında önceden iki ülke

¹²¹ Resmi Gazete, 12 Eylül 1947.

¹²² Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.105.

¹²³ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.106.

arasında bir anlaşmaya varılması zorunludur. Böyle bir anlaşmaya varılmaması halinde, Irak'ın bu gibi tesislerin inşasını Türk topraklarında gerçekleştirmesi mümkün değildir. Burada önemli olan, bu gibi tesislerden Türkiye'nin faydalanma durumudur. Eğer bu tesislerden Türkiye sulama ve enerji elde etme amacıyla faydalanmak isterse, bu tesislerin yeri, şekli, inşaa masrafı ve tamamlanmasından sonra işletme ve bakımı yeni düzenlemeler getirecektir. Bunun sonucu olarak da, aynı tesislerden iki ülkenin faydalanması konusunda yeni bir anlaşmaya varılması zorunlu olacaktır.¹²⁴ Protokolün 5. maddesi de bu görüşü destekler niteliktedir. 5. maddeden de anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin bu akarsular üzerinde kendi faydalanması için yapacağı tesisler açısından tek sınırlama, Irak'a haber vermektir. Irak bu tesislerden faydalanmak istediği takdirde Türkiye'ye başvuracak ve görüşlerini bildirecektir. Bunların dikkate alınması durumunda Irak'ın bu tesislerin inşaa masraflarına katılması gerekecektir. Burada Türkiye komşuluk hukukunun gereği olarak fedakarlıkta bulunmaktadır. Buna karşılık olarak da Irak masraflara katılmak suretiyle bu fedakarlığı denkleştirecektir. Bunun sonucu olarak da, Türkiye'nin yapacağı barajlar ve benzeri tesisler Irak'a, düzgün su alma ve taşkınları önleme bakımından fayda sağlayacağından bu hükme göre, Irak'ın belirli bir ölçüde masraflara katılması gerekmektedir. Nitekim Keban Barajı Projesi görüşmeleri sırasında ve GAP'ın gerçekleştirilmesi sırasında yapılan Ortak Teknik Komite çalışmalarında protokolün sınırlayıcı olduğuna ilişkin bir görüş dile getirilmemiştir.¹²⁵

Bu çalışmanın hazırlanışı sırasında, Türkiye'nin, Fırat ve Dicle üzerindeki tesisleri planlaması, kaynak bulma çalışmaları, Güneydoğu Anadolu Projesi'ni geliştirmesi ve daha sonraki aşamalarda müzakerelerde, bu protokolde öngörülen "harcamalara katılma" hususunu gündeme getirip getirmediğine, gündeme getirmesinin ya da getirmemesinin nedenine ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Protokol, uluslararası hukuk ilkeleri doğrultusunda daha geniş yorumlanmalı; Türkiye'nin geliştirdiği herhangi bir projenin Irak'a katkısı, inceleme ve bilimsel verilerle ortaya konulduğu takdirde, Türkiye tarafından, harcamalara katılma hususunun Irak'ın başvurusuna gerek kalmadan, gündeme getirilebileceği biçiminde değerlendirilebilmelidir.¹²⁶

¹²⁴ Vefa Toklu, **Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye** (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.107.

¹²⁵ Vefa Toklu, **Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye** (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.106.

¹²⁶ Vefa Toklu, **Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye** (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.107.

3.2.3.2.2 Türkiye – Irak Ekonomik ve Teknik İşbirliği Protokolü (7 Şubat 1976)

7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat'ta imzalanan “ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti arasında Teknik ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” tarafların, sanayi, tarım, petrol, bayındırlık işleri (sulama projeleri dahil) ve konut yapımı, ulaştırma ve turizm alanlarında işbirliğine ilişkin esasları belirlemektedir.¹²⁷ Anlaşma gereğince “ *Karşılıklı menfaatlerin bulunduğu bütün ekonomik ve teknik alanlarda yakın işbirliği sürdürmek hususunda kati kararlı olan akit taraflar, Ekonomik ve Teknik İş Birliği Ortak Komitesi kurmayı kararlaştırmışlardır*”¹²⁸

Kurulan Türkiye-İrak Karma Ekonomik Komisyonu, I. Dönem toplantısı 22-25 Aralık 1980 tarihleri arasında Ankara'da yapmıştır. Bu toplantı sonucunda imzalanan ortak protokolle, “*iki taraf bölgesel sular -özellikle Fırat ve Dicle Nehirleri havzaları- ile ilgili sorunları incelemek üzere iki ay içinde bir Ortak Komite toplanması ve bu komitenin iki yıl içinde üç ülkenin hükümetlerine raporunu sunması hususunda görüş birliğine varmışlardır*.”¹²⁹ Madde ayrıca, bu sürenin bir yıl daha uzatılabileceğini ve raporun sunulmasını takiben, Ortak Teknik Komitenin tavsiye edeceği her ülkenin ortak nehirlerden ihtiyacı olan makul ve uygun su miktarının tanımlanmasını sağlayacak metot ve usulleri kararlaştırmak amacıyla üç hükümetin bakanlar düzeyinde toplanmaya davet etmesini öngörmektedir. Böylece kurulması planlanan Ortak Teknik Komitenin görevi de ortaya konulmuştur.¹³⁰

Türkiye-İrak Karma Ekonomik Komisyonunun 8-12 Ağustos 1981 tarihinde yapılan II. Dönem toplantısında şu hususlar karara bağlanmıştır.¹³¹ Kurulması kararlaştırılan Ortak Teknik Komite toplanamadığından, söz konusu toplantının ilgili üç taraf arasında Aralık 1981'in üçüncü haftasında yapılması için taraflara davetiye gönderileceği kaydedilmiştir. Ayrıca, Türk tarafı; Dicle'nin Diyarbakır ve Cizre'den, Fırat'ın Birecik'ten geçen günlük su miktarına, değişmeler halinde anahtar eğrilerine, Keban Barajı'ndan her ay bırakılan suyun yıllık tahmini miktarına ve bu miktarda olabilecek büyük değişikliklerle, mevcut bulunduğu

¹²⁷ Resmi Gazete, 14 Mayıs 1976.

¹²⁸ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.108,109.

¹²⁹ Resmi Gazete, 29 Nisan 1981.

¹³⁰ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.109.

¹³¹ Resmi Gazete, 25 Aralık 1981.

takdirde, Fırat ve Dicle Havzaları'na düşen kar ve yağmur miktarına ilişkin bilgileri Irak'a sağlamayı kabul etmiştir.¹³²

Bu arada Türkiye-Irak Karma Ekonomik Komisyonunun I. Dönem toplantısında alınan karar doğrultusunda kurulan Ortak Teknik Komite Türk ve Irak temsilcilerinin katılmalarıyla, 17-27 Mayıs 1982 ve 29 Kasım –2 Aralık 1982 tarihleri arasında ilk iki toplantısını yapmıştır. Irak ve Türkiye Karma Ekonomik Komisyonun 15-17 Şubat 1983 tarihleri arasında yaptığı II. Dönem Arası Olağanüstü toplantısında, Ortak Teknik Komite toplantılarına Suriye'nin de katılması için resmi davet yapılması hususunda mutabık kaldıklarını bildirmişlerdir.¹³³ Karma Ekonomik Komisyonun 8 Şubat 1984 tarihinde yapılan IV. Dönem toplantı tutanağında, Suriye'nin 26-28 Eylül 1983 tarihlerinde yapılan III. Ortak Teknik Komite Toplantısına katılmasından duyulan memnuniyet ifade edilmiştir. Ayrıca toplantı tutanağında, Türk tarafının, Irak'a ; Cizre, Birecik, Diyarbakır ölçüm istasyonlarının gösterge eğrilerine, ölçüm istasyonlarından temin edilen bilgilerin PTT kanalıyla “günü gününe” verilmesinde ortaya çıkabilecek gecikmelerin önlenmesine, Fırat ve Dicle Havzaları'ndaki kar seviyesi ve yağış miktarı ile Keban baraj gölündeki su miktarına ilişkin bilgiler “verildiği”, Irak tarafının bu bilgileri takdirle karşıladığı, bundan sonra da Türk tarafının bilgi vermeye devam etmesini talep ettiği belirtilmiştir.¹³⁴ Karma Ekonomik Komisyonun 30 Mayıs 1984 tarihinde yaptığı toplantıda ise iki ülkeyi ilgilendiren sulara ilişkin olarak, Ortak Teknik Komitenin çalışmalarını hızlandırması dileği, Karakaya baraj gölünün dolumu sırasında Irak'ın Fırat Nehri'nden olan ihtiyacının göz önünde bulundurulması talebi ve Türk tarafının bu konuda ve bölgesel sular ile ilgili diğer meselelerde Irak tarafı ile mümkün olduğu ölçüde işbirliği yapmaya hazır olduğu hususları belirtilmiştir.¹³⁵

3.2.3.3 Son Dönem Gelişmeler ve Ortak Teknik Komite Toplantıları

GAP'ın, öncelikle Fırat ve daha az ölçüde Dicle'nin, projeden önce Türkiye tarafından kullanılmadan Suriye ve Irak'a akan sularını azaltacağı ihtimali Suriye ve Irak'ı endişelendirmiştir. 1980,1989 yılları arası, üç ülkenin, su konusunu en çok görüştüğü yıllar

¹³² Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.109.

¹³³ Resmi Gazete, 29 Mayıs 1983.

¹³⁴ Resmi Gazete, 3 Mayıs 1984.

¹³⁵ Resmi Gazete, 28 Ağustos 1984. ; Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.108,109.

olmuştur. 1976 yılında imzalanan Türkiye-İrak Ekonomik ve Teknik İş Birliği Anlaşması uyarınca, Türkiye-İrak Karma Ekonomik Komisyonu'nun 1980'de yapılan I. Dönem toplantısında alınan kararlarla kurulan "Ortak Teknik Komite" (OTK) 1982-1992 yılları arasında toplam 16 toplantı yapmıştır. Dönemin en önemli gelişmesi ise, Türkiye ile Suriye arasında imzalanan "1987 Protokolü"dür. Önemli bir sonuç çıkmasa da, üç ülke arasındaki su sorunu açısından önemli olduğu değerlendirilen OTK toplantı tarihleri aşağıda belirtilmiştir.¹³⁶

- 17-27 Mayıs 1982 (Türkiye-İrak)
- 29 Kasım – 2 Aralık 1982 (İrak-Türkiye)
- 26-28 Eylül 1983 (İlk Üçlü Toplantı)
- 11-15 Haziran 1984
- 5-8 Kasım 1984
- 5-9 Haziran 1985
- 25-30 Ocak 1986
- 23-30 Haziran 1986
- 27 Ocak-2 Şubat 1987
- 5-10 Ocak 1988
- 7-11 Kasım 1988
- 13-20 Mart 1989
- 18-24 Nisan 1989
- 29 Kasım –1 Aralık 1989
- 7-12 Mart 1990
- 28 Eylül – 2 Ekim 1992

OTK Toplantılarının gündemini ilk yıllarda, Fırat ve Dicle Akarsuları üzerindeki tesislerin inşaat durumları, hidrolojik ve meteorolojik bilgi alışverişi gibi konular oluşturmıştır. İlk iki toplantıda, Türk tarafının, bu kaynakların kullanımını göz önüne alarak, her iki nehrin ve kollarının bir havza olarak ele alınması tezine karşılık Irak tarafı, nehir havzalarının, önce Fırat daha sonra Dicle olmak üzere ayrı ayrı ele alınması gerektiğini ileri

¹³⁶ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.118.

sürmüştür. Taraflar bilgi değişiminin devam etmesi ve Suriye'nin de toplantıya davet edilmesi konusunda anlaşmışlardır.¹³⁷

Türkiye 5. toplantıda, (5-8 Kasım 1984) 1964-1965 yıllarında Keban Barajı ile ilgili teknik görüşmelerde, izlenmesi gereken teknik aşamalar olarak dile getirdiği, daha sonra da geliştirdiği önerisini “Fırat-Dicle Havzası Sularının Kullanımına Yönelik Üç Aşamalı Plan” olarak ortaya koymuştur. Taraflar, Türk tarafının ortaya koyduğu teklifi gelecek toplantıya kadar düşünmek için anlaşmışlar ancak, öneri ile ilgili olarak henüz somut bir adım atılmamıştır.¹³⁸ Türkiye'nin ortaya koyduğu, kısaca “Üç Aşamalı Plan” olarak adlandırılan plan, şu aşamaları öngörmektedir.¹³⁹

Birinci Aşama; Su kaynaklarına ilişkin envanter çalışmaları: Bu aşamada amaç belirlenen istasyonlarda elde edilen meteorolojik ve gözlenen su akışı ile ilgili verileri karşılıklı olarak değiştirmek, karşılaştırmak, gerektiğinde ortak ölçümler yapılmasını sağlamak ve bu yolla da verilerin bütünlüğünü gerçekleştirmek.

İkinci Aşama; Toprak kaynaklarına ilişkin envanter çalışmaları: Bu aşamada toprak sınıflarının ve drenaj kriterlerinin, gerekiyorsa ortak çalışmalarla saptanması ya da var olan verilerin değişiminin sağlanması ve bu sınıflandırmalara uyan ürün kalıpları ile drenaj koşullarının tartışılarak bu ürün kalıplarına uygun sulama ve yıkama amaçlı su ihtiyaçlarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Üçüncü Aşama; Su ve toprak kaynaklarının değerlendirilmesi: Bu aşamada en önemli hususlar, sulama tipi ve sistemlerinin tartışılarak belirlenmesi, uygulanan projelerin modernizasyonu ve iyileştirilmesi, toplam su sisteminin tüm kayıpları da içerecek biçimde tahmini, Dicle'den Fırat'a su transferini de gözönünde bulundurarak arz-talep dengesini sağlamaya yönelik bir benzeşim (simülasyon) modelinin geliştirilmesi ile planlanan projelerin ekonomik yapılabilirliklerini belirlemek için yöntem ve ölçütlerin tartışılması.

Üç aşamalı planın iki yönü bulunmaktadır. Birincisi, plan her iki akarsuyu tek bir sistem olarak değerlendirmektir. Bu iki akarsu sadece Basra'nın kuzeyinde doğal olarak değil, aynı zamanda Tartar Kanalı vasıtası ile yapay olarak da irtibatlıdır. İkincisi, her üç ülkede de veri toplama işleminin ortak olarak gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Böylece her üç ülkedeki su ve toprak durumuna ilişkin olarak mutabakat sağlanmış olacaktır.

¹³⁷ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.118.

¹³⁸ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.119.

¹³⁹ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.119-122.

Bu aşamalar incelendiğinde, hakça ve makul faydalanmayı sağlayacak faktörlerin açıkça belirtildiği görülecektir.

OTK toplantıları ile ilgili olarak yapılan araştırma sırasında, Suriye'nin üç aşamalı bir çözüm önerisine rastlanmaktadır. Üzerinde "21-22 Kasım 1988 tarihli Bakanlar Toplantısı – Ankara , Suriye'nin Teklifi" yazılı belgenin, aynı tarihte yapılan üçlü Bakanlar Toplantısında Suriye tarafından ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, 13-20 Mart 1989 tarihinde yapılan 12. OTK toplantı tutanağındaki. "...Bakanlar Toplantısı sırasında tarafların açıkladıkları önerilerin tartışıldığı, bu meseleler üzerinde herhangi önemli bir gelişme olmadığı, gelecek toplantıda genel bir görüşe ulaşmak için çabaların yoğunlaştırılmasına karar verildiği" ifadesi, en azından bir önerinin varlığının göstergesidir.

Suriye ilk olarak "Hidrolojik İşler" başlığı altında, hidrolojik ve meteorolojik bilgi değişiminin devam etmesini, her iki akarsuyun doğal akımlarını belirlemek için ortak sınırlar üzerinde belirlenecek istasyonlarda üç ülkenin de hidrolojik ölçümler yapması ve bu ölçümlerin sonuçlarından ülkelerin haberdar edilmesini önermektedir.

İkinci olarak, "Su İhtiyaçlarının Belirlenmesi" maksadıyla, Fırat ve Dicle üzerindeki mevcut, inşa halindeki ve planlanan projelerle ilgili bir harita hazırlanması için OTK yönlendirilecektir. Bu haritada, her bir projenin mevcut durumu, kapasitesi su kayıpları da tespit edilerek temel bilgi ve iletişim sistemleri gösterilecek, ürün desenleri ve yoğunluğu belirtilecek, yıllık endüstriyel ve içme suyu ihtiyaçları aylara bölünmüş olarak yer alacaktır.

Son olarak da, bu bilgiler OTK tarafından en kısa zamanda değerlendirilecek, asgari ve azami akım miktarlarına göre bu iki akarsudan her ülkenin kullanabileceği makul ve uygun su miktarları tanımlanacak ve bu konuda nihai kararın alınmasını sağlamak maksadıyla ilgili bakanlara ortak bir raporla sunulacaktır.

29 Kasım-1 Aralık tarihleri arasında yapılan 14. OTK toplantısında, Türkiye, taraflara Atatürk Barajı rezervuarının su tutması aşamasında nasıl bir program uygulayacağı hakkında bilgi vermiştir. Bu program şöyle gerçekleşecektir:

- a. 23 Kasım 1989-12 Aralık 1990 tarihleri arasında Türkiye-Suriye sınırına ulaşacak toplam su miktarı 3.3 milyar m³ olacaktır.
- b. 13 Ocak 1990-12 Şubat 1990 tarihleri arasında Atatürk Barajı'nın dip çıkışları kapanacaktır.
- c. Kapatma süresince Türkiye-Suriye sınırındaki tahmini doğal akım 120 m³ /sn. olacaktır.

Irak ve Suriye, kapatma süresinin uzun olduğunu ve Türkiye'nin bu süreyi kısaltmak için tedbir alması gerektiğini ileri sürmüşler, Türkiye ise, zaten asgari tutulan kapatma süresinin daha da kısaltılmasının teknik olarak mümkün olmadığını bildirmiştir.

Bu teknik imkansızlık şöyle izah edilmektedir: Atatürk Barajı'nın üç tüneline ilki, 8 Temmuz 1988, ikincisi ise 12 Mayıs 1989 tarihinde kapatılmıştır. Her iki tünel de, gerektiğinde baraj gölünden su bırakmak için kapaklarla donatılmış durumdadır. Son tünel ise 13 Ocak 1990 günü kapatılarak baraj gölünde su tutulması işlemi başlatılmış olacak, mansaba su geçmesi ise geçici olarak duracaktır. Diğer iki tüneldeki kapakların açılıp tekrar aşağıya su verilmesi ise üçüncü tüneline kapatıldığı göl seviyesinde teknik olarak mümkün değildir. Bu tünellerin kapaklarının alçak su seviyesinde açılması halinde "kavitasyon" denilen teknik olay sonucu kapaklar tahribata maruz kalacaklardır. Söz konusu kapakların emniyetle işletilebilmesi için göl seviyesinin yükseltilmesi gerekmektedir. Gölde yeterli seviyenin sağlanması için ise bir aylık bir süreye ihtiyaç vardır. Nitekim, tarımsal sulama ihtiyacının en az olduğu 23 Kasım 1989-12 Aralık 1990 tarihleri arasında nehir yatağına bırakılan su miktarı ortalama 509 m³/sn. olmuştur.¹⁴⁰

Bu konuda net ve anlamlı sonuçlar almak için ayrıntılı hidrolojik, meteorolojik ve toprak ile ilgili mühendislik çalışmalarının yapılması şarttır. Irak ve Suriye'nin bu konularda gerekli çalışmaları tamamlamaları ve ondan sonra ortak su kullanımı toplantılarına katılmaları daha verimli sonuçlar doğurabilir. Aksi takdirde üçlü toplantıların olumlu, yapıcı ve kalıcı sonuçlar vermesi olanaksızdır. Nitekim özellikle 1980 yılından başlayarak üç ülke üzerinde yoğunlaşan ve Ortak Teknik Komiteler aracılığıyla gerçekleştirilen toplantılarda bu bilgilerin eksikliği sebebi ile bir sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır.

3.2.4 Fırat ve Dicle Sularının Ortak Kullanımına Yaklaşımında Ülkelerarası Farklılıklar

OTK toplantılarında Türk tarafı ile Suriye ve Irak tarafları arasında bazı konularda temel farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Suriye ve Irak'ın konuya yaklaşımı her şeyden önce tartışma konusu olan suların üç ülke arasında basit ölçüler çerçevesinde bölüşülmesi esasına dayanmaktadır. Söz konusu, ülkeler konuyu siyasi bir çözüme bağlamayı savunmaktadır. Oysa ki Türkiye konunun siyasi bir konu olmadığını, teknik bir konu olduğunu ve teknik

¹⁴⁰ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.121.

alışmalara gerek bulunduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede de her ülke meteorolojik, hidrolojik ve toprak ile ilgili yukarıda sözü edilen çalışmaların zorunluluğunu vurgulamaktadır. Türk tarafının görüşüne göre bu teknik çalışmalar yapılmadan bir sonuca varmak imkansızdır. Türk tarafı ortak temellere dayanan teknik çalışmaların hızla yapılmasını ve tamamlanmasını istemektedir. Türkiye’ye göre ancak bu verilerin ışığında suların akılcı, adil (Hakça) ve optimum (en verimli) bir şekilde kullanılması mümkündür.

Devletlerin coğrafi alan bakımından konumlarının farklılığı, bir başka deyişle nehrin akışına göre yukarı-kıyıdaş veya aşağı-kıyıdaş durumda oluşu, sulardan faydalanma (suların kullanımı) konusunda ileri sürdükleri görüşlere etki etmekte ve genellikle kendi konumlarına uygun görüşlere ağırlık vermektedirler. Uluslararası hukuk açısından ise tarafların görüşleri tamamen siyasi yaklaşımlarını yansıtmaktadır.¹⁴¹

3.2.4.1 Türkiye’nin Yaklaşımı

* Türkiye, Fırat ve Dicle Nehirleri’ni Suriye ve Irak tarafından iddia edildiği gibi “Uluslararası akarsular” olarak değil, “Sınıraşan akarsular” olarak kabul etmektedir. Bu nedenle Türkiye’ye göre suya kaynaklık eden ülkeler ile aktığı ülkeler arasında eşit egemenlik ve eşit paylaşımdan söz etmek mümkün değildir. Bir başka deyişle, Fırat ve Dicle Nehirleri paylaşılabilir, doğal kaynak olarak düşünülmemelidir. Palandöken Dağları’na yağan kardan beslenen bu nehirlerin suları öncelikle Türkiye’ye aittir.

* Uluslararası hukukta söz konusu nehirlerin suları üzerine bir yaptırım veya Türkiye’nin egemenlik hakkını kısıtlayıcı bir kural yoktur. Dicle ve Fırat egemen kaynaklar olup kendi sınırları içerisinde kalan kesimleri üzerinde Türkiye uygun gördüğü şekilde faydalanma hakkına sahiptir. Dicle ve Fırat üzerinde kuracağı tesisler ile bunların önceliklerine Türkiye’nin kendisi karar verir.

* Türkiye iyi komşuluk ve drştlk prensiplerine en st düzeyde saygılı hareket etmektedir. Türkiye, Suriye’ye saniyede 500 metreküp su akıtacağına söz vermiştir ve bunu da yerine getirmektedir. Bu miktar Fırat’ın doğal debisinin saniyede 100 metreküpe düştüğü dönemlerde bile aynı düzeyde tutulmaktadır. Artan nemi nedeni ile su, bölgesel işbirliğinin birleştirici unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Türkiye her zaman işbirliğine hazırdır. Ancak bu, Türkiye’nin kendi önceliklerine göre ve kendi potansiyel sınırları içinde gerçekleştirilebilir.

¹⁴¹ Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.124.

* “Fırat-Dicle Havzası Sınıraşan Sularının matematiksel bölüşümü yerine akılcı, hakça ve optimum kullanımı” ya da kısaca “üç aşamalı plan” olarak bilinen öneri paketi taraflarca kabul edilip uygulamaya konulmalıdır. Söz konusu plan aşağıdaki unsurları öngörmektedir :

- Fırat ve Dicle tek bir sınıraşan su sistemi veya müşterek bir havza olarak değerlendirilmeli ve tarafların bütün bölgesel su kaynaklarının ortak envanteri çıkarılmalı,
- Bütün havzada tarıma elverişli topraklar gözden geçirilerek sınıflandırılmalı,
- Arazi kullanımı ile ürün desenine bağlı olarak havzanın ortak toplam su tüketim ihtiyacı belirlenmeli,
- Havzanın su ve toprak kaynaklarının birlikte değerlendirilmesiyle hangi tarımsal projelerin nerede ve hangi sulama koşullarıyla en rasyonel biçimde uygulanabileceği tespit edilmeli,
- Ortaya konan verilerin ışığında her ülkenin su ihtiyacı belirlenmeli,
- Su kaybını en aza indirecek tedbirler alınmalıdır.

Ayrıca ayrılıkçı terör örgütlerini destekleyerek Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalışmamalı, Güneydoğu Anadolu Projesi’ni önlemeye veya geciktirmeye yönelik çaba ve girişimlere son verilmelidir.¹⁴²

3.2.4.2 Suriye ve Irak’ın Yaklaşımı

Aşağı-Kıyıdaş devlet durumunda olan Suriye ve Irak devamlı olarak, Türkiye’nin Fırat ve Dicle sularından faydalanma eylemlerinin, kendilerine zarar verdiğini ileri sürmekte, uluslararası alanda kendi lehlerine bir kamuoyu oluşturma gayreti içerisinde bulunmakta, Dicle ve özellikle Fırat suları konusundaki davranışlarıyla Türkiye’nin egemenlik haklarını tartışır bir tutum sergilemektedir.

Suriye ve Irak’ın Fırat-Dicle sularıyla ilgili yaklaşımlarını ve suların kullanımı konusundaki görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

* Fırat ve Dicle Nehirleri uluslararası akarsulardır. Dolayısıyla Türkiye bu nehirler üzerinde tam egemenlik hakkına sahip değildir. Fırat ve Dicle’nin suları uluslararası hukukun öngördüğü esaslar çerçevesinde üç ülke arasında yapılacak bir anlaşma ile adil bir şekilde

¹⁴² Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.125,126.

paylaşılmalıdır. Bu paylaşımda İslami fıkhıdaki “**He ddarra vela Yedurru** “ (ne zarar ver ne de zarar gör.) prensibi uygulanmalıdır. Anlaşma yapılincaya kadar Türkiye Fırat’tan 700 m³/sn su vermelidir.

* Türkiye bölgede su kaynakları bakımından en zengin ülkedir. Su Allah’ın insanlara bahşettiği yaşamsal bir nimettir. Bu nedenle Türkiye ihtiyacından fazla olan suyu, komşularına satılacak, ekonomik bir meta olarak görmemeli, bir silah veya politika aracı olarak kullanmamalıdır.

* Fırat ve Dicle, Irak ve Suriye için “olmak ya da olmamak “ sorunudur. Türkiye bu nehirlerden uluslararası hakkının üstünde kullanıma gitmemelidir. Nehirlerin üzerindeki barajlar sıkma aleti olmamalıdır.

* Fırat ve Dicle üzerinde kurulacak bütün tesisler ile öncelik sıraları, üç ülke tarafından müştereken kararlaştırılmalıdır.¹⁴³

¹⁴³ **Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu** (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.126,127.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.3. SINIRAŞAN SULARIN TÜRKİYE , SURİYE VE IRAK ÜLKE EKONOMİLERİNE YANSIMASI

Tarih boyunca önemli medeniyetlerin oluştuğu Mezopotamya’da, özellikle son yıllarda su kullanımındaki değişimler ve suyun rejimini ülke yararına değiştirme çabaları, suyun miktarı ve kalitesi üzerinde önemli etkiler yaratmakta ve su sorunlarını ön plana çıkarmaktadır. Türkiye’nin yakın zamana kadar Fırat ve Dicle Nehirleri’nden küçük boyutlarda yararlanması nedeniyle, Suriye ve Irak tarafından söz konusu nehir sularının miktarı konusunda herhangi bir sorun oluşmamıştır. Türkiye’nin yeni projeler geliştirmesi sonucunda Fırat ve Dicle Nehirleri’nden daha çok yararlanması söz konusu olduğunda “*sınıraşan sular*” sorunu ağırlık kazanmaya hatta üç ülke arasındaki ilişkileri ekonomik ve siyasi açıdan etkilemeye başlamıştır.¹⁴⁴

3.3.1 Türkiye, Suriye ve Irak Su Kaynaklarına Genel Bir Bakış ve Su Potansiyelleri

Akarsular, doğal olarak, mecra ve kollarıyla birlikte bir bütünü oluştururlar. Bu bütünlük, sınıraşan sularda bozulmakta, birden fazla devletin egemenlik hakkı söz konusu olmaktadır. Bu durum, geçmişte ve günümüzde, sınıraşan sulara kıyıdaş olmuş devletler arasında hep çıkar çatışmalarına konu olmuştur. Bu tür çatışmalar zaman içerisinde giderek artmıştır. Bu artışların nedenlerinden birisini de, sulardan faydalanma konusundaki teknolojik imkanların gelişmesi doğrultusunda, gelişen ve çeşitlenen ekonomik faaliyetlerin daha çok suyu gerektirmesi şeklinde belirtebiliriz.¹⁴⁵

3.3.1.1 Türkiye’nin Sınıraşan Suları ve Su Potansiyeli

Türkiye aslında sanıldığı kadar su fazlası olan ya da su zengini olan bir ülke değildir. Şimdilik yeterli su kaynaklarına sahip görünmekle birlikte, yakın bir gelecekte bu kaynakları,

¹⁴⁴ *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.95.

¹⁴⁵ O.Metin Öztürk, *Türkiye ve Ortadoğu* (Birinci basım. Ankara:Gündoğan Yay., 1997), s.126.

Nehir Adı	İlgili Ülkeler (Membadan Mansaba Doğru)
Meriç Irmağı	Bulgaristan-Türkiye-Yunanistan
Asi Nehri	Lübnan-Suriye-Türkiye
Afrin Çayı	Türkiye-Suriye-Türkiye
Nizip Çayı (Fırat'ın Kolu)	Türkiye-Suriye
Fırat Nehri	Türkiye-Suriye-İrak
Habur Çayı (Suriye Res-ul-Ayn Pınarları)	Çağ-Çağ Suyu ve yeraltı su rezervi Türkiye'de
Nusaybin-Çağ-Çağ Pınarları	Yazın Nusaybin kullanıyor; kış sularını Suriye biriktiriyor (Türkiye kış sularını biriktirecek proje geliştiriyor)
Dicle Nehri	Türkiye-Suriye (Sınır)-İrak
Hezil Çayı (Dicle'nin kolu)	Türkiye-İrak sınır suyu
Zap Suyu (Dicle'nin kolu)	Türkiye-İrak
Şemdinli Çayı (Zap'ın kolu)	Türkiye-İrak
Sarı Su (Gürbulak Sınır Kapısında)	Türkiye-İrak
Aras Nehri	Türkiye-Azerbaycan-İran
Kura (Kür) Çayı	Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan
Çoruh Nehri	Türkiye-Gürcistan

Tablo 1

3.3.1.1.1 Türkiye'den Doğan Sınıraşan Sular

Fırat Nehri; Geniş bir su toplama havzası olan, büyük bir akarsudur. Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü ile İç Anadolu'nun Uzunyayla dolaylarının güv kaynakları ve karlı dağlarının suları ile beslenir. Birer ırmak büyüklüğündeki iki kolun birleşmesi ile oluşur.

¹⁴⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ocak 1996.

Erzurum-Kars Platosu'nun sularını toplayarak Erzurum yakınlarındaki Dumanlı Dağları'ndan doğan Karasu ile, Murat Platosu sularını toplayarak Van Gölü'nün kuzeydoğusundaki Ala Dağ'dan kaynağını alan Murat Suyu'nun, Keban kuzeyinde birleşmesi ile oluşur. Tuzla Suyu ve Çatı Suyu gibi kolları bulunan Murat Suyu, Keban Barajı'nın yapılmasından sonra, baraj gölüne ayrı ayrı dökülen akarsular (Tuzla ve Çatı) özelliğini kazanmışlardır. Asıl Fırat da, bu gölün giden ayağı görünümünü almıştır. Doğu Torosları yararak Güneydoğu Anadolu'ya geçen Fırat'a, Keban'ın güneyinden sonra, Tomha Çayı, Göksu ve Cendere Suyu gibi önemli kollar da katılır. Güneydoğu Anadolu platosu batısını yararak geçen Fırat, Karkamış yakınlarında Türkiye topraklarından çıkar ve Suriye topraklarına girer. Kuzey ve Kuzeydoğu Suriye'den geçerek Mezopotamya düzlüklerine ulaşır. Dicle ile birlikte oluşturduğu bu tortulanma alanında, menderesler çizerek akar ve Dicle'ye yaklaşıp, uzaklaşır. Bağdat yakınlarında, Dicle'ye 50 km. kadar sokulur, sonra uzaklaşır. Güneyde, gittikçe Dicle'ye yaklaşır ve Kurna yakınlarında bu iki nehir birleşir. Fırat'la Dicle'nin birleşmesinden doğan akarsuya “Şattü'l Arap (Arab'ın birleşik akarsuyu) adı verilir. Bu birleşmeden sonra Fırat ve Dicle, Basra Körfezi'ne dökülürler.

Dicle Nehri; Fırat gibi, kaynağını Türkiye'den alıp, Basra Körfezi'ne dökülen büyük bir akarsudur. Doğu Torosların Maden – Mastar Dağları arasındaki Gölcük (Hazer) Gölü'nden kaynağını alır. Maden Dağları'nı yararak, Güneydoğu Anadolu platosunun doğu bölümüne iner. Platoda Doğu Toroslar ve Hakkari dağlık yöresinden inen Ambar Çayı, Kuru Çay, Pamuk Çayı, Salat Çayı, Batman ve Garzan Çayları ile Mazı Dağı'ndan gelen Göksu'yu alır. Platoyu derin olarak yarıp, doğuya doğru ilerler ve Cizre'den sonra Türk Devlet sınırını oluşturarak güneye doğru kıvrılır. Türkiye-Irak-Suriye sınır kavşağından Irak topraklarına geçer. Kuzey Irak'ta, Hakkari yöresinden inen Büyük Zap ve Zagroslar'dan¹⁴⁷ gelen Küçük Zap kollarını alır. Bağdat yakınlarında da, yine Zagroslar'dan inen Diyale kolu ile birleşir. Bağdat yakınlarında Fırat'a yaklaştıktan sonra menderesler yaparak Mezopotamya'yı geçer ve Kurna'da Fırat'la birleşir. Fırat'la birlikte Şattü'l Arap adı altında Basra Körfezi'ne dökülür.

Aras Nehri; Bingöl Dağları'nın kuzeyinden ve Palandöken Dağları'nın yamaçlarından inen birçok sel sularının birleşmesiyle meydana gelir. Aras Nehri, Allahuekber Dağları'ndan inen sularla beslenen, yaklaşık 1523 km. uzunluğundaki Kura Nehri ve 140 km.

¹⁴⁷ **Zagroslar:** İran'ın güneybatı kesimindeki sıradağlar olup, İran Platosu'nu kuzeydoğuda Mezopotamya ovasından ve güneybatıda Basra Körfezi'nden ayırır. Türkiye sınırından Bender Abbas'ın yukarı kesimine ve Hürmüz Boğazı'na kadar 1800 Km. boyunca kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanır; ortalama genişliği 250 Km.'dir. Büyük Larousse, s.12694.

uzunluğundaki Arpaçay Nehri ile birleşir. Aras Nehri, Pasinler Ovası'nın kenarından, Iğdır Ovası'nın ortasından geçerek, Iğdır'ın güney ucunda Türkiye'den ayrılır. Bütün orta çığırı boyunca, dağlık geniş bir yay çizerek Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran arasındaki sınırı meydana getirir. Bu bölgede birçok küçük derelerle beslenerek, Hazar Denizi'ne dökülür.¹⁴⁸

Çoruh Nehri; Kaynağını Erzurum'un Mescit Dağları'ndan alır. Erzurum, Bayburt ve Artvin'den geçerek, Batum'a ulaşır. Gürcistan'ın Batum kentinden Karadeniz'e dökülür. Toplam uzunluğu 466 km. olup, 442 km.'lik bölümü Türkiye topraklarında, 24 km.'lik aşağı bölümü Gürcistan topraklarındadır. Çoruh Nehri sınıraşan nehirlerimizden uzunluğu en kısa olanlardan birisidir.¹⁴⁹

3.3.1.1.2 Türkiye Dışından Doğan Sınıraşan Sular

Asi Nehri; Türkiye dışından doğarak Türkiye topraklarında denize dökülen en önemli nehirdir. Asi Nehri, Lübnan'daki Bekaa Vadisi'nin Baalbek eşliğinin kuzeyinden doğarak, Suriye topraklarına girer. Suriye topraklarından kuzeye doğru akmaya devam ederek, Türkiye topraklarında Amik Ovası'na ulaşır. Amik Ovası'nı geçtikten sonra, Samandağı mevkiinden Akdeniz'e dökülür.¹⁵⁰

Meriç Nehri; Bulgaristan'ın kuzeybatısında Rila Dağları'nın kuzey yamaçlarından doğar. Tektonik¹⁵¹ hatları izleyerek doğuya yönelir ve Kocabalkanlar'dan gelen kolları da alarak Filibe Havzası'nı boydan boya keser, Seymenli'den sonra güneydoğuya dönerek engebeli bir alandan geçer ve Svilengrad ile Kapıkule arasında Bulgaristan-Yunanistan sınırını, Kapıkule ile Enez arasında güneye dönerek Karaağaç kesimi dışında, Türkiye-Yunanistan sınırını oluşturur. Bataklık bir deltada, kollara ayrılarak, Enez Körfezi'nden Ege Denizi'ne dökülür. Türkiye sınırları içinde en önemli kolları Tunca ve Ergene'dir. Türk-Yunan sınırı Meriç orta çizgisi boyunca oluşmaktadır.¹⁵²

3.3.1.1.3 Türkiye'nin Su Potansiyeli

Türkiye orta iklim kuşağı içinde yer alan bir ülkedir. Bununla birlikte deniz seviyesine göre yükseklik, kıyıya koşut dağ sıralarının uzanışı, denize yakınlık ve uzaklık gibi nedenlerle

¹⁴⁸ Cemal Zehir, **Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri** (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1998), s.81.

¹⁴⁹ Cemal Zehir, **Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri** (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1998), s.82.

¹⁵⁰ Cemal Zehir, **Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri** (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1998), s.83.

¹⁵¹ **Tektonik:** Sıradağlar ve yeryuvar ölçeğinde, kayaların biçim değiştirmesi. Büyük Larousse, s.11371.

iklim, bölgesel değişiklikler gösterir. Türkiye’de, her mevsimi yağışlı, orta kuşak iklimi yalnızca Karadeniz kıyılarında görülür. Bu iklim tipinin dışında, kışların ılık ve yağışlı, yazlarında sıcak ve kurak geçtiği Akdeniz iklimi ile yağışların çok kıt olduğu step (bozkır) iklimi ülkeye damgasını vurur. Anadolu’nun tüm iç kesimleri ile Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde yazları tümüyle kurak, step iklimi egemendir. Örneğin, Ankara’da bahar yağışlarının bitmesiyle birlikte Nisan ayından Ekim ayı başlarına kadar özellikle tarımsal açıdan önemli miktarda su açığı söz konusudur.

Yıl içi yağışlarının aylara göre bu dengesiz dağılımının yanı sıra, bölgeler arası yağış farkı da çok büyüktür. Örneğin Kayseri, Himmetdede’de 1933 yılında 63.3 mm. yağış alınmışken, Rize’de 1931 yılında 4043.3 mm. yağış gözlenmiştir. Görüleceği üzere ülkenin en az ve en çok yağış alan bölgeleri arasındaki yağış farkı çok yüksektir. Öte yandan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’de en az Kayseri yöresi kadar kuru bir iklime sahiptir. Özellikle yaz aylarında bölgeye yok denecek kadar az yağış düşmektedir. Örneğin, bitkilerin yetiştirme süresi içinde kritik dönem olarak anılan Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında Şanlıurfa’ya ortalama olarak 3.9 mm. yağış düşer. Bu nedenle Anadolu’nun belirli bölgelerinde kuraklık önemli bir sorun olarak ortaya çıkar. Tarımda verimlilik çok düşüktür. Tarımsal üretimde verimliliği arttırmak için ise sulama kaçınılmazdır.¹⁵³

Aylara ve bölgelere göre büyük farklılıklar gösteren yağışın, Türkiye’de yıllık ortalama miktarı ise 501 milyar m³ dolayındadır. Bu miktarın, yer üstünde akış durumuna geçen kısmı ise yaklaşık 186 milyar m³’tür. Bir diğer ifadeyle yıllık toplam yağışın yalnızca %37’si yer üstü akarsularını oluşturmakta, geriye kalan %63’lük kısmı ise buharlaşma ve bitkisel terleme gibi nedenlerle yer üstü akışına geçmektedir. Ülkemizde ayrıca 186 milyar m³ yer üstü akarsularına ek olarak, 11 milyar m³ dolayında da yeraltı suyu bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de yeraltı ve yer üstü suyu olarak yılda toplam 197 milyar m³’lük bir potansiyelden söz etmek mümkündür.¹⁵⁴

Öte yandan yer üstü sularımızın tamamından yararlanabilmek de mümkün değildir. Topografik, (Dipnot) jeolojik ve teknolojik kısıtlamalar nedeniyle bu suların, barajlar inşaa

¹⁵² Cemal Zehir, *Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri* (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1998), s.84,85.

¹⁵³ Mehmet Tomanbay, *Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği* (Birinci basım. Ankara: Gazi Kitabevi, 1998), s.138,139.

¹⁵⁴ Mehmet Tomanbay, *Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği* (Birinci basım. Ankara: Gazi Kitabevi, 1998), s.139; Türkiye Gazetesi, 30 Mart 1999.

edilerek depolanması ve tüketime yönlendirilecek miktarı ise ancak 110 milyar m³ dolayında tahmin edilmektedir.¹⁵⁵

Günümüz teknolojisi ile bu miktarın da ancak 25.9 milyar m³'ü tüketime yönlendirilebilmektedir. Geride kalan 84.1 milyar m³ kullanılabilir su ise, halen kullanılmamaktadır. 11 milyar m³ yeraltı suyunun ise halen yaklaşık 5.5 m³'lük kısmı kullanılmakta ve geride kalan 5,5 milyar m³ dolayındaki su ise tüketilmemektedir. Bununla birlikte yıllık %2.2 oranında artan bir nüfus hızı ile büyüyen kentler ve sanayileşme, suya olan gereksinmeyi ve su istemini büyük miktarda artırmaktadır. Su istemindeki artışa uygun bir şekilde, su kaynaklarına ilişkin yatırımlar da hızla artmaktadır. Bu nedenle, bir süre sonra halen kullanılmayan su kaynaklarının da tüketime yönlendirilmiş olacağı ve şu anda kullanılmayan 84 milyar m³ dolayındaki su varlığımızın da kullanılmaya başlanacağı açıktır. Türkiye'nin genel olarak su potansiyelini belirttikten sonra nehir potansiyellerini de ayrı ayrı incelemekte yarar vardır.

Aras Nehri Su Potansiyeli; Türkiye topraklarındaki ortalama akımı 58.6 m³/sn'dir. Ancak bu miktarın saniyede 1.024 m³'e kadar çıktığı, 5.4 m³'e kadar düştüğü ölçülmüştür. Aras Nehri yağmur ve kar sularından beslenir. Nehir sularının bir kısmı Pasinler ve Iğdır Ovası'nın sulanması amacıyla kullanılır.¹⁵⁶

Çoruh Nehri Su Potansiyeli; Türkiye topraklarındaki ortalama akışı 202 m³'tür. Kar ve yağmur sularıyla beslenir. Nehrin aşağı çığırında sınırlı ölçüde kayıkla ulaşım yapılır. Ölçülen en yüksek akımı saniyede 2413 m³, en düşük akımı da 39 m³'tür.¹⁵⁷

Meriç Nehri Su Potansiyeli; Bulgaristan'ın güneybatısında Rila Dağları'nın kuzey yamaçlarından doğarak, Türkiye'den de Tuna ve Ergene kollarını alan Edirne'nin hemen batısında bulunan Meriç Köprüsü'ndeki ölçüm istasyonunun verilerine göre, ortalama akımı 182 m³/sn.'dir Kar ve yağmur sularının eridiği dönemlerde en yüksek akım 1679 m³/sn. , yaz aylarında ise en düşük akım 10,4 m³/sn. olarak ölçülmüştür. Sulama açısından büyük ölçüde kullanılan Meriç Nehri, Mayıs ayında kabarır ve ortalama 441 m³/sn. akıma ulaşır. Ağustosta ise, 72 m³/sn. akıma düşer.¹⁵⁸

Fırat Nehri Su Potansiyeli; Fırat Nehri su havzası 444.000 km²'dir. Bu geniş havzanın yüzde 28'i Türkiye'de, yüzde 17'si Suriye'de, yüzde 40'ı Irak'da ve yüzde 15'i de diğer bölge ülkelerindedir. Havzadaki bu dağılıma karşılık, Fırat Nehri suyunun yüzde 88.7'si

¹⁵⁵ Mehmet Tomanbay, *Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği* (Birinci basım. Ankara: Gazi Kitabevi, 1998), s.140.

¹⁵⁶ Cemal Zehir, *Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri* (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1998), s.80,81.

¹⁵⁷ Cemal Zehir, *Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri* (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1998), s.82.

¹⁵⁸ Cemal Zehir, *Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri* (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1998), s.85.

Türkiye'den kaynaklanır. Geri kalan yüzde 11.3 ise nehre Suriye'de katılan Habur ve Cılap Suları'nın katkısıdır. Irak ve diğer bölge ülkelerinin Fırat suyuna hiçbir katkısı yoktur.

FIRAT ¹⁵⁹

	Türkiye	Suriye	Ara Toplam	Irak	Toplam
Fırat Su Potansiyeli (milyar m ³ / yıl)	31.58 (%88.7)	4.00 (%11.3)	35.58 (%100)	0.00 (0.00)	35.58 (%100)
Fırat Tüketim İstekleri (milyar m ³ / yıl)	18.42 (%51.8)	11.50 (%32.3)	29.92 (%84.1)	23.00 (%64.4)	52.92 (%148.5)

Tablo 2

Fırat Nehri'nin yıllık su potansiyeli yıllara göre değişiklikler göstermektedir. Yılın yağışlı ya da kurak olmasına göre nehirde taşınan su miktarı azalır, artmaktadır. 1920'li yıllardan beri yapılan gözlemler sonucunda kurak geçen yıllarda nehrin su potansiyeli ortalama yıllık akışın üçte birine kadar düşmektedir. Öte yandan bu güne kadar yapılan gözlemler sonucunda Fırat Nehri'nde saptanabilen en düşük su miktarı 10 milyar 700 milyon m³/yıl iken en yüksek su miktarı da 1968-1969 yılında 63 milyar m³/yıl olmuştur. Bu nedenle nehrin su potansiyelini belirleyebilmek için uzun yıllar yapılan ölçümlerin ortalaması alınır. Ancak Fırat Nehri ile ilgili uzun bir gözlem süresini kapsayan ve aynı gözlem evinde, sürekli, aynı tekniklerle gözlenerek elde edilmiş verileri bulmak önemli bir sorundur. Uluslararası yayınlarda Fırat Nehri'nin su potansiyeli ile ilgili verilen rakamlar genellikle kısa süreli serilere dayanılarak elde edilmiş rakamlardır. Konu ile ilgili kullanılabilecek en güvenilir rakamlar, Devlet Su İşleri'nin (D.S.İ.) yaptığı gözlemler sonucu saptadığı rakamlardır. Devlet Su İşleri'nin uzun yıllar yaptığı gözlemler ve çalışmalar sonucu Tablo-2'den de görüleceği üzere, Fırat Nehri'nin Türkiye'den çıkmadan önce sahip olduğu su miktarı ortalama olarak 31 milyar 580 milyon m³/yıl olarak saptanmıştır. Bu, Türkiye sınırından Suriye'ye ortalama olarak saniyede 1000 m³ su aktığı anlamına gelmektedir. Fırat'a, Suriye'ye geçtikten sonra Suriye-Irak sınırından yaklaşık 100 km önce Habur Nehri eklenir. Habur'un, Fırat Nehri'ne su katkısı ise ortalama yılda 4 milyar m³'dür. Bu miktar ile

¹⁵⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Aralık 1997.; Erdem Denk, **Dicle ve Fırat** (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.53.

birlikte Fırat'ın su potansiyeli Tablo-2'den de görüleceği üzere 35.580 yıllık milyar m³'e çıkar. Cılap'ın Fırat'a katkısı ise dikkate alınmayacak kadar azdır.¹⁶⁰

Dicle Nehri Su Potansiyeli; Dicle Nehri havzasının %12'si Türkiye'de, %0.2'si Suriye'de, %54'ü Irak'ta ve %34'ü de diğer bölge ülkelerindedir. Havzadaki bu dağılıma karşılık Tablo-3'de görüldüğü üzere, Dicle'nin sahip olduğu suyun %51.80'i Türkiye'den ve %48.20'si de Irak'tan kaynaklanır. Suriye'nin ise Dicle Nehri'ne katkısı yoktur.

Fırat'a oranla daha kısa ve kurak bölgelere daha uzak olan Dicle, yüksek Zagros Dağları'nın dik yamaçlarından inen suları alır. Aldığı bol sulu, bu yan kollar nedeniyle de su rejimi Fırat'a göre daha düzensizdir. Yaz aylarında su miktarı düşük iken, ilkbaharla birlikte sahip olduğu su miktarında büyük artışlar görülmeye başlar.

DİCLE¹⁶¹

	Türkiye	Suriye	Ara Toplam	Irak	Toplam
Dicle Su Potansiyeli (milyar m ³ / yıl)	25.24 (%51.8)	0.00 (0.00)	25.24 (%51.8)	23.43 (%48.2)	48.67 (%100)
Dicle Tüketim İstekleri (milyar m ³ / yıl)	6.87 (%14.2)	2.60 (%5.3)	9.47 (%14.5)	45.0 (%92.5)	52.92 (%148.5)

Tablo-3

Dicle'nin sahip olduğu suların büyük kısmı yan kollardan katılır. Dicle'nin doğal akışı yıllık ortalama 20.5 milyar m³ kadar iken, kollarının taşıdığı su miktarı 28 milyar m³'ü geçer. Dicle Nehri'nin yan kolları ile birlikte taşıdığı ortalama su miktarı Fırat Nehri'nden fazladır.¹⁶²

Asi Nehri Su Potansiyeli; Asi Nehri'nin havzası 16.900 km²'dir. Bunun ¾'den daha büyük bir kısmı Suriye'de bulunur. Bir başka kaynaktaki ise nehrin toplam havzası 21.624 km² olarak belirtilmiştir.

¹⁶⁰ Mehmet Tomanbay, **Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği** (Birinci basım. Ankara: Gazi Kitabevi, 1998), s.80,81.

¹⁶¹ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Aralık 1997.; Erdem Denk, **Dicle ve Fırat** (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.53.

¹⁶² Mehmet Tomanbay, **Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği** (Birinci basım. Ankara: Gazi Kitabevi, 1998), s.81,82.

Asi Nehri Su Potansiyeli

Verilerin Kaynağı	Su Potansiyeli (Milyar m ³)
Suriye	2.715
Türkiye	1.200

Tablo-4

Havza ile ilgili verilerdeki bu farklılık, Asi Nehri'nin sahip olduğu su potansiyeli ile ilgili verilerde de görülmektedir. Tablo-4'den de görüleceği üzere, Suriye kaynaklı verilere göre nehirde yıllık ortalama 2 milyar 715 milyon m³ su bulunmaktadır. Türkiye kaynaklı verilere göre ise nehrin sahip olduğu su potansiyeli yılda 1.2 milyar m³'dür. Lübnan'ın bu miktara katkısı yılda ortalama 450 milyon m³ iken, Türkiye'nin Asi Nehri su potansiyeline katkısı ise önemsenmeyecek miktardadır. Esas olarak Asi Nehri sularının, yıl içindeki akışı çok değişkendir. Şubat ve Mart aylarında ortalama maksimum akışı 400 m³/sn'nin üzerinde iken, yaz mevsiminin sonuna doğru bu miktar ortalama minimum 10 m³/sn'nin altına düşebilmektedir. Bu nedenle kış ve ilkbahar mevsimlerinde bol sulu bir nehir olan Asi, yaz aylarında küçülerek bir ırmak görünümü almaktadır.

3.3.1.2 Suriye'nin Sınırışan Suları ve Su Potansiyeli

Suriye'nin en önemli su kaynağı ve ulaşım elverişli tek akarsuyu Fırat Nehri, kuzeybatıdan ülkeye girdikten sonra, güneydoğu yönünde ilerleyerek, ülkenin doğu kesimini boydan boya geçer. Su toplamaya 1973 yılında başlayan Tabqa Barajı gibi sulama projeleri geniş alanların tarıma açılmasını sağlamıştır.

Dağlık bölgelerin sularını toplayan Asi Nehri, kuzey yönünde akarak, Türkiye'ye girdikten sonra Akdeniz'e dökülür.

Şeria Nehri'nin bir kolu olan Yarmuk Nehri, Suriye-Ürdün sınırının bir bölümünü çizer. Özellikle kıyı şeridinde toplanmış olan kaynaklar ve yeraltı suları yıl boyunca elverişli bir tarım yapılmasına imkan verir.¹⁶³

¹⁶³ Türkiye Suriye İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.2.

3.3.1.2.1 Suriye'nin Su Kaynakları

Fırat Nehri; Suriye'nin en önemli ve en büyük su kaynağının Fırat olduğu yukarıda belirtilmişti. Fırat, Türkiye'den çıktıktan sonra Suriye içinde yaklaşık 500 km.'lik bir yol alır ve Irak'a girer. Suriye-Irak yolculuğunda ise nehre, Suriye'de Habur ve Culap dışında kayda değer hiçbir kol eklenmez. Genellikle yarı çöl bölgelerden geçerek, Fırat'a eklenen Habur ve özellikle de Culap Irmağı'nın taşıdığı su açısından fazla bir önemi yoktur.

Asi Nehri; Ortadoğu'daki akarsular içinde hakkında en az ve bu nedenle en çelişkili bilgilere sahip olunan akarsu, Asi Nehri'dir. Nehrin kaynağı Lübnan'daki Bekaa Vadisi'dir. Bu ülkedeki Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları arasındaki hızlı akışlı akarsuların birleşmesinden oluşan Asi Nehri,¹⁶⁴ Lübnan Dağları'nın arasından kurtulduktan sonra, kuzeye doğru yönelirken önce Suriye'ye girer, Hams Gölü'ne boşalıp, gölün kuzey ucundan çıkarak, Hams ve Hama kentlerini geçerek, Suriye'nin kuzeyindeki Gab Vadisi'ni suladıktan sonra, Antakya'nın batısından Türkiye'ye girer. Hatay'da, kuzeyden gelen Karasu ve Afrin Suları'yla desteklenen Asi Nehri, Antakya'nın güneybatısından Akdeniz'e dökülür. Asi Nehri sularının %98'ini Suriye ve Lübnan, sadece %2'sini Türkiye kullanmaktadır.¹⁶⁵

Asi'nin drenaj alanı 21.600 km², toplam uzunluğu 287 km. olup, bu uzunluğun 40 km.'si Lübnan, 159 km.'si Suriye, 88 km.'si de Türkiye topraklarındadır.¹⁶⁶

Yarmuk Nehri; Yarmuk Nehri, 7.252 km² genişliğinde bir havzaya sahiptir. Bu havzanın 5.828 km²'si Suriye'de, geri kalanı ise Ürdün'dedir. Yarmuk Nehri sularının büyük kısmı yağışlardan oluşur ve birleştiği noktada Ürdün Nehri'ne katkısı yılda 500 m³ kadardır. Yarmuk'la birleşen aşağı Ürdün Nehri, Ölü Deniz'e kadar olan yolculuğu sırasında batıdan ve doğudan bazı akarsuları bünyesine katar. Aşağı Ürdün Nehri'nin, Ölü Deniz'e akmadan önce, taşıdığı su miktarı yılda ortalama 1 milyar 850 milyon m³'ü bulur. Bu miktar Nil Nehri'nin yıllık akış miktarının %2'si, Fırat Nehri'nin de yıllık akış miktarının %7'si kadardır. Bununla birlikte bu miktarda bir su, hiçbir zaman Ölü Deniz'e boşalmaz. Çünkü nehirde bulunan su İsrail, Ürdün ve Filistin tarafından kullanılır. Bu kullanımlar sonucunda, Ölü Deniz'e akan su miktarı yaklaşık olarak yılda ortalama 700 milyon m³ dolayındadır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Cemal Zehir, *Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri* (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1998), s.83.

¹⁶⁵ Yenişafak Gazetesi, 14 Ağustos 1998.

¹⁶⁶ Özhan Uluatam, *Damlaya Damlaya...* (Birinci basım. Ankara: İş Bankası Yay., 1998), s.97,98.

¹⁶⁷ Mehmet Tomanbay, *Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği* (Birinci basım. Ankara: Gazi Kitabevi, 1998), s.89,90.

3.3.1.2.2 Suriye'nin Su Potansiyeli

Suriye'de yağışlarla beslenen önemli sayılabilecek akarsular bulunmamaktadır. Kuzeyde Fırat'a karışan Habur, Balık ve Sazur'un kaynakları ise gerçekte Suriye'de değil, Türkiye'nin güneydoğusundaki yeraltı sularıdır.

Suriye'de toplam yerüstü su kaynakları, Fırat Nehri hariç, 9.94 milyar m³/yıl'dır. Fırat'ın doğal akışı, 30.73 milyar m³/yıl'dır. 1987 yılında Türkiye ile Suriye arasında imzalanan protokole göre, Suriye Fırat'tan 15.75 milyar m³/yıl (saniyede 500 m³) su almaktadır. 1990 yılında Irak ile yapılan ikili anlaşmaya göre bunun 6.6 milyar m³'ü (%42'si) Suriye'de kullanılmaktadır. İçilebilen yeraltı su miktarı yılda yaklaşık 5.1 milyar m³/yıldır. Suriye'de kişi başına düşen yıllık su miktarı çeşitli kaynaklarda 1300 m³, 2800 m³, 3000 m³ gibi değişik rakamlarla ifade edilmektedir. Ancak yukarıda belirtilen su kaynakları dikkate alındığında toplam su potansiyeli 21.64 milyar m³/yıl olarak hesaplanmaktadır ki, bu da kişi başına yıllık 1800 m³ su düşeceği anlamına gelmektedir. Ülkedeki yağış miktarı, çöl steplerinde 100 mm³/yıldan, kıyılarda 1.300 m³/yıla kadar çeşitlilik göstermektedir.¹⁶⁸

3.3.1.3 Irak'ın Sınırışan Suları ve Su Potansiyeli

Irak'ta belli başlı iki büyük akarsu mevcuttur. Bunlar Fırat ve Dicle Nehirleri'dir. Her iki nehir de Irak topraklarını kuzey-güney istikametinde kat ederek Kurna mevkiinde birleşip, Şattü'l Arap adını alarak Basra Körfezi'ne dökülür.

Fırat Nehri; Türkiye'den doğar, Cerablus demiryolu köprüsünden Suriye'ye girer. Burada Belikhe ve Khabur kollarını alarak, Ebu Kemal'in güneydoğusunda, Irak topraklarına girer. Irak topraklarına girdikten sonra batıdaki çöl vadilerinden geçer ve yalnız kış aylarındaki yağışlarla beslenir. Buradan 2-16 km. genişliğindeki bir çöküntüden kıvrılarak akar, Ramadi'nin kuzeyinde, ovaya kavuşarak, 1914 yılında inşaa edilmiş olan Hindiye (Hindiyah) Barajı'na kadar akışına devam eder. Burada nehir, Hindiye Kanalı'yla çevrelenmiştir. Bugün Şattü'l Hilal adıyla anılan bu yer, 1914'ten evvel Fırat'ın ana kanalıydı. Nehir suları Şubat ayında yükselmeye başlar, Nisan ayı ortalarında en yüksek seviyesine ulaşır ve Mayıs'tan itibaren de azalmaya başlar. Ekim'de en düşük seviyeyi bulur. Fırat, Küfe'nin güneyinde Samarra'ya kadar iki kol halinde akar ve bataklık bölgede ise, bir çok kollara ayrılarak suları iyice azalır. Bağdat hizasında her ne kadar iki nehir (Fırat-Dicle)

¹⁶⁸ Sınırışan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.98.

birleşecekmiş gibi birbirine yaklaşırsa da Fırat, Dicle'nin getirdiği alüvyonların tesiri ile güneye doğru akışına devam ederek, Kurna mevkiinde Dicle ile birleşir. Orta tonajda gemilerin işleyebildiği, Bağdat'tan, Basra Körfezi'ne kadar her iki nehir arasında kalan saha, suların taşmasıyla meydana gelen göller, su birikintileri ve eski kanallarla ve yeni açılan sulama kanallarının meydana getirdiği bataklıklar halindedir. Bu bataklıklar, kumları alıkoyduğundan Şattü'l Arap güneye doğru akarken nispeten kumdan arınır. 6-10 m. derinliğinde, 56-60 m. genişliğinde ve 180 km. uzunluğunda her iki yanı hurma ağaçlarıyla kaplı Şattü'l Arap, doğuda İran'dan gelen Kerha ve Karun sularını da alarak, denize dökülür.¹⁶⁹

Dicle Nehri; Türkiye'den doğar ve Habur Suyu kavşağında Irak topraklarına girer. 1850 km. uzunluğundaki nehrin 1250 km.'lik kısmı Irak topraklarında akar. Fırat'tan daha kısa fakat, suları daha bol ve derindir. Habur, Büyük Zap, Uzeym ve Bağdat'ın 20 mil güneyinden aldığı Diyale kolları ile suyu artar. Musul'dan itibaren kelebelerle, Bağdat'tan itibaren de nehir vapurlarıyla ulaşım elverişlidir. Dicle'nin taşıdığı alüvyon, Zagros Dağları'ndan aldığı kollarla artar. Dicle, Zagros setleri tarafından, Fırat gibi batıya itilmekten kurtulamamış, Samarra'dan itibaren doğuya aktığı halde biraz ötede Diyale'nin alüvyon konisi tarafından yatağı güneye çevrilmiştir. Bağdat'ta, Fırat'a yaklaştığı halde, güneye indikçe iki nehir arası genişlemeye başlar. Küttul'ammare'de Dicle'nin genişliği 350 m., derinliği 1.8 m.'dir. Buradan sonra Fırat gibi bir çok kollara ayrılan nehrin ana yatağındaki sular azalır. Genişliği 60 m'ye ulaşır, derinliği ise 4.5 m.'ye kadar artar. Kurna'da Fırat ile birleşerek Şattü'l Arap adı altında denize dökülür.

Dicle ve Fırat, ülkenin hayatı için gerekli olduğu kadar, ülkeyi de tehdit ederler. Eylül ve Ekim devresinde, nehirler, su seviyelerinin üzerinde, Mart ve Mayıs devrelerinde ise taşma halindedirler. Asgari su seviyesinin 40 misline kadar su taşıyabilirler. Ayrıca bir yılın taşkını, diğer yılın taşkınından 10 misli veya daha fazla olabilir. Örneğin; 1954'te Bağdat, ciddi bir şekilde tehdit altında kalmış, taşan Dicle sularının şehri koruyan setleri aşmasına çok az kalmıştır. Bu iki büyük nehirden ayrı olarak Büyük ve Küçük Zap, Diyala ve Adhaim Nehirleri'de önemli akarsulardandır. Akarsuların bazı noktalarındaki debiler Tablo-5 de görüldüğü gibidir.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.8.

¹⁷⁰ Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994),s.10.

Irak'taki Bazı Akarsu Debileri¹⁷¹ (m³/sn.)

Akarsuyun Adı	Yıllık Ortalama Debisi	Asgari Debi	Azami Debi	Ölçülen Nokta
Dicle	959	130	7120	Musul
Büyük Zap	456	99	3090	Eski Kebek
Küçük Zap	178	61	635	Altın Köprü
Adhaim	29	10	787	Adhaim
Diyala	218	103	1009	Dicle'ye döküldüğü yer
Fırat	796	270	2510	Hit
Dicle	1160	335	2780	Bağdat

Tablo-5

3.3.2 Sınırışan (Fırat-Dicle) Sulardan Faydalanma Durumları

Nehir akımlarının az olduğu zamanlarda susuzluğa düşmemek, çok büyük akımların olduğu zamanlarda da taşkınlara maruz kalmamak için, ihtiyaç fazlası suyun, kurak zamanlarda harcanmak üzere barajlarda depolanması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Fırat ve Dicle Nehirleri'de oldukça düzensiz akıma sahip nehirlerdir. Bu tip nehir akımlarının barajlar vasıtası ile düzenlenip, ihtiyaçları karşılar hale sokulması gerekmektedir. Bu maksatla Türkiye, Suriye ve Irak devletleri, Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde bir takım düzenlemelere girişmişlerdir.¹⁷² Bu girişimlerin Cumhuriyet dönemi ile başladığını görmekteyiz.

3.3.2.1 Türkiye, Suriye ve Irak Arasındaki Su İlişkilerinin Tarihçesi

Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerindeki tesislere ilişkin girişimleri, bu tesisler Keban ve Karakaya Barajı gibi sadece enerji üretimine yönelik, yani su tüketmeyecek tesisler olsa bile, her defasında Suriye ve Irak'ın itirazlarına neden olmuştur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik ve sosyal bakımdan kalkındırılmasına yönelik çabalar, Suriye ve Irak'ın girişimleri ve iddiaları ile bu amacından saptırılmak istenmiş ve Türkiye'nin Ortadoğu'da bir hakimiyet kurma isteği olarak, diğer bölge ülkelerine

¹⁷¹ Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994),s.10.

¹⁷² Ferruh Müftüoğlu, Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1997), s.31.

ve dünya kamuoyuna yansıtılmıştır. Buna dayanarak su savaşları dahil, çeşitli politik senaryolar oluşturulmuş ve Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerinde hiçbir tesis kurmaması istenmiştir. Dolayısıyla su konusundaki ilişkilerin son 50 yıllık süreç içindeki gelişimi; Keban, Karakaya ve Atatürk Barajı gibi tesislerin inşaatlarının başlaması ile yakından ilgili bulunmaktadır.

3.3.2.2 Keban Barajı'nın İnşasından Önceki Dönem (1964 öncesi)

Türkiye ile Irak arasında su sorunlarına değinen ilk belge 1946 Türkiye-Irak Dostluk Anlaşması olmuştur. Anlaşmanın 1 no'lu protokolü,¹⁷³ Fırat ve Dicle sularının ve kollarının kontrol edilmesi konusuna ayrılmıştır. Anlaşmada dikkat çekici bir husus, *“Düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için, Dicle ve Fırat kolları üzerinde taşkın koruma tesislerinin yapılması hususunun önemli olduğu”*nun belirtilmesidir. Bu ifadeyle, Türkiye’de inşaa edilecek depolama tesislerinin her iki ülkenin de menfaatine olacağı belirtilmiştir. Protokolde ayrıca hidrolojik bilgi alışverişi ön görülmüş ve protokol gereği bilgi akışı bu güne kadar büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. 1946 yılından, Keban Barajı'nın inşasına başlama kararının verildiği 1964 tarihine kadar geçen zaman içinde, su konusuna ilişkin önemli herhangi bir gelişme olmamıştır.

3.3.2.3 Keban ve Karakaya Barajları'nın İnşaat Dönemi

Türkiye'nin Fırat üzerinde Keban Barajı'nı inşaa etme kararı vermesi üzerine Türkiye, Suriye ve Irak arasında su ilişkileri yönünden yeni bir dönem başlamıştır. Bilindiği gibi Keban Barajı, enerji maksatlı olup havzadaki su bütçesini değiştirmeyecek olan bir projedir. Ayrıca Fırat sularının yaklaşık %70'inin düzenlenmesini sağlayarak; gerek Suriye, gerekse Irak'taki su depolama tesisleri üzerinde çok olumlu etkiler yaratan bir tesistir. İnşaatın tamamlanmasını takiben, barajın ölü hacim olarak ifade edilen bir bölümünün doldurulması aşamasında, mansaba bırakılması gereken su miktarının saptanmasına ilişkin görüşmeler 1964 yılı içinde başlamıştır. Türkiye tarafından, su tutma aşamasında Keban Barajı'ndan 350 m³/sn su bırakılması taahhüt edilmişse de, bu miktarın bilahare 450 m³/sn.'ye çıkarılması hususunda 1966 yılında uzlaşma sağlanmıştır. Bu tarihten sonra barajın yapımı aşamasında ilişkiler veri alışverişi seviyesinde kalmış ve üç ülke arasındaki su sorunu tekrar ölü bir döneme girmiştir.

¹⁷³ Türkiye ve Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, 1 Numaralı Ek Protokol metni için bakınız EK-8. ; Erdem Denk, *Dicle ve Fırat* (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.82-84.

Karakaya Barajı'nın inşaatı ise, Keban Barajı inşaatının tamamlanmasından hemen sonra başlamıştır. İnşaatın finansmanında aynen Keban Barajı'ndaki sorunlarla karşılaşmıştır. 1975 yılında projenin finansmanına ilişkin hususlar görüşülürken, Dünya Bankası'nın ön koşulları açıklanmış ve Türkiye, Suriye ve Irak arasında sınıraşan sular üzerinde bankanın tespit ettiği ve ana hatları belirlenmiş olan bir model üzerinde müzakerelere başlanması önerilmiştir.

Komşuları ile ilişkilerini iyi niyet içerisinde yürüten ve bu yaklaşımını Keban Barajı inşaatında göstermiş olan Türkiye, enerji amaçlı ve su tüketmeyecek bir tesis olan Karakaya Barajı'nın finansmanı ile bir ilgisi bulunmayan öneriyi kabul etmemiş ve ilgili hükümetlerle teknik düzeyde görüşmeler başlatılmıştır.

Keban Barajı gibi Karakaya'da sadece enerji maksatlı bir proje olup su tüketimini etkilememekte, aksine Keban'da sağlanan büyük ölçüdeki düzenlemeye katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede Iraklı ve Suriyeli teknisyenlerle görüşerek uzlaşma sağlanmıştır. Eylül 1976 tarihinde Türkiye, Karakaya Barajı'nın dolumu ve işletilmesi aşamalarında, Atatürk Barajı gibi, su tüketici bir tesis devreye girinceye kadar geçerli olmak üzere, Fırat Nehri'nin Türkiye'yi terk ettiği noktada 500 m³/sn aylık ortalama su bırakacağını tek tarafı olarak beyan etmiştir.

3.3.2.4 Urfa Tünelleri ve Atatürk Barajı İnşaatlarının Başlaması

Fırat Nehri üzerinde Atatürk Barajı inşaatına 1980 ve bu barajdan alınacak suyla 476.000 hektar alanın sulanmasını temin edecek Urfa tünelleri inşaatına 1977 yılında başlanmıştır. Ayrıca Dicle Nehri'nin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar 1980'li yıllardan itibaren artmış, Türkiye Güneydoğu Anadolu'da, Fırat ve Dicle Nehirleri'nden faydalanarak, yörenin kalkınmasına yönelik yoğun bir çaba içine girmiştir. Böylece su sorunlarına ilişkin yeni bir sürece geçilmiştir.

Bu gelişmelerin sonucunda 1980'li yıllardan itibaren başta Suriye ve Irak olmak üzere dünya kamuoyunun dikkatinin bu projelere ve özellikle Fırat, Dicle üzerine çekildiğini görmekteyiz.

Türkiye'nin tüm su potansiyelinin yaklaşık dörtte birini ve enerji üretim kapasitesinin %27'sini sağlayan Fırat ve Dicle Nehirleri'nin geliştirilmesi girişimlerine paralel olarak, Fırat ve Dicle Nehirleri'de Ortadoğu'nun gündeminde yerini almıştır.

Atatürk Barajı'nın inşaatı tamamlanıp, 13 Ocak 1990 tarihinde su tutulması aşamasına gelindiğinde, Suriye ve Irak'ın zarar görmemesi için gerekli tüm önlemlerin alınmasına rağmen, Arap dünyasında ve dünya kamuoyunda, Türkiye'nin kasıtlı olarak su kestiği yönünde yoğun bir propaganda faaliyeti yürütülmüştür. Hatta Türkiye'nin Fırat Nehri'nin yatağını değiştirdiği, Fırat Nehri sularının artık Suriye ve Irak'a hiç verilmeyeceği gibi asılsız iddialar ortaya atılmıştır.

Bir ay süren su tutma işleminden çok önce, resmi kanallar vasıtasıyla taraflara bilgi verilmiş, Suriye'li ve Irak'lı uzmanlarla birlikte Atatürk Barajı inşaat sahasına ve Suriye'ye gidilerek bu işlemde zarar görmemeleri için alınan önlemler, Suriye'li ve Irak'lı uzmanlara açıklanmıştır. Nitekim, 1987 protokolünde öngörülen saniyede 500 m³ su yerine, sınırdan 1.5 aydan fazla bir süre 768 m³/sn su bırakılarak, salınan bu fazla suyun önceden Suriye ve Irak'taki barajlarda biriktirilmesine imkan sağlanmıştır.¹⁷⁴ Yapılan işlem, tıpkı şehir şebekesindeki arıza nedeniyle, evlerdeki depoların arıza giderilinceye kadar bir süre kullanılarak, su sıkıntısının hissedilmemesine benzetilebilir. Fazladan verilen bu suyun depolanması çok büyük baraj tesislerinde, örneğin Suriye'deki 9 milyar m³ kullanım kapasiteli Tabqa Barajı'nda yapılmıştır.

Ayrıca, Atatürk Barajı ile sınır arasında yaklaşık 80 km'lik mesafe bulunmakta olup, ara havzadan gelen suların miktarı dolum aşamasında saniyede 100 m³ olmuştur. İddia edildiği gibi nehrin tamamen kurumması söz konusu değildir.

Sonuç olarak, su tutulmadan önce verilen fazla sularla birlikte sınırdan geçen su miktarı saniyede 500 m³'e ulaşmıştır. Kaldı ki, su tutma işleminin yer aldığı 13 Ocak – 12 Şubat arası tarımsal su ihtiyacının en az olduğu bir dönemdir.

3.3.2.5 Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerinin kapsadığı alan “GAP Bölgesi” olarak tanımlanmaktadır. Güneyde Suriye, Güneydoğuda ise Irak'la sınırı bulunan bu bölgenin yüzölçümü 75.358 km² olup, ülkemizin toplam yüzölçümünün %9.7'sini oluşturmaktadır. Türkiye'de sulanabilir 8.5 milyon hektar arazinin %20'si Aşağı Fırat ve Dicle havzalarındaki geniş ovalardan oluşan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır.

¹⁷⁴ Akit Gazetesi, 20 Ekim 1998.

Verimli Hilal veya Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, insanlık tarihinde medeniyetin beşiği olarak bilinmektedir. GAP Bölgesi, tarih boyunca Anadolu ve Mezopotamya toprakları arasında geçişi sağlayan bir köprü görevi görmüştür.

Türkiye'nin iki önemli akarsuyu Fırat ve Dicle Nehirleri Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden geçer. Doğu Anadolu Bölgesi'nden kaynaklanan bu iki nehir, sularını Basra Körfezi'ne boşaltır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin diğer bölgelerine oranla daha az yağış almaktadır. Bu nedenle öncelikle bölgenin çok zengin su kaynaklarından olan Fırat ve Dicle Nehirleri sularının, sulama ve enerji üretimi amacıyla değerlendirilmesi ve bu arada düzensiz akışı olan bu iki nehir sularının, dizginlenmesi düşünülmüştür.

Suları rasyonel şekilde değerlendirme kararı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ündür.¹⁷⁵ Ülkenin maddi-manevi her alanda değişim ve gelişim çabası içinde bulunduğu yıllarda, özellikle elektrik enerjisi gereksinimi, en belirgin ve öncelikli ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Böylece yurdun boşa akıp giden su servetinden, elektrik enerjisi elde edilmesi için Atatürk'ün emri ile 1936 yılında Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulmuştur. İdare, "Keban Projesi" ile yoğun etütlere başlamıştır. Fırat Nehri'nin her açıdan tetkiki ve sonuçlarının tespiti için izleme istasyonları kurulmuştur. 1938 yılında Keban Boğazı'nda jeolojik ve topografik etütlere başlanmıştır. 1950-1960 yılları arasında gerek Fırat, gerekse Dicle üzerinde Elektrik İşleri Etüt İdaresi tarafından sondaj çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Yeni ihtiyaçların ortaya çıkması üzerine 1954 yılında, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Böylece Türkiye'de havza çalışmaları yapılması fikri oluşmuş ve Türkiye, 26 havzaya ayrılarak, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nce etüt ve planlama çalışmalarına başlanmıştır. 1961 yılında Diyarbakır'da kurulan Fırat Planlama Amirliği tarafından yapılan çalışmalar sonucunda 1964 yılında, Fırat havzasının sulama ve enerji potansiyelini

¹⁷⁵ Fikret Hakkı, Semih Önem, Mesut H. Caşın, **Sınırtaşın Sular** (ATASE Yay., S.K.Dergisi, sa.359, Ocak), s.38

¹⁷⁶ Atatürk'ün Su Kaynaklarının Geliştirilmesi İle İlgili Söylev ve Demeçler için bakınız, EK-9. ; Ünal Özış, **Atatürk'ün Su Kaynaklarının Geliştirilmesiyle İlgili Söylev ve Demeçler** (Atatürk Haftası Armağanı, ATASE Yay., Ankara, 1988), s.43-48.

belirleyerek "Fırat Havzası İstikşaf (açınsama) Raporu" hazırlanmıştır. Bu rapora ilaveten 1966 yılında "Aşağı Fırat İstikşaf Raporu" geliştirilmiştir. Dicle havzası içinde aynı paralelde çalışmalar Devlet Su İşleri Diyarbakır Bölge Müdürlüğü'nce sürdürülmüştür.

Böylece Aşağı Fırat havzası ve Dicle havzasından ne şekilde faydalanılacağı açıklık kazanmış ve 1977 yılında bu iki havza projesinin "Güneydoğu Anadolu Projesi" şeklinde adlandırılması benimsenmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, entegre bölgesel planlama çerçevesinde ele alınması, yürütülmekte olan faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması ve yönlendirilmesi görevi 1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'na verilmiştir.

Kuruluş amacı, Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması, yatırımların gerçekleştirilmesi için; plan, altyapı, ruhsat, konut, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma ve diğer hizmetleri yapmak veya yaptırmak, yöre halkının eğitim düzeyini yükseltmek için gerekli tedbirleri almak veya aldirmek, kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak olan GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, 6 Kasım 1989 tarih ve 20334 sayılı resmi gazetede yayınlanan 388 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. GAP Yüksek Kurulu, teşkilatın en yüksek karar organı olup, her türlü plan, proje ve programları inceleyerek karara bağlar. GAP Yüksek Kurulu, Başbakan veya görevlendireceği Devlet Bakanı'nın başkanlığında, GAP'tan sorumlu Devlet Bakanı, DPT Müsteşarlığı'nın bağlı bulunduğu Devlet Bakanı ile Bayındırlık ve İskan Bakanı'ndan oluşur.

GAP kavramı, Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidroelektrik santralleri ile sulama tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal altyapı, tarımsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içine alan ve yörenin topyekûn sosyo-ekonomik kalkınmasını hedefleyen, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bölgesel kalkınma projesi olarak anlaşılmaktadır.

Proje tamamlandığında, yılda 50 milyar m³'den fazla su akıtan Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde kurulan tesislerle, Türkiye'nin toplam su potansiyelinin %28'i kontrol altına alınacak, 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7476 megavatın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kilovat/saatlik elektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır.¹⁷⁷

GAP'ın meydana getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyeli bölgede gelir düzeyini 5 kat arttıracak, 2005 yılında 9 milyonu aşacak olan bölge nüfusunun yaklaşık 3.5 milyonuna iş imkanı yaratacaktır.

¹⁷⁷ Dünya Gazetesi, 29 Eylül 1999.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınmasıyla ilgili bütün çalışma ve faaliyetlerin, tüm sosyal ve ekonomik sektörleri içine alacak "geniş kapsamlı bir bölgesel planlama yaklaşımı" içinde kalmasının amaç, hedef ve stratejileri ile uyumlu bir şekilde planlanması ve yürütülmesi GAP İdaresi'nin asıl görevidir. Bölgenin bu kapsamlı planlaması ile karar vericiye bölgenin gelişme yönleri ve büyüklükleri gösterilirken, tüm proje bileşenlerinin birbiriyle ilişkisini kurmak, ekonomik ve sosyal sektör yatırımlarını zaman ve mekan boyutları içinde değerlendirerek somut çerçeveler çizmek amaçlanmaktadır. Hazırlanmış olan GAP Master Planı bu konuda temel rehber olarak kullanılmaktadır. Proje uygulamaları ile kentsel altyapı geliştirilerek, bölgedeki şehirlerin nüfus emme kapasitesini yükseltecektir. Ayrıca, bölge kaynakları harekete geçirilip, istikrarlı ve devamlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirilerek ihracat arttırılacaktır. Toplam yatırım değeri 2000 yılı fiyatlarıyla 18.8 katrilyon TL. (32 milyar A.B.D. Doları) olacağı tahmin edilen proje, Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük projesi olma özelliğini taşımaktadır. Projenin gerçekleşmesi için 1999 yılı sonuna kadar yaklaşık 6 katrilyon 555 trilyon 431 milyar lira harcama yapılmış ve nakdi gerçekleşme oranı %44 düzeyine ulaşmıştır.¹⁷⁸

Suriye ve Irak'ın elele vermesi sonucu Fırat ve Dicle Nehirleri'nin kullanımı konusunda Türkiye karşıtı bir politik tutum Arap dünyasında ve Batılı çevrelerde kabul görmüş, bu nedenle Atatürk Barajı ve GAP yatırımlarına Batı'dan kredi alınamamıştır¹⁷⁹ Sadece iş makinesi, projelendirme, elektro-mekanik ve iletim hatları için bir miktar kredi temin edilmiştir. Sağlanan dış kredilerin bazıları ise şöyledir; A.B.D. Eximbank'tan İş Makineleri için 111 milyon dolar, İsviçre bankalarından Projelendirme için 34,8 milyon dolar, İsviçre ve Alman bankalarından elektro mekanik için 675,8 milyon dolar, Alman bankalarından iletim hatları için 205,7 milyon dolar, İtalya ve Fransa bankalarından İletim hatları için 196,5 milyon dolar olmak üzere toplam 1 milyar 223,8 milyon dolar dış kredi sağlanmıştır.¹⁸⁰ Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesinde bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesine giderek artan bir önem vermektedir. Bu, yalnızca adil bir kalkınma özleminin yansıması olmayıp, aynı zamanda az gelişmiş bölgelerdeki kalkınma potansiyelinin ortaya çıkarılmasının, ekonomik büyüme, toplumsal istikrar ve ihracatın teşviki gibi ulusal hedeflerin gerçekleşmesine katkıda bulunacağı yolundaki çok isabetli bir teşhisten

¹⁷⁸ Radikal Gazetesi, 9 Haziran 2000

¹⁷⁹ Tuncay Özkan, *Operasyon*, (Beşinci basım. İstanbul: Doğan Yay., 2000), s.24.

¹⁸⁰ Dünya Gazetesi, 29 Eylül 1999.

kaynaklanmaktadır. Kısacası GAP, Yukarı Mezopotamya'ya medeniyeti yeniden getirmektedir.¹⁸¹

Güneydoğu Anadolu Projesi'yle Fırat'ın üzerinde 14, Dicle'nin üzerinde 8 olmak üzere, 22 baraj ve 19 hidroelektrik santral yapımı öngörülmektedir. Bunlar arasında en kapsamlı olanları şunlardır:

Atatürk Barajı; GAP'ın önemli ayaklarından birisi olup, bir bölümü 26 Temmuz 1992 günü hizmete giren barajdır. 1983 yılında temeli atılan baraj, suladığı alanın büyüklüğü ile dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Baraj dolgu hacmi bakımından dünyanın en büyük altıncı barajı durumundadır. Atatürk Barajı hidroelektrik santrali de, dünyada halen yapımı süreler arasında üçüncü, inşaa edilmiş olanlar arasında da beşinci en büyük santral durumundadır.

Tamamı Türk kaynaklarıyla yürütülen Atatürk Barajı, GAP'ta sulanabilecek toplam 1.693.027 hektarlık alanın yarısından fazlasını (882.000) tek başına sulayabilecek kapasiteye sahiptir.

Adıyaman-Kahta Projesi; Adıyaman-Kahta ve Besni-Keysun ovalarında 77.824 hektarlık alanı sulayacaktır.

Batman Projesi ; Bu proje ile 37.744 hektar alan sulanacaktır.

Batman - Silvan Projesi ; Bu proje 257.000 hektar alana hayat verecektir.

Cizre Alt Projesi ; Dicle Nehri üzerinde yapılacak Cizre Barajı, hidroelektrik santrali ile Cizre-İdil ve Silopi Ovaları ve Nusaybin Ovası'nın bir bölümü sulanacaktır.

Dicle-Kralkızı Projesi ; Diyarbakır'da, Dicle havzasının yukarı kesiminde, 126.000 hektar genişliğindeki bir alanı sulayacak, (Ergani-Gölovası-Çınar ovaları Seyhan ve Savur ovaları ile Diyarbakır yöresi ovaları) bunun yanısıra Kralkızı ve Dicle Hidroelektrik Santralleri'yle de enerji verecektir.

Gaziantep-Araban Projesi ; Gaziantep'in kuzeyinden başlayarak Adıyaman'a kadar genişleyen bir alanı içermekte ve Araban Ovası'nda 23.350 hektar alanı sulamaktadır.

Gaziantep Projesi ; Fırat Nehri üzerinde yapılacak Birecik Baraj gölünden aşamalı pompalar ile Gaziantep Ovaları'nda toplam 89.000 hektar alan sulanacaktır.

Projenin yatırımları, bölgede su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine yönelik sulama ve enerji tesisleridir. Bu tesisler arasında, Karakaya Barajı, Şanlıurfa, Tunceli,

¹⁸¹ Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Bilgi Serisi-1, Ankara, Temmuz 1997.

Akçakale ve Ceylanpınar yeraltı suyu çalışmaları gibi yapımları süren tesisler yanında, planlama çalışmaları yeni tamamlanmış ya da sürdürülen tesisler de vardır.

Su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesiyle, proje alanında yaklaşık 1.693.027 hektar alan sulanabilecek ve 22 milyar kilovat/saat elektrik üretilecektir. Sulamanın geliştirilmesiyle, pamuk vb. bitkilerin üretimine geçilebilecektir.

Proje ile sulanması öngörülen alan, 1980'lerin başında, Türkiye'de devletçe gerçekleştirilen sulamaların 2 katından çoktur. Ayrıca, üretilecek enerji, 1980'lerdeki elektrik üretimi kadar olacaktır.

1986'da oluşturulan "GAP Yönetim Birimi" ile bölgesel, kırsal ve kentsel kalkınma çalışmalarının eşgüdümü sağlanmaya çalışılmıştır.

GAP'ın gerçekleştirilmesi sonucunda, bölgedeki güneşli iklimin de mevsimlere uygun ve yeterli olmasıyla beraber, etkin bir sulama sistemi ile yılda 2-3 kez ürün alma olanağı doğacaktır.

Ancak, ekonomiye Çukurova'dan on misli daha fazla katkıda bulunacağı, Türkiye'nin tarımsal üretiminde bir patlama yaratacağı, Güneydoğu'nun "makus kaderini" yeneceği söylenen GAP, gerekli önlemler alınmadığı takdirde bölgede önemli tahribatlara yol açabilecektir.¹⁸²

3.3.2.5.2 Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Çevre Sorunları

Bu konuda görülen en büyük eksiklik, GAP'ın çevreyi nasıl yeniden şekillendireceği, insanları ve doğayı nasıl etkileyeceği gibi unsurların detaylı bir şekilde incelenmemiş oluşundan kaynaklanıyor.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1989'da hazırlanan GAP Master Planı'nda, GAP'ın projeler bazında ve genel olarak doğurabileceği çevre sorunlarına da değinilmektedir. Bu sorunlar arasında;

- Sanayi atıkları,
- Kent kanalizasyon suları,
- Katı atıklar,
- Madencilik, sanayileşme ve termik enerji üretimine bağlı hava ve su kirliliği,
- Baraj göllerinde sedimentasyon, (çöküntü oluşması)
- Baraj gölleri çevresinde toprak kayması,

¹⁸² Ekonomi-Politika Dergisi, 15-22 Ağustos 1993, s.14-16.

- Baraj ve su birikimleri nedeni ile balık türlerinin yaşama ortamının değişmesi ve bunun balık göçleri üzerinde etkisi,
- Nehir akış rejimindeki değişiklikler nedeniyle nehir yataklarının alçalması ve nehir sahillerinin erozyonu,
- Tarım ve kentleşme arasında toprak kullanımı çalışması,
- Toprak erozyonu,
- Yetersiz drenajdan kaynaklanan su birikmesi ve tuzlanma,
- Rüzgar erozyonu,
- Yakacak odun temini ya da ekili araziye, otlığa dönüştürmek için yapılan kesimler nedeniyle orman varlığının azalması,
- Sudan kaynaklanan hastalıklar

sayılabılır.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın, GAP Master Planı'nda, doğabilecek çevre sorunlarının çözümünün, projelerle birlikte ele alınması gerektiğine işaret edilerek, *“Problemler için proje seviyesinde tedbirler belirlenmelidir. Bunlar başka projeler ya da idari tedbirler şeklinde olabilir. Atık su arıtım tesisleri, katı atık işleme projeleri ve toprak kaymasını önleyecek, ya da, tesislerin yerini değiştirecek yapısal tedbir projeleridir. Ayrıca atık boşaltma ve dışarı verme standartlarının ve toprak kullanımı metodlarının ortaya koyulması da gerekir.”* denilmektedir.

Devlet Planlama Teşkilatı, GAP Master Planı'nda sözü edilen çevre sorunlarının çözümü ve yapılan önerilerin ele alınması, GAP'ın önemli bazı bölümleri devreye girmesine karşın tamamlanamadı. Bu konuda Çevre Müsteşarlığı'nca yürütülen çalışmalar, daha çok ilgili yönetmeliğin hazırlanması çerçevesinde sürüyor. Müsteşarlık yetkilileri yönetmelik hazırlığının üç yıldan bu yana sürdüğünü, ancak henüz tamamlanamadığını belirtmektedirler.¹⁸³

3.3.2.5.3 Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Erozyon

Erozyon, toprağın su ve rüzgar gibi, doğal etmenler ile aşındırılması sonucunda bulunduğu yerden başka yerlere sürüklenmesidir. Erozyon, verimli tarım topraklarının kaybı, toprağın üretkenlik gücünün azalması gibi olumsuzluklar ortaya çıkarır.

¹⁸³ Ekonomi-Politika Dergisi, 15-22 Ağustos 1993, s.17.

Erozyon, en önemli toprak sorunlarının başında gelir ve çevreye nicelik ve nitelik açısından önemli etkilerde bulunur. Şöyle ki:

- Miktar olarak toprak kayıplarında artışa yol açar.
- Toprağın verimli kısmını sürüklediğinden, üretkenliği düşürür.
- Taşınma ile birlikte topraktaki bitki besin maddeleri de kayba uğrar.
- Toprak yapısındaki bozulmalar ürünü etkiler ve üretilen ürünlerin kalitesi bozulur.
- Su tutma kapasitesi yüksek olan üst tabakanın aşınma sonucunda, toprağın su tutma kapasitesi azalır.
- Erozyonla taşınan topraklar verimli toprakların üzerine yığılarak, bu alanların üretkenliğini de azaltabilir. Bu tür kirlenmeye “sediment” kirlilik denir.
- Sediment kirlilik yalnız tarlaları örtmez, baraj göllerini, limanların zamanla sedimentlerle kaplanması, buraların ekonomik ömrünü azaltır.¹⁸⁴

Keban, Karakaya ve Atatürk Barajları gibi su kaynaklarını geliştirme projeleri başlıca üç öğeden oluşmaktadır. Bunlar, akarsu üzerinde inşaa edilen baraj ve ona bağlı olan hidroelektrik santrali ile ve baraj gölü, nehir yatağında akarak baraj gölüne ulaşan suların oluştuğu yukarı su havzaları ve baraj gölündeki suları ve enerjiyi tarım-sulama, endüstri ve evsel kullanma amaçlarına uygun olarak tüketim alanlarına ulaştıran dağıtım sistemleri ve sulama şebekeleridir.

Bu ayrımda akarsu havzaları, suların oluştuğu veya üretildiği bölgeler adeta su fabrikalarıdır. Bu alanlar, Dicle ve Fırat havzalarında olduğu gibi yeterli bitki örtüsü ve özellikle ormanlardan yoksunsa, su erozyonu ile topraklar taşınır ve baraj göllerini doldurarak, pahalı tesislerin hizmet ömürlerini azaltırlar.

Yukarı Fırat havzasının (20.530 km²) % 66.3'ünde bozuk mera, % 1'inde iyi mera ve ancak % 4'ünde ormanlar yer almaktadır. Dolayısıyla aynı havzada alanın % 89'unda muhtelif şiddette toprak erozyonu etkin hale gelmiş bulunmaktadır. Bu alanların da % 82'sinde “ şiddetli, pek şiddetli ve son derece şiddetli “ toprak erozyonu yaygın haldedir. Aşağıdaki tabloya göre, 1850 yılına kadar yaklaşık 4-5 bin yıllık bir erozyon süreci sonucu Doğu Anadolu'dan Dicle ve Fırat'la taşınan topraklarla Irak'ta denizden kazanılan verimli arazi miktarı 36.400 km² civarındadır. Bu miktar, tüm Kıbrıs Adası'nın hemen hemen 4 katı bir arazidir.

¹⁸⁴ Çevre ve Sorunları (Birinci basım. İstanbul: HAK. Yay., 1994), s.68,69.

**Dicle ve Fırat Havzalarından (Türkiye'den) Taşınan Topraklarla
Mezopotamya'da Kazanılan Arazi**

Yıllar	Kazanılan Arazi	
	Toplam (km ²)	Yılda (km ² /yıl)
M.Ö. 3000 – M.Ö. 1800	14378	12.0
M.Ö. 1800 – M.Ö. 1200	9585	16.0
M.Ö. 1200 – M. 0000	8755	7.3
M. 0000 – M.S. 800	1406	1.8
M.S. 1800 – M.S. 1850	511	0.5
TOPLAM	34635	

M.Ö. 3000'li yıllardan 19. yüzyılın ortalarına kadar yılda kazanılan arazi miktarı 16 km²'den 0.5 km²'ye kadar azalmaktadır. Bu azalmanın nedeni, bu nehirlerin denize yaklaştıkça yataklarının denge eğimine erişip düz bir arazide akmaları ve taşıdıkları sedimenti denize ulaşmadan daha yukarı arazilerde bırakmalarındır. Bu oluşumu önlemek için baraj göllerine sediment taşımayan iyi kalitede suyun ulaşmasını sağlayacak şekilde yukarı su havzalarında toprak erozyonunu ve selleri önleyici tedbirler almak ve buralarda havza amenajmanı¹⁸⁵ ilkelerine uygun bir arazi kullanma ve yönetim planı uygulamak zorunludur.

Dicle ve Fırat'ın yukarı havzalarında da aynı etkin önlemlerle erozyonu kontrol altına almak, verimli ve organik maddece zengin üst toprağı yerinde muhafaza etmek, doğal dengeyi korumak ve barajlarımızın dolmasını önlemek hem teknik hem de bilimsel bir gerekliliktir.

Bu itibarla binlerce yıldan beri Doğu Anadolu yukarı su havzalarından erozyonla taşınan en verimli ince toprak ile oluşmuş verimli Mezopotamya ovalarının sulanmasında kullanılan Dicle ve Fırat sularının, alüvyonla yani kil ve toz gibi bitki besin maddelerince çok zengin ve halk dilinde mil denen akıda sedimentle¹⁸⁶ yüklü salıverilmesinin Irak ve Suriye tarafından talep edilmesi ancak aşırı bir bencillikle izah edilebilir. Komşu ülkelerin böyle bir talepte bulunmaları hiçbir bilim ve teknik anlayışla bağdaşamaz.

Çünkü havza amenajmanının en önemli amaçları, su havzalarında toprak erozyonunu önleyerek en küçük miktarda toprağın bile taşınarak denizlere ve baraj göllerine ulaşip buraları doldurmasına engel olmak ve en yüksek kalitede ve optimum düzeyde suyun devamlı

¹⁸⁵ **Amenajman:** Ormanın en iyi şekilde işletilmesi ve değerlendirilmesi için uygulanacak kurallar. Büyük Larousse, s.496.

¹⁸⁶ **Sedimentasyon:** Suyun içindeki bazı maddelerin dibe inerek çökmesi, tortu oluşturmaları. (Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay.,İstanbul 1991), s.1164.

ve düzenli bir şekilde barajlarımıza ulaşmasını sağlamak için havzalardaki doğal kaynaklarımızdan faydalanmaktır. Bu nedenle de bilim ve tekniğin ön gördüğü ve milli menfaatlerimizin gerektirdiği ülke topraklarının korunması tedbirlerinden vazgeçmemiz mümkün değildir.¹⁸⁷

3.3.2.6 Su Kullanımı ve Çevre Sorunları

Zaman zaman Basra Körfezi'ndeki balık ölümlerinin nedeni olarak, Türkiye'nin Fırat Nehri'nden yaptığı kullanımlardan dönen sular gösterilmektedir. Türkiye'deki kullanımlar halen son derece sınırlı olup, Fırat ve Dicle Nehirleri'nin toplam su potansiyeli 87.7 milyar m³'ün %1'ne bile ulaşamamaktadır. Buna karşılık Basra Körfezi kıyısındaki petrol işleme tesislerinin, Irak ve Suriye'deki çok tuzlu toprakların sulanması sonucunda dönen drenaj sularının ve Irak-Kuveyt savaşı sırasında tahrip edilen tesislerden doğan kirliliğin göz ardı edilerek, yaklaşık 3000 km. membada nedenler aramanın konuların ne ölçüde kısıtlı ve yanlış takdim edilmeye çalışıldığının son derece açık göstergesidir. Ayrıca, Türkiye'de Fırat – Dicle havzasında, sanayi atıklarından ileri gelen bir kirlenme de söz konusu değildir.

Suriye ve Irak'ta toprağın doğal yapısında bulunan yüksek orandaki tuz, sulamayı takiben dönen sularla, Fırat ve Dicle Nehirleri'ne intikal etmektedir. Irak, Toprak ve Arazi Islahı Genel Müdürlüğü'nün bir yayınında, Orta ve Güney Irak'ta toprakların %90'ında tuzluluk seviyesinin çok yüksek olduğu belirtilerek, bu bölgelerde Ortadoğu ülkelerindeki ortalama birim alan verimlerinden çok daha düşük ürün elde edildiği açıklanmaktadır. Erik Eckholm, Güney Irak'taki alanları tanımlarken, *"tıpkı arazi üzerine yeni kar düşmüş gibi parlamaktaydı"* ifadesini kullanmıştır.

M.M. Gabaly, iklimin çok sıcak ve buharlaşmanın yağışlara göre fazla olması nedenleriyle, Suriye'de bir çok bölgede toprağın tuzlu olduğunu vurgulamaktadır.

Türkiye'de ise şartlar çok daha farklıdır. Fırat ve Dicle Nehirleri'nin membada su ve toprak kalitesi yüksek olup sulamadan dönen sular, hiçbir işleme tabi tutulmadan tekrar sulamada kullanılabilecek niteliktedir. Colorado Nehri, Amerika Birleşik Devletleri içinde yoğun kullanımlardan sonra, Meksika sınırına ulaştığında, taşıdığı tuz miktarı 2800 ppm'e çıkmaktadır. (ppm miligram litre olarak tuz miktarını göstermektedir). Yuma tuz arıtma tesisi ile bu miktar 800 ppm'e düşürülmektedir. Diğer bir ifade ile sınırda Türkiye'nin komşularına intikal edecek suyun tuzluluk miktarı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Meksika'ya arıtarak

¹⁸⁷ Nihat Balcı, *Su Kavgasının Öbür Yüzü*, Milliyet Gazetesi, 5 Haziran 1990.

vereceği su için öngörülenden daha düşüktür. Ayrıca, Türkiye dönüş sularının bir kısmını kendi toprakları içerisinde kullanmayı ve bu şekilde Atatürk Barajı'ndan sulamaya çevrilecek suların miktarını azaltarak, gerek Atatürk Barajı, gerekse bu barajın altındaki diğer tesislerden daha çok enerji üretmeyi planlamaktadır.

Gelecek yıllarda Atatürk Barajı çevresindeki sahaların sulanmasından oluşacak dönüş suları ise, Fırat Nehri ana koluna değil baraj gölüne girecek ve burada baraj gölünün çok geniş hacmi içerisinde büyük ölçüde seyreltilecektir.

Prof. Kolars, yukarıda belirtilen bu hususları teyiden şu açıklamayı yapmaktadır:

“Suriye tuzlanma yönünden Türkiye’den çok az etkilenecektir. Suriye toprakları jipsli ve tuzlu bir yapıya sahip olup, uygun şartlarda yıkanması ve temizlenmesi sonucunda Fırat Nehri’ne dönecek erimiş tuzlar, Irak toprakları üzerinde büyük sorunlar meydana getirecektir.”

Sonuç olarak, Fırat- Dicle havzasındaki ülkelerin su kullanımlarının yarattığı çevre sorunları, dünyadaki bütün akarsu havzalarında görülen çevre sorunlarından daha kötü değildir. Özellikle Suriye ve Irak’taki drenaj sistemleri çok yetersiz olup, pek çok problemin temelinde bu yetersizlik yatmaktadır.¹⁸⁸

3.3.2.7 Türkiye’nin İnşaa Ettiği Barajlar

Fırat ve kollarında 14 baraj, 11 hidroelektrik santrali; Dicle üzerinde ise, 8 baraj, 8 hidroelektrik santrali olmak üzere toplam 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralinin bir kısmı bitirilmiş, bir kısmı devam etmektedir. Ayrıca, sulama amaçlı 4 adet baraj ile enerji amaçlı 1 adet hidroelektrik santrali ve 12 adet depolamasız, yani nehirden kanallar vasıtasıyla doğrudan alınan sular vasıtasıyla yapılacak sulamadan oluşan münferit projeler ve hizmetler sektöründe yer alan içme ve kullanma suyu teminine yönelik olarak geliştirilen projeler de bulunmaktadır.

GAP’ın uygulama programında öngörüldüğü şekilde tamamlanması ile Fırat havzasından 1.064.891 hektar ve Dicle havzasından 628.136 hektar olmak üzere toplam 1.693.027 hektar alan sulu tarıma açılacaktır.

Bugüne kadar Fırat havzasında yer alan tarımsal sulama suyu projelerinin %5.9’u, Dicle havzasında %4’ü işletmeye açılabilmiştir. Fırat havza potansiyelinin %48.8’i henüz yatırım programında yer almakta olup, %45.4’ü ise henüz faaliyete geçirilememiştir. Dicle

¹⁸⁸ Özden Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: TESAV Yay., 1996), s.77-79.

havzası potansiyelinin ise, %27.4'ü yatırım programında bulunmakta olup, henüz başlanılmayan kısmı %68.6'dır.

GAP kapsamında Fırat ve Dicle havzalarında toplam sulanacak 1.693.027 hektar alanın henüz 139.000 hektarlık kısmı sulanabilmekte, 862.027 hektarlık alan yatırım programında yer almaktadır. Geri kalan 960.000 hektarlık alan ise finansman yetersizliği nedeniyle henüz sulama programına alınmamıştır.¹⁸⁹

3.3.2.8 Suriye'nin Fırat Üzerindeki Barajları ve Projeleri

Suriye, 1975 yılında işletmeye açtığı Tabqa Barajı ve daha membaada planladığı Yusuf Paşa Barajı'nda regüle ettiği sular ile Fırat havzasında 640.000 hektar arazinin sulanacağını beyan etmektedir. Anılan sulamaların 6 proje ile gerçekleştirileceği ifade edilmekte olup, Belim Projesi'nde 185.000 hektar, Fırat Vadisi Projesi'nde 165.000 hektar, Aşağı Habur Projesi'nde 70.000 hektar, Rasfe Projesi'nde 25.000 hektar, Meyadin Projesi'nde 40.000 hektar, Meskene Projesi'nde 155.000 hektar arazinin sulanması öngörülmektedir. Ayrıca Suriye, Tabqa Barajı'ndan yılda ortalama 2.25 milyar kilovat/saat enerji üretmekte ve rezervuardan Halep şehrine içme suyu temin etmektedir. Suriye bugüne kadar devlet eliyle Fırat Havzası'nda Tabqa Barajı rezervuarından temin edilen su ile Meskene Projesi'nde 14.000 hektar ve baraj mansabında Fırat üzerinde inşaa edilen pompaj tesisleriyle toplam 27.000 hektar genişliğinde 15 adet Devlet Çiftlikleri projesini gerçekleştirmiştir. Toplam 41.000 hektar sahanın dışında Tabqa Barajı'nın mansabından, Irak sınırına kadar Fırat'ın her iki sahilinde halk sulamaları mevcuttur. Ancak bunların hektarajları hakkında elimizde bir bilgi mevcut değildir. Suriye 1991 yılında El-Baas Regülatör Barajı ve Teshin Hidroelektrik Santralini (1.9 milyar m³/yıl depolama ve 630 Mw enerji üretim kapasiteli) tamamlamıştır. Ayrıca, gölü, sınırlarımıza kadar ulaşan Tabqa Barajı'nın menbaında Yusuf Paşa Barajı'nı planlamaktadır. Anılan barajda enerji üretiminin yanında mansap sulamaları için gereken regülasyon yapılacaktır. Bunlara ek olarak Suriye'nin beş yıllık planı Habur, Sacur ve Balık Irmakları üzerinde sulama alanlarını genişletmeyi öngörmektedir.

Suriye'nin sulama ve hidroelektrik gibi projeleri teknik ve sosyal sorunlarla karşılaşmıştır. Ülke elektriğinin % 60'ını üreten Tabqa Barajı'nın eski Sovyetler tarafından yapılan tasarımı, yerel topografyaya uygun değildir, bu yüzden yaz aylarındaki düşük su akışı,

¹⁸⁹ Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliğine Etkileri (GAMKKK Yay., İzmir, 1998), s.23,24.

enerji üretimini azaltmaktadır. Bu durum başta Halep ve Şam olmak üzere büyük kentlerde elektrik kesilmelerine neden olmaktadır.¹⁹⁰

3.3.2.9 Irak'ın Fırat ve Dicle Üzerindeki Barajları ve Projeleri

Irak yönetiminin son yıllardaki stratejisi, Türkiye ve Suriye'deki baraj inşaatlarını dengelemek, Irak sınırları içindeki yıllık su depolama imkanını artırmak olmuştur. Türkiye'nin büyük barajları devreye sokması, Suriye ile Atatürk Barajı'nın dolumu sırasında bırakılacak su miktarını da ihtiva eden bir protokol imzalaması, Irak'ı Fırat Nehri'nden daha fazla su alma kaygısı ile bu projeleri daha kısa zamanında gerçekleştirmeye yöneltmiştir.

Irak'ın Suriye sınırından, Şattü'l Arap'a kadar, Fırat Havzası'nda toplam 1.952.000 hektar genişliğinde 32 sulama projesi bulunmaktadır. Bir kısmı işletmede, bir kısmı inşaat halinde olan bu projelerin büyük kısmı da tasarı halindedir. Proje sahalarının büyük bir kısmında tuzlanma mevcuttur. Bu nedenle projeler realize edilse bile, öngörülen hedefe ulaşılması mümkün görülmemektedir.

Fırat üzerinde Rawa ve Hadita Barajları'nı gerçekleştiren Irak, yaz aylarında, Fırat'ın minimum seviyeye inmesi nedeniyle, membaada 3 milyar metreküp kapasiteli Habbaniye rezervuarını inşaa etmiştir, ayrıca bu rezervuarın membaında Ramadi Barajı'nı kurmuştur. Irak, Fırat Nehri'ni Tartar Çukuru bölgesinde yaptığı kanallarla Dicle ile bağlantılandırmıştır, bu şekilde Dicle'den Fırat'a su aktarılması gerçekleştirilmiştir.

Körfez Savaşı esnasında müttefik kuvvetler tarafından günlerce bombalanan, alt yapısı önemli ölçüde zarar görmüş, bu projeden sadece Darbandikan Barajı nispeten zarar görmeden (% 50 civarında) kurtarılabilmektedir. Dohan ve Hadita Barajları'nın %75'i tahrip edilmiş, Romadi, Saddam ve Samara Barajları devre dışı kalmıştır. Barajların ve pompalama istasyonlarının, su arıtma tesislerinin ve enerji tesislerinin yok edilmesi hem enerji, hem de yiyecek üretiminde ve temiz içme suyu sağlanmasında çok önemli sorunlara yol açmış olup, bu sorunların bir süre daha devam edeceği tahmin edilmektedir.

İki nehir arasındaki Irak Mezopotamyası, 1992 Aralık ayında Irak'lı propagandacılar tarafından nehir olarak nitelendirilen üçüncü bir su yolunun açılışını kutlamıştır. Fırat ve Dicle arasındaki 565 kilometrelik "*Saddam Nehri*" Bağdat'ta başlayıp güneyde Basra'da son bulmaktadır. Söz konusu nehrin ek sulamasıyla, kirlenmiş toprağı temizlemek, yılda 80 ton

¹⁹⁰ **Sınırşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu** (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.104,105.

tuz temizleyerek beş ila on yılda 150 milyon hektarlık toprak kazanmak amacıyla inşaa edildiği belirtilmektedir.

Ülkenin tüm sorunlarını Kuveyt Savaşı sonunda konulan uluslararası ambargoya yükleyen resmi Irak medyası “ **Bu projenin haksız abluka altında başarılması bir mucizedir**” demektedir. Bunun doğru olduğu söylenebilir. Ancak diğer taraftan ülkenin pek çok yerinde huzursuzluk çıkarmaya başlayan, terhis olmuş askerleri meşgul edecek bir faaliyetin gerçekleştirilmesi gereği de göz ardı edilmemelidir. Ayrıca söz konusu projenin realize edilmesinin esas amacının, Amara ile Basra arasındaki bataklıkları kurutmak suretiyle, bölgede yaşayan Bataklik Arapları’nın yurtlarını ve yaşam biçimlerini yok ederek Saddam aleyhtarlarının son sığınağını ortadan kaldırmak olduğu ileri sürülmektedir.

Bu yeni nehir, parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kalan ve gurur duyacak bir şeye ihtiyacı olan millet için yararlı bir odak noktası olmuştur. Proje 1953’te formüle edilmişse de, Irak’ın yiyecek bakımından kendi kendine yeterli olması ve batıların liderliğindeki düşmanı yenmesi için Irak’ın son savaşı olarak sunulmuştur. Irak, Baas Rejimi, halkı iç sıkıntıları düşünmekten alıkoymak için bu güne kadar hep bir dış odağa ihtiyaç duymuş olup, bundan sonra da aynı ihtiyaç içinde olacağı öngörülmektedir. 60.000 işçi 76 milyon metreküp toprağı kaldırıp, 84 köprü yaparlarken, rejimin sözcüleri kendilerini övmüş, haklarında şarkılar bestelenmiş, televizyon programları yapılmıştır. Yeni kazanılan topraklar halkı besleyecek ürün verene kadar halkın günlük besini bunlar olacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi bu “**Yapay Nehir**” projesinin gerçekleştirilmesinin bir diğer önemli nedeni de 30.000 Şii muhalifin, 1991 yılındaki sonuçsuz kalan ayaklanmasından sonra sığındığı bataklıkları kurutmaktır. Bataklik Arapları’nın 3000 yıldır yaşadıkları ve özel yaşam biçimlerini geliştirdikleri bu topraklar artık tehlike içindedir. Şattü’l Arap’ın yanıbaşındaki kanallar ve su yolları, Saddam muhaliflerinin özerklikleri için savaştan Irak Şiileri’ni destekleyen İran’a, gidip gelmelerini kolaylaştırmaktadır. Irak Silahlı Kuvvetleri’nden kaçanlarda buraya yerleşmiş olup, çevre kasaba ve köyleri basıp yolculara saldırarak geçinmektedirler. Bataklıkları kurutup, birliklerinin onlara erişmesini kolaylaştırarak Saddam, en ısrarlı ve kararlı düşmanlarından kurtulmuş olacaktır. İki nehir arasındaki ülkenin üçüncü su yolu olan Saddam Nehri; daha sonra dördüncü bir kanalla birleştirilince proje tamamlanacak ve bataklıkların bağımsızlığı sona erecektir.

Irak, Dicle Havzası’nda toplam 3.819.000 hektar alanın sulanmasını öngören 100 sulama projesinden 2.505.000 hektar araziye sulayacak olan bölümünü işletmeye açmıştır. Ayrıca, uzun vadede toplam 2.689.000 hektar genişliğinde 13 sulama projesi tasarlanmaktadır.

Dicle Nehri üzerindeki en önemli baraj, **Saddam (Musul) Barajı**'dır. Dicle Nehri üzerinde ayrıca, Dohuk, Samara, Dokan, Taktak, Himrin, Badush, Fatha, Mandawa, Adhaim, Derbandikan Barajları projelendirilmiş ve bir kısmı tamamlanmıştır.

Dicle'nin kollarından Büyük Zap Nehri üzerinde inşaa edilmekte olan Bekme Barajı'nın sulama amacının yanı sıra, enerji üretimi içinde kullanılması planlanmıştır. İran sınırına 40 km. uzaklıkta olan, Türk Enka Şirketi ile Yugoslav şirket konsorsiyumun üstlendiği proje, Körfez Savaşı nedeniyle yarım kalmıştır.

Saddam (Musul) Barajı'ndan yararlanacak olan Saddam Projesi'ne, 1988 yılında başlanmıştır. Toplam 250.000 hektar alanı kapsayacak olan proje 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm 1993 yılında tamamlanmıştır.

Badush Barajı'nın yapımına 1988 yılında başlanmıştır. 1991 yılında tamamlanması planlanan, 40 milyar m³ su tutma kapasiteli bu barajın yapımı, Körfez Savaşı nedeniyle aksamıştır. Daha öncede ifade edildiği gibi Dicle havzasında da Irak'ın sahip olduğu baraj ve sulama tesisleri, Körfez Savaşı'nda hasara uğramış, özellikle elektrik üretimi etkilenmiştir. Savaş, Irak'ın gerçekleştirmeye çalıştığı projelerin ertelenmesine neden olmuştur.¹⁹¹

3.3.3 Sınıraşan (Fırat-Dicle) Suların Ülke Ekonomisine Sağladığı Katkılar

Suyun ekonomik ve politik açılardan önemli bir faktör haline gelmesiyle, su kaynaklarının durumu arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişki, birincil/doğrudan olabileceği gibi ; ikincil, üçüncül ..., yani dolaylı da olabilir. Kullanılabilir tatlı su kaynaklarının kıt olduğu bölgelerde, söz konusu ilişki birincil düzeyde ve çok yoğun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada , suyun petrolden daha fazla önem kazanmaya başladığını belirtmek gerekir. Bütün bunlar bir yana, suyun yaşam demek olduğu çok yalın bir gerçektir. Günümüzde suyun değer ve işlevi çok artmış ve çeşitlenmiştir. Su, stratejik bir unsur haline gelmiştir. Hidrostrateji ortaya çıkmış; süper güçler suyun bu niteliğinin ön plana çıktığı bölgelerdeki sular konusunda özel yapılanmalara gidilmesi gerektiği üzerinde durmaya başlamışlardır.

Türkiye'nin, 28 milyon hektarlık toplam ekilebilir tarım alanlarının sadece 3.3 milyon hektarlık bölümünde sulama yapılabildiği; yıllık enerji ihtiyacının %50'sini ithal ettiği ve elektrik üretiminin %25'inin ithal edilen petrole bağlı olduğu; doğusu ile batısı arasında ekonomik ve sosyal açıdan belirgin farklılıklar olduğu dikkate alınırsa, GAP'ın ve dolayısıyla suyun ekonomik boyutu daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü, GAP ile tarımın, Türkiye'nin GSMH

¹⁹¹ **Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu** (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.105-108.

(Gayri Safi Milli Hasılası) içindeki payı artacak, yeni istihdam imkanları ortaya çıkacaktır. Sadece kamu sektöründe en az 90 bin kişiye iş imkanı ortaya çıkacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'nin toplam elektrik üretiminin en az %25'nin bu projeden karşılanması mümkün olacak, Türkiye'nin tarımsal üretim miktarı yaklaşık beş misli artacak, bölgedeki araziler en az üç misli değer kazanacak, tarım ve hayvancılık alanlarında tekrar ihracat dönemine girilecek ve benzeri daha bir çok gelişme sağlanacaktır. Ulusal ekonomi gibi, uluslararası ekonomi de bölüşüm ve daha çok pay alma esası üzerine kurulu olduğu için, sınıraşan sularını GAP çerçevesinde değerlendirerek uluslararası pazardaki alıcı ve satıcı konumunu güçlendirecek olan Türkiye'nin, bu ekonomik görünümünün politik ve askeri alanlara yansımaması düşünülemez. Bu amaçla Türkiye, Suriye ye olan ticaret hacmini artırmak istemektedir. Devlet Bakanı Recep Önal başkanlığında bir heyet Şam'a giderek Türk ihraç ürünleri fuarını gerçekleştirdi. İki ülke heyetleri arasında yapılan görüşmelerde dış ticaret potansiyelinin düşük olduğu üzerine mutabakata varıldı. Ticareti artırmak amacıyla girişimlerde bulunulması kararlaştırıldı.¹⁹²

Yine GAP'tan yola çıkarak, bölgenin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyinin yükselmesi, bölücü unsurların menfi propagandalarını etkisiz hale getirecektir. Ülke bütünlüğünü pekiştireceği; bölgesel dengesizlikleri ortadan kaldıracığı için, toplumsal kaynaşmanın daha kolay olacağı; bölgenin ekonomik canlılığının beraberinde getireceği, sınırın hemen iki yanındaki ortak yatırımların bölgesel iş birliğine, diyaloga ve dolayısıyla barışa katkıda bulunabileceği söylenebilir.¹⁹³

19 Mart 2000 tarihinde başlayan, 22 Mart 2000 tarihinde sona eren ve Hollanda'nın Lahey kentinde düzenlenen "İkinci Dünya Su Forumu'nda" ayrıntılı olarak tanıtılan GAP, birçok projeye örnek gösterildi. Ayrıca suyun parasal bir değeri olmadığı sosyal ve kültürel bir değerinde bulunduğu belirtildi.¹⁹⁴

¹⁹² Türkiye- Suriye Dış Ticareti; 1998'de ithalat 308.002 \$, ihracat 309.044 \$, 1999'da ithalat 307.004 \$, ihracat 32.210 \$, 2000 yılı ilk üç ayında ise, ithalat 163.881 \$, ihracat 36.614 \$ olarak gerçekleşmiştir. ; Dünya Gazetesi, 12 Haziran 2000.

¹⁹³ O. Metin Öztürk, **Türkiye ve Ortadoğu** (Birinci basım. Ankara: Gündoğan Yay., 1997), s.130,131.

3.3.3.1 Güneydoğu Anadolu Projesi ile Fırat ve Dicle Nehirleri'nin Ekonomik Değerlendirmesi

Güneydoğu Anadolu Projesi; Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin geri kalmışlığını gidermek, bölgenin üretim imkanlarından optimum bir şekilde yararlanmak amacıyla uzun vadeli ve kapsamlı bir kalkınma planı olarak hazırlanmıştır.¹⁹⁵ Yapımına 1976 yılında başlanan bu projenin adı (GAP) Güneydoğu Anadolu Projesi'dir.

GAP, Türkiye'nin tarım arazisi potansiyelinin önemli parçasını oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Diyarbakır, Batman, Gaziantep, Şırnak, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa illerinde yaklaşık 74.000 km² bir alanı içermektedir.¹⁹⁶ Türkiye nüfusunun 1/11'i Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşamaktadır. Bu alan Türkiye yüzölçümünün %9'una eşittir. Bu alanı bazı devletlerle kıyaslarsak, İngiltere'nin 1/3'üne, Hollanda'nın 1,8 katına, Belçika'nın 1/2 katına eşit olduğu görülür. Bu kıyaslama ile projenin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi, Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde halen inşaa edilmiş ve edilmekte olan barajlar ve hidroelektrik santralleri, sulama tesisleriyle bunları takip edecek alt yapı projeleriyle, tarımsal yapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık ve diğer sektörlerin geliştirilmesini, tesisini ve hizmetlerini kapsayan çok yönlü entegre bir kalkınma projesi niteliği göstermektedir.

Örneğin; Atatürk Barajı hidroelektrik santralında 2000 yılının ilk 70 gününde 2.300.000.000 Kwh. enerji üretilmiştir. 1997 yılında 10.500.000.000 Kwh. olan enerji üretimi 1998'de 11.000.000.000 Kwh.'e çıkmış, ancak 1999 yılında 7.500.000.000 Kwh. olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılının hedefi ise, 12.000.000.000 Kwh.'in üzerine çıkmaktır.¹⁹⁷

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin yapılmasının bir diğer nedeni ise, Fırat ve Dicle Nehirleri akımlarının yıl içerisinde düzensizlik göstermeleridir. Bu tip nehirlerin akımları barajlar vasıtasıyla düzenlenerek ihtiyaçlara uygun hale getirilmesi gerekmektedir. İşte Güneydoğu Anadolu Projesi Fırat ve Dicle Nehirleri'nin akımlarını düzenlemek, değerlendirmek için yapılmaya başlanmış başarılı bir projedir. Bu proje ile nehirlerin akımları yaz ve kış aylarında düzenlenmiş olacağından, Türkiye kadar, Suriye ve Irak'a da fayda sağlayacaktır.

¹⁹⁴ Radikal Gazetesi, 23 Mart 2000 ; Dünya Gazetesi, 23 Mart 2000 ; Milliyet Gazetesi, 23 Mart 2000.

¹⁹⁵ GAP'ın amaçları için bakınız, Bilim-Teknik Dergisi, Mart 1992, s.51,52.

¹⁹⁶ Ortadoğu Gazetesi, 2 Aralık 1993.

¹⁹⁷ Dünya Gazetesi, 17 Mart 2000.

Tablo-6'dan da görüldüğü üzere, bölge Türkiye için stratejik sayılan ürünlerin bir bölümünün merkezi durumundadır. Halen Türkiye genelinde 58.576.154 hektar tarlada ekilerek elde edilen ürünlerin 7.394.594 tonu GAP bölgesindeki illerde üretilmektedir. Bu miktar bütün Türkiye üretiminin 1/8'ine eşittir. Bundan dolayı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin önemli tarım merkezlerindendir. Güneydoğu Anadolu Projesi ile önerilen yeni ürün deseni bölgeyi büyük bir tarım merkezi haline dönüştürecektir.

Bölgede üretilen ürünler; ürün çeşitlerine göre Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında karşımıza aşağıdaki tablo-6'daki değerler çıkmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi Kapsamında İllerde Üretilen Tarım Ürünleri ve Miktarları

Tablo 6

Ürünler	Türkiye	GAP Kapsamındaki İller	% Oranı
Tahıllar	31.659.450	3.863.445	12
Baklagiller	1.945.741	695.561	35
Endüstriyel Ürünler	16.623.878	310.759	1.8
Yağlı Tohumlar	1.882.085	256.292	13.6
Yumru Bitkiler	6.465.000	192.997	2.98
Sebzeler	16.818.636	1.249.000	7.5
Meyveler	10.798.000	805.597	7.4
Yem Bitkileri	4.170.004	21.391	0.5

Güney Doğu Anadolu Projesi tamamen devreye girdiğinde, 1990 yılında 683.000 ton olan pamuk üretimi ikiye katlanacaktır. Ayrıca mevcut üretim miktarına ek ürün artışları; antepfıstığında %250 , yağlı tohumlarda %57, meyvede %45, pancarda ise %33 olacaktır.¹⁹⁸

Güneydoğu Anadolu Projesi genel hatları ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) GAP Koordinatörlük Birimi verilerine göre Fırat Nehri üzerinde 7, Dicle Nehri üzerinde 6 olmak üzere toplam 13 projeden oluşmaktadır. Tüm projede diğer ekleri ile birlikte 22 baraj ve 19 hidroelektrik santrali yer almaktadır.¹⁹⁹

Fırat ve Dicle havzası projeleri gerçekleştirildiğinde 7.476 Megavat kurulu güç elde edilerek, 27.345 Gigavatsaat elektrik üretilecektir. Ayrıca 1.693.027 hektar alanda da sulu tarım yapılacaktır.

¹⁹⁸ Ortadoğu Gazetesi, 2 Aralık 1993.

GAP Projesi'nin hazırlanması, planlanması ve inşaatının yapılmasında bugüne kadar yalnızca Türk mühendisi, (200 Mühendis) teknisyeni ve işçisi (7800 teknisyen ve işçi) çalışmıştır. Yapılması gereken her türlü çalışma, başarıyla yerine getirilmiş ve getirilmektedir. Ana ve alt projeler Türk müteahhidi tarafından yapılmaya devam edilmektedir.

Projenin yapılması sırasında Atatürk Barajı'nın bazı tribünleri dışında yabancı sermaye kullanılmamış, (Sadece iş makineleri ve iletim hatları için 1,2 milyar dolar kullanıldı.) tamamı Türkiye'nin milli kaynaklarından yaratılmıştır. GAP için her yıl bütçenin %6-%9'u ayrılmaktadır. Dicle ve Fırat Nehirleri'nin kıyıdaş devletler arasında su haklarıyla ilgili bir anlaşma olmamasından dolayı, Dünya Bankası kendi prensiplerine aykırı bulduğundan, hükümetin kredi talebini reddetmiştir.²⁰⁰

GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin en son verilerine göre GAP'a 32 milyar dolar kamu harcaması yapılması planlanmış, proje için şimdiye kadar 12,8 milyar dolar harcama gerçekleştirilmiştir. Bu harcamayla proje kapsamında yapılması öngörülen su kaynakları ve barajlarla ilgili yatırımların %30'unun inşaatı devam etmektedir. Bölgede sulamaya açılacak olan, Türkiye'deki sulanabilir alanın %19'unu, üretilebilecek enerji üretiminin ise hidroelektrik enerji potansiyel olarak %22'sini oluşturacaktır. Atatürk Barajı'ndan sonra ikinci büyük baraj olan Birecik Barajı'nın yapımı için yabancı bir konsorsiyum ile yap-işlet-devret modeline göre bir anlaşma imzalanmıştır. Baraj 5.5 yılda tamamlanacaktır. GAP tamamlandığında 1.9 milyon kişisi tarımda olmak üzere, toplam 3,5 milyon kişiye iş imkanı sağlanması hedeflenmektedir. Bölgede üretilen ürünleri yerli ve yabancı pazarlara sunabilmek için havaalanı ve otoyolu yapımı çalışmaları devam etmektedir.

GAP'tan sorumlu Devlet Bakanlığı'nın açıklamalarına göre şimdiye kadar Karakaya ve Atatürk Barajı ve hidroelektrik santrallerinden, enerji üretilmesiyle 215 trilyon liralık gelir sağlandı. Urfa Tüneli'nin bir bölümünü oluşturan T1 tüneli²⁰¹ tamamlanarak açıldı. Bu tünel vasıtasıyla Harran Ovası'nın 30 bin hektar alanın da 1995 yılında sulu tarıma başlandı.

GAP içerisinde yapılan ve yapılacak barajların toplam yüzeyi 226.846 ha olarak planlanmıştır. Bölgedeki baraj gölleri ve doğal göllerde her yıl üretilcek balık miktarı en az 8.393 ton ile 11.342 ton arasında değişecektir. Kafeslerle balık yetiştiriciliği baraj göllerinde yapılırsa, 1 hektar alanın, her 240 m²'lik alanın da, 1.2 ton balık elde edilebilecektir. GAP

¹⁹⁹ Fırat ve Dicle Havzaları projeleri için bakınız Ek-10 ; GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Bilgi Serisi-2, Ankara, Temmuz 1997.

²⁰⁰ Sabah Gazetesi, 9 Mayıs 1999.

²⁰¹ T1/T2 Tüneli: Uzunluk 26,4 Km., Çap 7.62 m., Debisi 328 m³/sn., Sulayacağı arazi 476.000 ha. ; GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Bilgi Serisi-4, Ankara, Temmuz 1997.

kapsamındaki su yüzeyi 226.846 ha olacağından bunu 1.2 ile çarparsak 272.215 ton balık yetiştirmek mümkün olabilecektir. Bu miktar Türkiye'nin 1990 yılı tüm balık üretiminden fazladır. Türkiye piyasasında bugün balık kg. ortalama 2,5 A.B.D. doları düzeyinde satılmaktadır. Buna göre elde edilebilecek geliri hesapladığımızda,

$$272.215.000 \text{ kg.} \times 2.5 \$ = 680.537.500 \$$$

(1 \$ =570.000 TL iken) TL cinsinden ;

$$680.537.500 \times 570.000 \text{ TL} = 387.906.375.000.000 \text{ TL gelir elde edilecektir.}$$

Bu gelir miktarı, sadece su ürünleri üretimin dahi büyük bir istihdam sağlayacaktır. Ayrıca Atatürk Barajı göl sahası ile Fırat Nehri, nehir balıkçılığının yaygınlaştırılması amacıyla yürütülen çalışmalarda öncelik alabalık üretimine verilecektir.

GAP Projesi'nin, önemli sonuçları şöyle özetlenebilir; Bunlardan **birincisi**, proje ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde toprak ve su kaynaklarının gelişmesi sonucunda ekonomik ve sosyal faaliyetler artacaktır. Sulu tarım yapılmaya başlanmasıyla tarım sektöründe büyük miktarda üretim artışı beklenmektedir. Tarımda gerçekleşecek olan değişiklikler, tarım dışı sektörleri de etkileyecektir. Tarım ve tarım dışı sektörlerin gelişmesiyle dış ticaret ve hizmet kesiminde de gelişmeler olacak, yeni ihracat imkanları ortaya çıkacaktır. GAP'ın en önemli etkisi, ihracatı artırıcı yönde olacaktır.

Projenin **ikinci** önemli sonucu sosyolojiktir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde milli bütünleşme arzulanan düzeyde değildir. GAP bitiminde sulu tarıma açılacak alanlarda yapılacak toprak reformuyla merkez köyler oluşacak, kırsal nüfusun merkezi yerlere yerleşmesi sağlanacaktır. Merkez köylerde tarımı modernize edecek küçük sanayi kuruluşlarının yer alması, okullaşma, sağlık tesisleri ve atölyeler, tarım endüstrisinin doğmasını temin edecektir. Köylüler meslekleriyle uğraşırken, aynı zamanda sosyal tesislerden, iletişimden yararlanmak suretiyle bilgi ve görgülerini arttıracaktır. Bu durum uluslaşma sürecini hızlandırarak, milli bütünlüğün tesisinde önemli rol oynayacaktır. GAP'ın en önemli yararlarından birisi de böylece milli bütünleşmeye katkı sağlaması olacaktır.

Üçüncü önemli sonuç ise, GAP'ın Türk dış ekonomi politikasına önemli etkileri olması beklenmelidir.

Yurdumuzun bir taraftan artan nüfus nedeniyle tarım ürünlerinde olan yurt içi talebin; diğer taraftan da komşu ülkelerin aynı yönde gelişen taleplerinin yükselmesi, toplam talebi arttıracaktır. Yükselen talebin, üretim artışı ile karşılanması önemli bir arz ve talep sonucunu

ortaya çıkaracaktır. Türkiye, komşu ülkelerin tarım ürünleri talebini karşılarken, yapacağı üretim artışı ile yurt içinde de ürün darlığını gidermelidir. GAP'ın en önemli sonuçlarından birisi Türkiye'yi tarımsal üretim bakımından "kendi kendine yeterli ülke" olmaktan öte "tarım ürünleri ihraç eden ülke" haline getirecektir. Türkiye dünya tarım ürünleri piyasasında Kanada, Avustralya ve Avrupa Birliği Devletleri'nin hakim olduğu, ticaret ve rekabetin hiç de centilmence yapılmadığı alanlarda mücadele edecektir. Türkiye, dış ülkelere yapacağı ihracatını devamlı ve istikrarlı bir biçimde devam ettirebilmesi için üretimi çok yüksek boyutlara ulaştıracak tarım ürünleri planlaması ve buna bağlı ekonomi politikasını belirlenmesi gerekmektedir.

GAP'ı özel olarak değerlendirdiğimizde şu durumlarla karşı karşıya bulunduğumuz görülür. Bitmemiş haliyle bile GAP'ın özellikle komşu Arap ülkeleri olan Suriye ve Irak'ı daha çok dış telkinlere ve paniğe sevk etmiştir. Bu ülkelerin rahatsızlıkları, Türkiye'nin GAP ile bölgede önemli bir güç haline geleceği gerçeği ile açıklanabilir. Suriye, GAP projesi dolayısıyla içte kendi çiftçileri, dışta diğer Arap ülkeleri nezdinde, Türkiye'nin suları keseceği, tarım alanlarının kuruyacağı yönünde propagandalarla ülkemize karşı baskı unsurları oluşturmaya çalışmaktadır. Irak ise, İran –Irak savaşının uzun sürmesi, ardından da Körfez Savaşı nedeniyle bu konuyla fazla ilgilenememiştir.

Özetlenecek olursa GAP, Ortadoğu'nun kaderinde etkili olacak çalışmaların en önemlilerindendir. Böyle büyük projenin, komşu Arap ülkeleri üzerinde önemli etkiler doğuracağı açıktır.²⁰²

3.3.3.1.1 Fırat Nehri

Türkiye'nin su gücü ve büyüklüğü bakımından en büyük nehri olan Fırat, gerek havzasının geniş olması, gerekse üzerindeki barajlar ve hidroelektrik santralleri dolayısıyla ülke ekonomisine katkısı önemli miktarlara ulaşmaktadır.

Devlet Su İşleri tarafından yapılan incelemeye göre, Fırat Nehri'nin havzasında, yağış alanı 120.918 km² dir. Nehrin ortalama akımı 31.61 km³, üzerindeki hidroelektrik santrali sayısı 18 adettir. Enerji üretimi için kurulu gücü 9.650 Megawat, ortalama üretiminin 38.731 Gigawatsaat, ve güvenilir enerji üretiminin 30.252 Gigawatsaat. olabileceği hesaplanmıştır.

1991 yılı sonu itibariyle Fırat Havzası, Türkiye bütünü içinde 3.183 Megawatlık kurulu güçle % 47.6'lık, 13.606 Gigawatsaat ortalama üretimle %52.2'lik paya sahip

²⁰² Cemal Zehir, *Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri* (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1998), s.98-108.

kapasitesiyle ülke ekonomimizde en yüksek paya sahiptir.

Fırat Nehri havzasında çok önemli değere sahip olan barajlarda balıkçılık yapılmaktadır. Balıkçılık gerek baraj, gerekse nehir boyunca yapılabilmektedir.

Fırat Nehri ve kollarında elde edilen su ürünleri Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre, Tablo-9'da da görüleceği üzere şöyle oluşmaktadır. Adıyaman ilimizde 12 ton kaya balığı, 5 ton kızılkanat, 750 ton sazan, 25 ton yayın ve 25 ton diğer balıklar elde edilmektedir. Elazığ ilinde 51 ton alabalık, 172 ton kefal, 570 ton sazan, 420 ton sıraz, 152 ton yayın, 45 ton diğer balıklar elde edilmektedir. Gaziantep ilimizde 195 ton sazan, 50 ton diğer balıklar olmak üzere 245 ton balık elde edilmektedir. Malatya ilimizde 127 ton gümüş, 12 ton sazan, 12 ton turna ve 34 ton diğer balıklar olmak üzere 185 ton balık elde edilmektedir. Tunceli ilimizde 110 ton alabalık, 231 ton kara, 520 ton sazan, 62 ton turna balığı elde edilmektedir. Şanlıurfa'da büyük kısmı Fırat Nehri'nden olmak üzere 530 ton sazan, 15 ton yayın, 13 ton levrek ve 23 ton diğer balıklar elde edilmektedir.

Fırat Nehri ve Kollarında Elde Edilen Su Ürünleri

Yıl/Ton

Balık Cinsi	Üretim Yeri	Adıyaman	Elazığ	Gaziantep	Malatya	Tunceli	Şanlıurfa	TOPLAM
Kaya Balığı		12						12
Kızılkanat		5						5
Sazan		750	570	195	12	520	530	2577
Yayın		25	152				15	192
Alabalık			51			110		161
Kefal			172					172
Suraz			420					420
Gümüş					127			127
Turna					12	62		74

Kara					231		231
Levrek						13	13
Diğer	25	45	50	34		23	177
TOPLAM	817	1410	245	185	923	581	4161

Tablo-9

Fırat Nehri havzası boyunca genellikle nehir balıkçılığı yapılmaktadır. Keban Barajı'nda ekonomik değere sahip balık çeşitleri yerli balık, adı sazan, adıçapak , tatlı su kefalı, kızılkanat ve yayın balığıdır. Karakaya Barajı ve Atatürk Barajı'nda da ekonomik değeri yüksek olan balık üretimi yapılabileceği anlaşılmaktadır.

Fırat Nehri üzerinde inşası devam eden baraj gölleri tamamlandığında, ulaşım yapabilme imkanı artacak ve Suriye sınırına kadar bir alanda kesintisiz bir su yolu meydana gelecektir. Fırat Havzası'nda yapılan ve yapılacak su yollarından ulaşım amacı ile yararlanmak ancak zamanın ulaşım araçlarının durumuna göre artabilecektir.

Fırat Nehri, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde özellikle nehir havzasındaki tarım alanlarının sulanmasında çok büyük öneme sahiptir. Bölgede tarım, hakim olan sektördür. Bölge ekonomisine en büyük katkıyı sağlayan tarım ürünleri pamuk, antepfıstığı, yağlı tohumlar, meyve ve şeker pancarıdır. Büyük kısmı Fırat Nehri havzasında yetişen bu ürünler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1988 yılında 1.4 milyar dolar olan bitkisel üretim içinde en önemli paya sahiptir. Fırat Nehri havzasında tarım alanlarının sulaması GAP çerçevesinde artacaktır.²⁰³

3.3.3.1.2 Dicle Nehri

Dicle Nehri ve kollarının, yatağı çok derin kıvrımlar oluşturarak aktığından, sulu tarım yapmak amacıyla sularının kullanımı fazla elverişli değildir. Batman Çayı ve Botan Çayı'nın Dicle Nehri'ne döküldüğü yerlerin yukarı kesimlerinde karşıdan karşıya ulaşım kayıkla yapılmaktadır. Dicle Nehri'nin Türkiye bölümündeki bütün kolları, gür suları, dar vadileri ve boğazları ile çok önemli bir enerji kaynağıdır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yazları çok kurak geçmesinden dolayı bölgedeki toprakların verimi sulu tarım yapılmasıyla artırılabilir.

²⁰³ Cemal Zehir, **Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri** (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1998), s.96-98.

Dicle Nehri üzerinde Türkiye, 6 adet sulama amaçlı baraj kurmayı planlamakta olup, bu barajlarda enerji üretimi ikinci planda kalmaktadır. Dicle Nehri üzerinde sulu tarım yapılması amacıyla planlanan baraj inşaatına başlanmıştır. Diyarbakır'ın 25 km. kuzey batısındaki Devegeçidi Barajı ve Dicle Nehri kollarından Göksu Nehri üzerindeki barajlar da yine sulama amaçlı olarak yapılmıştır.

Dicle Nehri havzasında GAP çerçevesinde yapılan projeler şunlardır; Kralkızı-Dicle projesi, Kralkızı Barajı ve Hidroelektrik Santrali, Dicle Barajı ve Hidroelektrik Santrali, Kralkızı ve Dicle Sulaması Projesi, Batman Projesi, Batman-Silvan Projesi, Garzan Projesi, Ilısu Projesi, Cizre Projesidir.

DSİ verilerine göre Dicle Nehri üzerinde yapılan barajlarla 7.247 Gigawatsaat enerji üretimi yapılacak, 601.824 hektar alanda sulu tarım gerçekleştirilecektir.

Dicle Nehri üzerinde ekonomik değer oluşturan balıkçılık da yapılmaktadır. Balıkçılık nehrin kolları ile barajlar ve hidroelektrik santralleri havzasında yapılmaktadır. Dicle Nehri'nde ekonomik değere sahip balık çeşitleri, yerli balık, adı-sazan, adı-çapak, tatlı su kefalı, kızılkanat ve benzeri balık çeşitleridir. Bölgedeki balık ihtiyacını önemli ölçüde gideren, nehir balıkçılığının ekonomiye katkısı henüz kesin olarak hesap edilememiştir. GAP çerçevesinde yapılan barajlar bittiğinde balıkçılık faaliyetleri de gelişecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

3.4 SINIRAŞAN SULARIN, TÜRKİYE-SURİYE VE IRAK ÜLKELERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLERE YANSIMASI

Sınıraşan suların, Türkiye-Suriye ve Irak ülkeleri arasındaki siyasi ilişkilere yansıması tarihsel olarak incelendiğinde, Cumhuriyet dönemi ile ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından ve üç ülkenin ulus-devletler olarak uluslararası sistemde yerlerini almasından sonra, Dicle ve Fırat Nehirleri bu ülkeler arasında sorun olma niteliği kazanmıştır. Bu sorun, 1950'lerden itibaren Suriye ve Türkiye'nin Fırat Nehri üzerinde havza yönetimi çalışmaları yapmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Sorunun temelinde yatan en önemli neden, Suriye ve Irak'ın, Türkiye'nin havza yönetimi çalışmaları sonucunda, istediği zaman musluğu kapayabileceği hususundaki kaygıdır. Söz konusu kaygılar nedeniyle Suriye ve Irak, sınıraşan sular konusunda uluslararası arenada Türkiye'ye karşı avantajlı bir konum sağlamak için zaman zaman bazı tezler öne sürmektedir.²⁰⁴

3.4.1 Sınıraşan (Fırat-Dicle) Sularla İlgili Ülkelerin Tezlerine Genel Bir Bakış

1950'li yıllarla sorun olmaya başlayan sınıraşan sular konusunda Suriye ile yapılan ilk ortak antlaşma 20 Ekim 1921 tarihinde mandater Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması'dır. Bu antlaşmanın 12. maddesinde “Kuveik Suyu'nun, Halep ile kuzeyindeki Türk bölümü arasında her iki tarafı tatmin edecek şekilde paylaşılacağı” belirtilmiş ve Halep'in ihtiyacı halinde Fırat'tan su alabileceği öngörülmüştür. 30 Mayıs 1926'da mandater Fransa ile imzalanan antlaşmanın 13. maddesinde, 1921 Antlaşması'nın 12. maddesinde öngörülen şekilde bir miktar su alımı kararlaştırılmıştır.²⁰⁵

²⁰⁴ İbrahim Mazlum, *Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasında Sınıraşan Sular Sorunu ve Yansımaları* (Cumhuriyetimizin 75. Yılına Armağan, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Gelişmeler Üzerine Düşünceler. Aydın: Adnan Menderes Üniv. Yay., 1999), s.141-158.

- 1946 Protokolü

Kullanımından çok, verdiği zararlar (kuraklık ve su baskınları) nedeniyle gündemde olan Dicle ve Fırat, kıyıdaşlar arası işbirliği çalışmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Bunlardan ilki 29 Mart 1946'da Irak ile yapılan "Dostluk-İyi Komşuluk Antlaşması"nın 1 numaralı ek protokolü "Dicle-Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü" dür (Ek-8). Protokolün giriş bölümünden de anlaşılacağı gibi temel amaç düzgün su almak, Irak ekonomisine büyük zarar veren su baskınlarını önlemek ve bu amaçla işbirliği yapılarak tesisler inşa etmektir. Giriş bölümünde ayrıca koruma amaçlı yapılar için en uygun yerlerin Türkiye'de bulunmasının umulduğu belirtilmiştir. Nitekim gerek coğrafi elverişlilik, gerekse buharlaşmanın az olması bunu zorunlu kılmaktadır.

Protokolün ilk üç maddesinde teknik işbirliği, ortak çalışmalar ve daimi gözetleme istasyonları ele alınmıştır. Protokolün 4/2. maddesi ise şöyledir.

"Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye'nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir antlaşmaya konu teşkil eyleyecektir."²⁰⁶

Protokolün 5. maddesinde Türkiye, koruma amaçlı tasarılarını Irak'a haber vermeyi kabul etmiştir. Protokolün 6. maddesinde de imza sonrası mümkün olduğu kadar kısa sürede tarafların, protokol hükümlerinin uygulanması için çalışma yapmak üzere birer temsilci ataması kararlaştırılmıştır.

Protokolün özellikle 4/2. maddesi dikkat çekicidir. Bu haliyle Türkiye'yi bir çok faaliyetinde bağlaması gereken madde fiiliyatta hiç sorun çıkartmamış ve hatta akademik düzeyde de fazla dikkat çekmemiştir.

4/2. madde Keban'dan Birecik'e kadar yapılan tüm tesislerde Irak ile antlaşma yapma açısından Türkiye'yi bağlar bir niteliktedir. Öte yandan protokolün amacı ve genelde tamamı Irak'ın düzgün su alma isteğini ve ihtiyacını vurgulamakta ve hatta bu yolda Irak'a mali külfetler getirmektedir. İlginç olan bu protokolün pek gündeme gelmemesidir.

19 Mayıs 1939'da Türkiye ile Suriye arasında yapılan bir antlaşma ile Asi ve Afrin Nehirleri'nin iki ülke arasında eşit olarak paylaşılması kararlaştırılmıştır.²⁰⁷

²⁰⁵ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.103. ; Erdem Denk, *Dicle ve Fırat* (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.35.

²⁰⁶ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1999), s.106.

²⁰⁷ Cemal Zehir, *Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri* (Birinci basım. İstanbul: Marifet Yay., 1998), s.71,72.

Yalnız Türkiye'nin değil, bölgenin o zamana kadar ki en önemli ve en büyük barajı olan Keban Barajı'nın yapımı için Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) ile 31 Ağustos 1966'da bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin baraj rezervuarının dolumu konusunda Irak ve Suriye ile aranjmanlar (arrangements) yapmaya gayret edeceği, eğer bu olmaz ise, antlaşmanın imzalandığı tarihte vermiş olduğu programa bağlı kalacağı kabul edilmiştir. Yeterli miktarda su bırakılacağı güvencesi verilen bu programdan sonra Uluslararası Kalkınma Ajansı ile yapılan yazılı protokol ile miktar 350 m³/sn olarak belirlenmiştir. Türkiye, Suriye ve Irak görüş birliği ile bu miktarı önce 400 m³/sn'ye sonra 450 m³/sn'ye çıkartmışlardır.²⁰⁸

Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın Türkiye'den niyet mektubu almasında ve daha sonraki miktar belirlemelerinde sergilediği tutumun, Irak ve Suriye'nin bu kuruluş nezdindeki girişimleri neticesinde gerçekleştiği yönünde görüşler vardır. Fakat, sonuçta; böyle (somut) bir taahhütte bulunulmuştur.

Kredinin alınması ile sorun bitti gibi görünse de 1974'de Keban Barajı ve Suriye'deki Tabqa Barajı'nın aynı anda tamamlanması ve her iki barajda da su tutulmaya başlanması ile sorunlar yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Bu dönemde Suriye ile Irak'ın arası da Tabqa nedeniyle açılmış ve bu iki ülkenin ilişkilerindeki gerginlik had safhaya çıkmıştır.²⁰⁹

Sorun artık öyle bir hal almıştır ki, GAP'ın her aşamasında, hele bir de uluslararası kredi kuruluşlarından kredi alma söz konusu olmuşsa, gerginlik iyice artmıştır. Suriye ve Irak, Türkiye tarafından kullanılacak her m³ suyun kendi kullanımlarını azaltacağı fikriyle ellerindeki suyu (hatta daha fazlasını) garanti altına alma yolunu aramışlardır.

Çıkan uyuşmazlıkları çözmek amacıyla Türkiye ile Irak arasında 1980 yılında bir Karma Ekonomik Komisyon Protokolü imzalanmış ve Protokol ile bir Ortak Teknik Komite (OTK) kurulmuştur. Makul ve uygun su miktarını belirleme amaçlı OTK ilk toplantısını 1982'de yapmış, 1983'de Suriye'nin de katılımı ile toplantılar tüm kıyıdaşların katıldığı bir teknik forum özelliği kazanmıştır. Her kıyıdaşın kendi tezini tekrarlamasından ve kayda geçirmesinden başka somut hiçbir işlevi olmayan 16 toplantı yapılmıştır ve bu toplantıların sonuncusu 28 Eylül – 2 Ekim 1992'de gerçekleşmiştir.

²⁰⁸ Özden Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye* (Birinci basım. Ankara: TESAV Yay., 1996), s.87,88.

- 1987 Protokolü

Su sorunu, Atatürk Barajı'nın rezervuarlarının dolumu yaklaştığı sıralarda tekrar gündeme gelmiş, 13 Temmuz 1987'de Türkiye Başbakanı, Suriye'ye resmi ziyarette bulunmuş ve burada imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü" ve "Güvenlik Protokolü" ile su sorununda son durum belirlenmiştir. Ekonomik İşbirliği Protokolü'nün su başlıklı 6-10. maddeleri günümüz statüsünü belirlemekte ve itirazlara konu olmaktadır. Altıncı madde şöyledir:

*"Atatürk Barajı rezervuarlarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar, Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırlarından yıllık ortalama olarak 500m³/sn'den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500m³/sn altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder."*²¹⁰

Görüldüğü gibi Türkiye Fırat'tan yıllık ortalama en az 500 m³/sn su bırakmayı taahhüt ederek, bu miktar aylık olarak verilmez ise diğer ay eksikliği tamamlayacağını kabul etmiştir. "Rezervuar'ın doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar" ifadesi maddenin ilk önemli kısmıdır. Bu kısım Suriye (ve Irak) tarafından 1987 Protokolünün geçerliliğini yitirdiği yönünde yapılan itirazların temel dayanağıdır. Suriye (ve Irak) Atatürk Barajı rezervuarlarının dolumunun tamamlandığı, nihai tahsis ifadesinin de zaten yeni ve nihai bir antlaşma demek olduğunu ileri sürmekte ve belirlenecek yeni miktarın Fırat'ın 2/3'ü olan 700 m³/sn olması gerektiğini savunmaktadırlar. Yukarıda anlatılan ve 1976'da başlayıp 1987'ye dek gelen su sorununda aşağı kıyıdaşlara bırakılan su miktarlarındaki artış trendi anımsandığında "nihai tahsise kadar" şeklinde bir ifadenin aşağı kıyıdaş(lar)ca 500m³ artış sürecinde geçici bir nokta olarak algılanmasına ve şimdi daha fazla su istenmesine nasıl zemin oluştuğu görülecektir.²¹¹

Bu itirazlara Irak'ın da katılması Türkiye tarafından eleştirilmekte ve Irak'ın kendisinin kullandığı Dicle'yi tartışma dışı bırakıp, Fırat'tan mümkün olduğunca fazla su almaya çalıştığı görülmektedir. Türkiye, Fırat ile Dicle'nin tek havza olduğunu ve üç ülke tarafından yoğun kullanımının olduğunu, Fırat suyunun büyük ölçüde Irak tarafından kullanılan Dicle nehri sularıyla da beslenmesinin gerektiğini söylemekte ve Irak'ı buna yanaşmadığı için eleştirmektedir. "Üç ülke arasında" ifadesi Irak'ın 500 m³/sn ve yeni ve

²⁰⁹ Milliyet Gazetesi, 20 Ocak 1993.

²¹⁰ Erdem Denk, *Dicle ve Fırat* (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.36-38.

²¹¹ Erdem Denk, *Dicle ve Fırat* (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.40.

kısımdır. Türkiye, Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³/sn'den fazla su bırakmayı kabul etmektedir. Bu miktarın hangi ölçütlere göre belirlendiği açık değildir. Dışişleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınraşan Sular Dairesi'nin 1994'te kurulduğu göz önünde tutulursa 1987'de bu konuda yoğunlaşmış kuruluşun Devlet Su İşleri olduğu açıktır. DSİ'nin 500 m³/sn'yi belirlemede ne kadar devrede olduğu belli değildir ama Türkiye'nin teknik kaygılardan çok, siyasi tutum takındığı kesindir. Bu duruma aşağıda 1987 Güvenlik Protokolü bağlamında değinilecektir.

6. maddenin son cümlesi “aylık akışın 500 m³/sn altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder.” maddenin diğer bir önemli kısmıdır. Atatürk Barajı rezervuarının doldurulduğu sırasında 500 m³/sn su verilmediği konusu Suriye (ve Irak) ile Türkiye arasındaki en önemli sorunlardan biridir. Türkiye Atatürk Barajı rezervuarında (ilk) su tutma işlemini 13 Ocak 1990 ile 13 Şubat 1990 arasındaki bir aylık sürede yapmıştır. Bu dönemde aşağıya su bırakılmamıştır. Su tutma işlemi başlamadan önce 23 Kasım 1989 ile 13 Ocak 1990 arasındaki dönemde Türkiye- Suriye sınırında 768 m³/sn su bırakıldığı belirtilmektedir. Su tutulan dönemde ise her ne kadar barajdan su bırakılmasa da barajın mansabındaki Nizip ve Göksu gibi derelerden yaklaşık 120 m³/sn su, Türkiye sınırından Suriye'ye akmıştır. Böylece; 23 Kasım 1989 ile 12 Şubat 1990 arasında 509 m³/sn'lik bir akış ortalaması olmuştur. Bu dönem için Suriye ve bazı uluslararası uzmanlar Türkiye'ye eleştiriler yöneltmektedirler. Yan kanalların açık tutulması ile aşağıya su bırakılabileceği, Türkiye'nin suyu, siyasi bir baskı aracı olarak kullanmak istemesinden dolayı hiç su bırakılmadığı ileri sürülmekte ve hatta Türkiye'nin bu tutumunun iki düşman ülkeyi (Suriye ve Irak) –en azından Türkiye'ye karşı- birlikte hareket eder hale getirdiği de belirtilmektedir. Türkiye ise Ocak 1990 – Eylül 1991 döneminde tutulan su miktarının 15 milyar m³, bırakılan suyun ise, 500 m³/sn 'den 27.3 milyar m³ olduğunu; yani Türkiye'nin isterse daha fazla süre su tutarak rezervuarı daha önce doldurabileceğini, ama iyi niyet ve komşularına zarar vermekten kaçınması nedeniyle bu yola baş vurmadığını ileri sürmektedir.²¹²

²¹² Erdem Denk, **Dicle ve Fırat** (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.41,42. ; Yeni Günaydın Gazetesi, 16 Mart 1994.

1987 Protokolü'nde 6. madde dışında inceleyeceğimiz ikinci konu aynı ziyaret esnasında imzalanan Güvenlik Protokolü, iki protokolün ilişkisi ve iç hukuka aktarılışlarıdır.

- Güvenlik Protokolü

Güvenlik Protokolü'nün içeriği gizlidir. Fakat gerek daha sonraki resmi açıklamalardan, gerekse bazı akademik çalışmalardan da açıkça anlaşıldığı gibi amaç, PKK ile mücadelede Suriye'den destek almaktır. "PKK ile mücadelede destek" ile "500 m³/sn su bırakma" gibi iki önemli konunun belirlendiği bu iki protokolün aynı resmi gezide imzalanması ve Güvenlik Protokolü'nün gizli içeriği, iki protokolün birbiri ile bağlantılı olduğu fikrini pekiştirmektedir. Nitekim Prof. Dr. Ali İhsan Bağış bir yazısında "Türkiye defalarca Suriye yönetimini uyarmış, PKK terörist örgütünü desteklemekle 1987 Protokolü'nü çiğnediğini hatırlatmış..." şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Buradan bugün Türkiye tarafından büyük şikayet konusu olan ve Suriye tarafından kullanıldığı söylenen "su-terör" bağlantısının Türkiye'nin uzun vadeli düşünmemesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.²¹³

İki protokolün getirdiği sıkıntılar, su ve terör arasındaki resmi irtibatlandırma ve sonuçları ile bitmemektedir. Diğer bir sorun da böyle bir alışverişin gerekli olup olmadığıdır. Komşu devletlerin güvenlikleri ile ilgili konularda birbirlerine yardım etmelerinin iyi niyet ve iyi komşuluktan öte, artık uluslararası sözleşmelerle de yükümlülük olduğu günümüzde Türkiye'nin bir (komşu) devlete güvenliği ile ilgili konularda yardım etmesi karşılığında bazı vaatlerde bulunması pek mantıklı değildir. Tıpkı Ceza Hukuku'ndaki "adi rüşvet" gibi Türkiye bir devlete zaten yapmaması gereken bir şeyi, yapmaması için bir karşılık vermektedir. Türkiye, tabii ki, aşağı kıyıdaşlara su bırakacaktır. Fakat böyle bir "alışveriş" pek gerekli ve doğru olmasa gerekir.

İki protokolün getirdiği bir diğer sorun da menfaatlerinin eşitsizliğidir. "Resmi irtibatlandırma" ve "yapılan alış-veriş" birer sorun olsa da, bu ikisi ancak menfaatlerinin eşitsizliği nedeniyle sonuç doğurmaktadır. Türkiye, Ekonomik Protokol ile objektif yükümlülük (Fırat'tan Suriye'ye 500 m³/sn su bırakmak) altına girmiştir. Bu herkesin kolaylıkla tespit edebileceği bir yükümlülüktür. Suriye'nin bunun karşılığında üstlendiği yükümlülük ise subjektiftir. "PKK ile mücadelede Türkiye'ye yardım" tanımlaması, ileri sürülüp, ispat edilmesi çok zor olan, soyut bir yükümlülüktür. Suriye bu konudaki herhangi bir itiraza cevap vermekte pek zorlanmamaktadır. PKK'ya destek olmadığını, göz

²¹³ Erdem Denk, Dicle ve Fırat (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.43.

yummadığını söylemesi bile bir açıdan yeterli olurken, Türkiye'nin böyle bir şansı yoktur. Ortalama 500 m³/sn su ya vermiştir, ya da vermemiştir. Bu alış-verişin bir zararı daha vardır. Su sorunu gündeme her geldiğinde PKK konusunu gündeme getiren Türkiye, PKK herhangi bir şekilde ülke gündeminden çıktığında su politikasında önemli problemlerle karşılaşabilecektir. Bu nedenle Suriye'nin bir protokol, daha fazla su gibi itirazları olduğunda Türkiye'nin "PKK ile mücadelede destek" ten başka söyleyeceği şeyler olmalıdır. Daha doğrusu bu konudaki Türkiye politikası daha açık ve net olmak zorundadır. Yeni bir protokol yapma konusunda ise Türkiye, yeni ve nihai bir antlaşmanın yapılmasına pek sıcak bakmamaktadır. "Nihai su tahsisine imkan sağlayacak verilerin eksikliği", yeni ve nihai bir antlaşma isteğine karşı verilen bir cevaptır.²¹⁴

- Nihai Su Tahsisi

Türkiye, su ve sulanabilir toprak konularında kesin verilerin olmadığını belirtmekte ve bu konudaki resmi beyanlar ile yabancı uzmanların görüşleri arasındaki büyük farklara dikkat çekmektedir. Özellikle sulanabilir toprak miktarında resmi beyanlar ile uzman görüşleri ve uluslararası kuruluşların raporlarındaki veriler arasında uçurum olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan Türkiye'nin, resmen açıkladığı bu nedenin yanında nihai tahsisi istememesinin iki nedeni daha olduğunu söyleyebiliriz.

Birincisi, uluslararası alanda rüzgarın aşağı kıyıdaş lehine esmesidir. Harmon Doktrini ile tamamen menba ülkesine, Mutlak Bütünlük İlkesi ile de tamamen mansab ülkesine hak tanıyan uluslararası camia, artık orta yolu benimsemektedir ve bunu gerçekleştirmek için de öncelikle aşağı kıyıdaş(lar)ın haklarını garantiye alma eğilimindedir. Özellikle dünyanın en önemli mansab ülkelerinden Mısır'ın, Arap Birliği içindeki konumu ve Arap Birliği'nin son yıllardaki tutumu bunu ispatlar niteliktedir. Tüm bunlara bir de gittikçe siyasileşen bir sorunda uluslararası alanda yalnız kalma korkusu eklenince, Türkiye konunun uluslararası platformlarda ele alınmasını ve çözüm aranmasını istememektedir.

Türkiye'nin şu anda nihai tahsisi istememesinin ikinci nedeni ise GAP ile ilgilidir. Yapılan her aşaması ile bölgeye canlılık getiren GAP, kısa zamanda kişilerin, ulusal ve uluslararası yatırım ve ticaret şirketlerinin faaliyet göstereceği, fayda elde edeceği bir yer durumuna gelecektir. Bu, bölgedeki insanların, şirketlerin ve uluslararası kuruluşların bölgede

²¹⁴ Erdem Denk, **Dicle ve Fırat** (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.44.

zamanla yerleşmiş menfaatleri olacağı anlamına gelmektedir. Yani GAP içeride ve dışarıda çıkar gurupları oluşacaktır. Bölge insanı suyun azalmasına tepki gösterecek ve bu durum uluslararası toplumu etkilemese bile en azından Türkiye'nin resmi görüşmelerde bir kozu olacaktır. Fakat daha da önemlisi uluslararası çıkar guruplarıdır. Bu guruplar, hem uluslararası hukuk kuruluşları, hem de devlet nezdinde yapacakları “lobby” faaliyetleri ile Türkiye'nin GAP'ta kullandığı su konusunda Türkiye lehine karar alınmasında çok etkili olacaktır. İşte bu nedenle Suriye ve Irak, henüz su kıtlığı yaşamazlar da -ve kaynaklarını yerinde kullanırlarsa daha uzun süre yaşamayacak olsalar da- üç ülkenin son durumu belirlenmesini istemektedirler. Henüz GAP'ın kendi çıkar guruplarını yaratamamış olduğu ve bunun için süreye ihtiyaç bulunduğu gözönünde tutulunca Türkiye'nin harekete geçmek için acele etmemesi -kendi açısından- son derece doğal ve yararlı olsa gerekir.

1987 Protokolü ile aşağı kıyıdaşlara gidecek su $500 \text{ m}^3 / \text{sn}$ olarak belirlendikten iki yıl sonra, 1989'da, Suriye ve Irak bir protokol imzalamış ve Türkiye'den gelen suyu (%42 Suriye, %58 Irak şeklinde) paylaşmışlardır. Suların paylaşımı ile ilgili son protokol olan 1989 Protokolü ile dolaylı da olsa üçlü paylaşım sağlanmıştır. Ne var ki üç devletin birlikte (üçlü) karar vermemiş olması sorunu çözüme kavuşturmamış ve günümüze taşımıştır. Bu protokol Suriye ve Irak tarafından “gelen miktarı az buluyoruz ama o zaman yeterli idi ve paylaşmamız gerekiyordu “, şeklinde değerlendirilmektedir.²¹⁵ Üç ülkenin tezlerine genel olarak değindikten sonra ülke bazında da değerlendirmenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

3.4.1.1 Türkiye'nin Tezleri

Türkiye, Suriye ve Irak'ın kazanılmış haklar tezine karşı çıkmakta, iki kıyıdaşın bu tezi, Türkiye'den daha fazla su almak için ileri sürdüklerini savunmaktadır. Türkiye ayrıca, “kazanılmış haklar” kavramının ortak suların hakkaniyete uygun kullanımında dikkate alınan verilerden sadece biri olduğunu ve tek başına belirleyici olmadığını söylemektedir. Türkiye, Irak'ın kazanılmış hakları olduğunu ileri sürerek Dicle'yi hesap dışı tutmayı amaçladığını ve Dicle'den Fırat'a aktarım teklifini de buna dayanarak reddettiğini ileri sürmektedir.

Türkiye, aşağı kıyıdaşların Atatürk Barajı rezervuarında su tutulması dönemiyle ilgili itirazlarını ise her şeyin 1987 Protokolü'ne uygun olduğu şeklinde yanıtlamaktadır. Rezervuar da 13 Ocak 1990 – 13 Şubat 1990 tarihleri arasında su tutulduğunu, 23 Kasım 1989'dan, su tutulmaya başlanan 13 Ocak 1990'a kadar Suriye'ye ortalama $763 \text{ m}^3 / \text{sn}$ su bırakıldığını ve

²¹⁵ Erdem Denk, *Dicle ve Fırat* (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.45-47.

23 Kasım 1989 – 13 Şubat 1990 arasında 509 m³/sn ‘lik bir ortalamanın elde edildiğini belirtmektedir.

Türkiye, GAP’ın aşağı kıyıdaşlara da faydası olduğunu, suları düzenleyerek hem onları taşkınlardan ve kuraklıktan koruduğunu hem de, her mevsim düzenli su almalarını sağladığını vurgulamaktadır. GAP’ın suyun niteliğine çok olumsuz etkileri olmadığını ileri süren Türkiye, Irak ve Suriye’nin verimsiz, yanlış ve akılcı olmayan kullanımları ile suyu israf ettiklerini de belirtmektedir. Türkiye ayrıca aşağı kıyıdaşların açıkladıkları “sulanabilir topraklar” miktarının gerçekleri yansıtmadığına, resmi rakamlarla yabancı uzmanların verdiği rakamların neredeyse yarı yarıya olduğuna da dikkat çekmektedir.²¹⁶

Türkiye sorunun çözümü için kısaca “Üç Aşamalı Plan” olarak bilinen programı önermektedir.²¹⁷

3.4.1.2 Suriye’nin Tezleri

Suriye, Dicle ve Fırat’ın uluslararası sular olduğunu savunmakta ve bu iki nehrin kıyıdaşlar arasında paylaşılması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu paylaşım için de bir “matematiksel formül” önermektedir.²¹⁸ Öneriye göre, talepler ve arz belirlendikten sonra eğer arz talepleri karşılamaya yetmez ise artan miktarın her kıyıdaşın talebinden oransal olarak azaltılması yoluna gidilecektir.

Suriye’nin bir diğer itirazı ise, Atatürk Barajı’nın rezervuarlarının dolumu ile ilgilidir. Suriye, rezervuarın dolumu sırasında aşağıya su bırakılmamasını iyi komşuluğa, uluslararası hukukun getirdiği “önemli zarar vermeme” ilkesine aykırı olduğunu söylemekte ve Türkiye’nin amacının suyu siyasi baskı aracı olarak kullanmak olduğunu ileri sürmektedir. Suriye, diğer projelerin de bu nitelikte olduğunu ve temelde GAP’ın amacının bölgedeki diğer ülkeleri kontrol etmek olduğunu savunmaktadır.

Ayrıca; Türkiye tarafından 1988’de resmen ortaya atılan Barış Suyu Projesi’ni de eleştiren Suriye, Türkiye’nin amacının bölgeyi kendine bağımlı kılmak olduğunu

²¹⁶ Erdem Denk, **Dicle ve Fırat** (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.50,51; Yeni Yüzyıl Gazetesi, 22 Mart 1996.

²¹⁷ Finansal Forum, 20 Ocak 1997.

²¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ocak 1996.

savunmaktadır.²¹⁹ Suriye, ayrıca, Türkiye'nin su satma önerisi ile su fazlası olmadığı yönündeki tezi ile çeliştiğini de vurgulamaktadır.

Suriye, su sorununun uluslararası yollarla çözülebileceğini ileri sürmektedir. Uluslararası Hukuk Komisyonu'ndaki çalışmaların bir an önce bitirilmesi ile ortaya çıkacak kuralların tüm tartışmalara son vereceğini, sorunun ancak uluslararası kuruluşlar nezdinde yapılan müzakereler veya hakemlik yolu ile çözülebileceğini savunan Suriye, BM'nin de işe karışması gerektiğini vurgulamaktadır.²²⁰

Suriye'nin bir diğer tezi, 1987 Protokolü ile ilgilidir. Suriye, bu protokolün süresinin dolduğunu ileri sürmektedir. Eskidiğini ve artık ihtiyaca cevap vermediğini söylediği bu protokolün yeni ve kalıcı bir antlaşma ile değiştirilmesini öneren Suriye, bu isteğinin hukuki dayanağını yukarıda incelenen 6.maddeden almaktadır.

Suriye, ayrıca; GAP ile Türkiye'den gelen suların niteliğinde değişiklik olduğunu ve suların kirlendiğini de ileri sürmektedir.

3.4.1.3 Irak'ın Tezleri

Irak'ın su sorunu ile ilgili öne sürdüğü en önemli tez "müktesep haklar" dır. Tarih boyunca Mezopotamya'ya hayat veren nehirlerden su kullanımı bölgede yoğun olarak gerçekleşmiş ve bu amaçla yapılan su sistemleri günümüzde de devam eden haliyle Dicle ve Fırat'ın yüzyıllardır aralıksız kullanılmasını sağlamıştır. Yüzyıllardır olan kullanım, bölgede bir hayat tarzı oluşturmuş ve bölge insanının hayatına şekil vermiştir. Eski sistemler ve bunlara bağlı kullanım artık kazanılmış hak niteliğindedir ve diğer kıyıdaşlar bu durumu dikkate almak zorundadır.

Irak'ın diğer argümanı ise, Atatürk Barajı rezervuarının dolumu ile ilgilidir. Irak, Türkiye'nin kendisini uyarmadığını, önceden bilgi vermediğini ve bunun uluslararası hukuka aykırı olduğunu ileri sürmekte ve yapılan her yapı ile Türkiye'nin Irak'a zarar verdiğini vurgulamaktadır.

Irak ayrıca, Türkiye ile Suriye arasında yapılan 1987 Protokolü'nün sona erdiğini ve yeni yapılacak protokol ile en az 700 m³/ sn su bırakılmasının gerektiğini söylemektedir. Fırat 1000 m³/sn civarında su akıttığına göre bunun 1/3'ü Türkiye'nindir. Böyle bir miktarı belirten Irak, öte yandan matematiksel formülle paylaşım önermektedir. Fırat ve Dicle'nin

²¹⁹ Fikret Hıkgüden, Semih Önem, Mesut H.Caşın, *Sınıraşan Sular* (ATASE Yay., S.K.Dergisi, sa.359, Ocak 1999), s.37.

²²⁰ Yeni Yüzyıl Gazetesi, 22 Mart 1996.

birer uluslararası su olduğunu dolayısıyla paylaşımaları gerektiğini savunan Irak, önerdiği bu formülle doğrudan “her ülkeye 1/3” tezini de kendisi çürütmektedir. Çünkü; bu formüle göre ülkeler öncelikle mevcut olan, sonra inşa halinde olan ve en son olarak da planlanan projelerine göre taleplerini açıklayacaklar ve hidrolojik bilgi takası yapacaklardır. Tüm veriler Ortak Teknik Komite de toplanacak ve arzın talepleri karşılayamaması halinde ise arz, mevcut, inşa halinde olan ve planlanan projelere sırasıyla paylaştırılacaktır.

Görüldüğü gibi bir yandan ortak suların 1/3’er olacak şekilde paylaşılması gerektiği ileri sürülmekte, öte yandan “kazanılmış haklar” tezinin etki edeceği matematiksel formül önerilmektedir. Bu nitelikleri itibariyle ayrı olan iki görüş, bir devletin masaya koyacağı bir dosyanın parçalarından çok, alternatif tezler görünümünü sergilemektedir.²²¹

3.4.2 Sınırşan Suların Ülkeler Arasındaki Politik ve Ekonomik İlişkilere Etkisi

Türkiye ve Suriye arasındaki ikili ilişkiler uzun bir zamandır kopuk bulunmakta, Türkiye, su konusunu çok elverişli bir pazarlık konusu gördüğü için su konusundaki antlaşmalarda isteksiz gözükmemektedir. Suriye ile Türkiye arasındaki sürtüşmenin iki temel nedeni ise; Suriye’nin, Türkiye’deki rejim karşıtlarını desteklemesi ve nispeten daha zayıf neden ise Suriye’nin, Hatay bölgesini geri istemesidir. Önceden Fransız mandasının bir parçası (Alexandretta) olan bu bölge 1939’da, Türkiye’ye geçti. Ekim 1989’da Suriye Hava Kuvvetleri Hatay üzerinden uçan bir Türk kadastro uçağını düşürdü. Aralık 1989’da Suriye Enformasyon Bakanı Lefkoşe’deki bir basın toplantısında Suriye’nin, Hatay’ı Türkiye’nin bir parçası olarak görmediğini ifade etti.

Türkiye, Suriye’yi özellikle 1980’lerin başından bu yana Kürt (PKK), Ermeni (ASALA) ve sol-kanat (DEV-SOL) gerillaları desteklemekle suçladı. Özellikle PKK 1980-1985 arasında Suriye’deki üslerinden Türkiye’ye pek çok saldırıda bulundu ve bu saldırılar diplomatik baskılara ve suçluların iadesi antlaşmasının imzalanmasına rağmen azalmadı.

Bu konu üzerindeki görüşmeler özellikle Mart 1986’da Suriye Başbakanı Ab-dal Rauf El-Kasım’ın Ankara’ya yaptığı resmi ziyaretten sonra 1986-1987’de yoğunlaştı.²²²

²²¹ Erdem Denk, *Dicle ve Fırat* (Birinci basım. Ankara: Serajans Yay., 1997), s.49,50.

3.4.2.1 Güneydoğu Anadolu Projesi, Suriye ve PKK

Suriye Başbakanı'nın Ankara'ya yaptığı resmi ziyaretten sonra, Suriye'nin, Fırat sularının GAP nedeniyle azalması durumunu, güvenlik gündemine dahil etme isteği gerçekleşti. Yapılan tüm antlaşmalara rağmen PKK eylemlerinde gözle görünür bir azalma olmadı. 1987'de Türkiye ile Suriye arasında, iki taraflı işbirliği antlaşmasının ardından, pratikte pek uygulanmayan, Fırat'la ilgili maddeleri de içeren bir güvenlik protokolü imzalandı. PKK eğitim merkezi Suriye'den, yine Suriye'nin denetimindeki Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ne taşındı. Suriye, bir siyasi mülteci olarak tanımladığı PKK liderini Türkiye'ye iade etmedi.²²³

PKK'nın Bekaa Vadisi'nden başlattığı saldırılar 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Türkiye'de, artan sıkıntılara neden oldu. Dönemin Cumhurbaşkanı Özal, sık sık Türkiye'nin komşularınca desteklenecek terörü kabul etmeyeceğini, gerekirse Bekaa Vadisi'nin bombalanmasına kadar gidileceği uyarılarında bulundu. Ekim 1987'de Özal, Suriye'ye PKK'yı desteklemekten vazgeçmezse, Fırat'ın sularını kesebileceğini söyledi. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, hükümetinin Bekaa Vadisi'nde yer alan Mahsun Korkmaz Eğitim Akademisi'nden, Dev-Sol ve PKK militanlarının çıkarılması isteğini şöyle belirtti; *"Şunu açıkça söyleyeyim, Türkiye'yi yok etmek isteyenlere karşı harekete geçeceğiz. Onların bize zarar vermelerini beklemeyiz. Türkiye, kendini rahatsız eden bu tür üslamlara karşı adım atma hakkına sahiptir, bu uluslararası hukukun sonucudur."* Bu "hak" gerekirse İsrail'in desteğiyle uygulanacaktı. Ancak, Türkiye askeri çözümden çok politik çözümleri tercih etmiştir. 17 Nisan 1992'de Türkiye İçişleri Bakanı Şam'ı ziyaret ederek, ardından ikili güvenlik antlaşması imzaladı. Bunun üzerine Bekaa Vadisi'ndeki Dev-Sol eğitim kampının kapatıldığı bildirildi. 3 Ağustos 1982'de Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Suriyeli meslektaşları Faruk El-Şara ve Başbakan Esad ile Şam'da görüşmeler yaptı. Türkiye, Suriye'nin Nisan 1992'de imzalanan güvenlik antlaşmasının şartlarına uyması durumunda, Fırat'ın suları konusunda taahhütlerine bağlı kalacağını bildirdi. Eylül 1992'de Türkiye ile Suriye arasında, her iki tarafın da sınır güvenliğine uyacağını tekrarladıkları görüşmeler yapıldı. Bu gelişmeler üzerine Suriye, kendi kontrolü altındaki bölgede PKK eylemini yasadışı ilan ettiğini bildirdi.²²⁴

²²² Natasha Beschorner, *Dicle ve Fırat'ta Su Sorunu* (HAK. Bülteni, sa.175, Ocak 1994), s.33.

²²³ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Temmuz 1998.

²²⁴ Natasha Beschorner, *Dicle ve Fırat'ta Su Sorunu* (HAK. Bülteni, sa.175, Ocak 1994), s.33. ; Yeni Günaydın Gazetesi, 16 Mart 1996.

3.4.2.2 Türkiye, Irak ve İran'ın Kürt Politikası ve Birleşmiş Milletler Ambargosu

Türk ve Irak politikaları Kürt ayrımcılığı konusunda sık sık örtüşmüştür. Bu konu özellikle 1980'de General Kenan Evren'in darbe sonrası yönetime gelmesiyle açıkça bir askeri işbirliğine dönüştü. Türkiye'nin Kuzey Irak'taki PKK üslerine misillemeleri, Irak'ın PUK ve KDP'ye karşı eylemleriyle örtüştü. Ekim 1984'te Türkiye ve Irak "ayrılıkçı gruplara karşı diğer ülkenin topraklarında 5 km. içeriye kadar takip" yapabilmesine olanak sağlayan "Sıcak Takip" antlaşması imzaladılar. Irak'la savaşı, İran tarafından desteklenen Kürt'lere karşı, Irak'ın kuzeyinde Türkiye'nin yaptığı operasyonlar, Irak'ın bilgisi dahilinde oldu. Fakat, 1987'deki Türkiye-Suriye ekonomik protokolünden ve özellikle de Fırat sularının paylaşımı görüşmelerinden uzak tutulduğu için Irak'a haksızlık edilmiş oldu. Bu nedenle Irak, sınır güvenliği konusunda gittikçe daha az işbirliği yapmaya başladı ve 1988'de PKK, Irak'ın kuzeyinde etkili konuma geldi. İran-Irak savaşından sonra ve bunu izleyen 1988 Şubat'ın da Irak'ın Kürt muhaliflerine karşı baskılarının sonucu, (Halepçe'de kimyasal silahla saldırı dahil) 60.000'in üzerinde Kürt, Türkiye'ye girdi ve Irak ordusunun bunları takip etmesine izin verilmedi.²²⁵

Körfez Savaşı sırasında İncirlik'teki A.B.D Hava Üssü Irak'a karşı hareket için A.B.D tarafından kullanıldı. Savaş esnasında 400.000'in üzerinde Kürt, Türkiye'nin Güneydoğu sınırına doğru kaçtı. PKK'nın Güneydoğu Anadolu'daki Türk Silahlı Kuvvetleri'ne karşı harekâtları nedeniyle Türkiye, 1992 başından itibaren hemen hemen her hafta Kuzey Irak'taki üslere misilleme yapma gereği duydu.

Türkiye, Kuzey Irak'taki PKK kamplarının yok edilmesini ve terörizmi desteklemediğini liderleri aracılığıyla bildiren KDP gibi Kürt partilerinin desteğini de almayı hedef edindi. 1980'lerde Irak-Türk ekonomik ilişkileri her iki tarafın da birbirine ekonomik bağımlılığın aşırı olacağı endişesi tartışmasına rağmen, hızla gelişti. Türkiye, Irak'ın petrol dış satımında (1.500.000 varil/gün – 1987) özellikle 1982'de Irak-Suriye petrol boru hattının kapanmasından sonra en önemli yol durumuna geldi. Türkiye, Irak'ın petrol ihracatının % 60'ını, bir miktar indirimle almayla kalmayıp, Irak'tan önemli miktarda transit geliri de sağladı. Elektrik şebekelerinin birleştirilmesi ve Kuzey Irak'taki Zaho bölgesine uluslararası tren yolunun inşası gibi bir çok ekonomik yatırım planlandı. İran-Irak Savaşı'nda doğrudan ikili ticaretin hacmi çok büyük ölçüde arttı. Irak, Türkiye'ye savaş sonrasında 2 milyar dolar borçlu bulunmaktaydı.

²²⁵ Natasha Beschoner, *Dicle ve Fırat'ta Su Sorunu* (HAK. Bülteni, sa.175, Ocak 1994), s.33.

Irak'a karşı BM ambargosu, Türkiye için ciddi sorunlar doğurmuştur. Türkiye, Irak'ın Avrupa'ya açılan kapısı durumundaydı ve Irak petrolüne bağımlıydı. (Şimdi ihtiyaçlarını büyük ölçüde Suudi Arabistan'dan sağlamaktadır.) Türkiye'deki petrol boru hattı, Irak'ın, Kuveyt'i işgalini takiben hemen kapatıldı. Buna rağmen Türkiye'nin ticari ilişkilerini yakın gelecekte yeniden başlatacağı yönünde belirtiler var; Irak, çok büyük olasılıkla GAP Bölgesi'nde yetişen ürünlerin tüketicisi olacaktır.

Suriye-Irak ilişkileri 1960'larda oluşan ideolojik ayrımdan dolayı, karşılıklı şüphe temeline dayanmaktadır. Her ikisi de Arap Birliği'ni savunan Baas Partisi'nin farklı kolları tarafından yönetilen Suriye ve Irak, geçmişte birbirlerini kendi rejim muhaliflerini desteklemekle suçlamışlardır. 1980'de Saddam Hüseyin tarafından özellikle Şiiler, etnik Türkler (Türkmenler) ve Kürtler gibi muhalif gruplara karşı etkili tedbirler alındı. Suriye'nin yanıtı ise, Irak Demokratik Ulusal Yurtsever Cephesi, PUK ve KDP gibi muhalif gruplara kolaylık sağlamak oldu. Suriye'nin, Körfez Savaşı sonrasında Irak'la sınırlı bir ekonomik işbirliği yaptığına dair işaretler olsa da, İran-Irak savaşı sırasında İran'ı desteklemiştir.²²⁶

3.4.2.3 Dicle, Fırat, Asi ve Suriye

Dicle ve Fırat'ın, kısmen de Asi Nehirleri'nin tek taraflı kullanımı üzerindeki tartışmalar, Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerde tansiyonun sık sık yükselmesine neden olmaktadır. İlgili taraflar, paylaşım konusunda yapıcı düzenlemeler için çaba harcamış olsalar da, bu çabaların bir kördüğümle sonuçlandığı iddia edilebilir.²²⁷ Nehir sularının kullanımı konusunda Fırat ve Dicle havzasındaki ülkeler arasında hiçbir zaman üçlü antlaşma yapılamamıştır. 1923 Lozan Antlaşması, Türkiye'nin herhangi bir su projesi gerçekleştirmeden önce Irak'a danışması konusunda bir hüküm içermektedir. 1930 Halep Antlaşması, Türkiye'nin Dicle suları üzerinde haklarına değinirken, 1946'da Ankara'da Türkiye ile Irak arasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, Türkiye'nin Dicle ve Fırat üzerinde gerçekleştireceği projelerde, öncelikle Irak'a danışacağını vurgulamıştır. 1962'de Suriye ve Irak, bir Karma Teknik Komite kurdular; bu dönemde herhangi bir büyük su projesi gerçekleştirilmediği için bu komitenin çalışmaları, sınırlı kaldı. 1972-1973 arasında, Suriye ve Irak'ın Fırat'ın suları üzerinde antlaşmaya varma konusundaki girişimleri sonuçsuz kaldı.²²⁸

²²⁶ Natasha Beschoner, *Dicle ve Fırat'ta Su Sorunu* (HAK. Bülteni, sa.175, Ocak 1994), s.33.

²²⁷ Ortadoğu Gazetesi, 2 Aralık 1993.

²²⁸ Natasha Beschoner, *Dicle ve Fırat'ta Su Sorunu* (HAK. Bülteni, sa.175, Ocak 1994), s.33.

1974-1975 döneminde Türkiye ve Suriye'nin büyük baraj inşaatı projelerine girişimleriyle, ülkeler arasında Fırat'ın kullanımına ilişkin belirgin gerginlikler gözlemlendi. Türkiye'de Keban Barajı'nın inşası, sadece günlük su akışının azalması açısından değil (baraj, hidroelektrik enerji sağlamak ve Fırat'ın akışını düzenlemek amacıyla tasarlanmıştı), Türkiye'nin nehrin akışı üzerindeki kontrolünü göstermesi açısından taşıdığı sembolik değer nedeniyle de Suriye'nin endişelenmesine ve resmi tepkisine neden olmuştur. Suyun akışının düzenlenmesi, hidrolojik olarak yararlı olsa da, politik açıdan söz konusu edilmemektedir.

Asi Nehri üzerinde Lübnan'da iki küçük bent, Suriye'de ise Rehan ve Maherde Barajları ile Cisi El Sugur Bendi bulunmaktadır. Suriye, kendi topraklarından Türkiye'ye girdiği noktada 1,2 milyar/m³ olması gereken suyun % 90'ını kullanmakta, Türkiye'ye ise, 120 milyon/m³ su bırakılmaktadır. Halen yapımı süren Ziezoun ve Kastoun rezervuarlarının bitimi ile Türkiye'ye yılda 25 milyon/m³ su gelecektir.

120 milyon/m³ su bile yetersiz kalmakta, Amik Ovası'nda toprağın kurumasına, hayvanların ölmesine sebep olmaktadır.²²⁹

Suriye, Asi Nehri üzerinde yaptığı her türlü baraj ve benzeri faaliyetlerde Türkiye'ye haber vermemiş, ancak Türkiye'nin Fırat'ta yaptığı ve yapacağı her türlü faaliyetleri engellemek için her yola başvurmuştur.

3.4.2.4 Fırat Üzerinde Suriye'nin Baraj İnşaatı ve Irak'ın Tepkisi

1973-1974'de Suriye'de Tabqa Barajı'nın inşaatı Suriye-Irak ikili ilişkilerinin gerildiği bir döneme rastladı ve Irak'ın sert tepkisine yol açtı.²³⁰ Esat Gölü havzasının doldurulması, Irak'ı Fırat'ın doğal akışından geçici olarak bir miktar yoksun bıraktı. Suriye ve Irak'ın verdiği rakamlar arasında farklılıklar gözlemleniyor; Irak 1975'te Fırat'ın yıllık ortalama akışının (9.4 km³) üçte birinden azını aldığını iddia ederken, Suriye Irak'a aynı dönemde yıllık üretimi olan 12.8 km³ suyun bırakıldığını iddia etmiştir. Her olayda, Suriye yetkilileri Irak'ın herhangi bir su açığını, Dicle'nin sularını kullanarak giderebileceğini ileri sürdüler. Irak, Dünya Bankası'nın 1965'teki önerisi doğrultusunda, Fırat'ın sularındaki "adil hakkının" 16.1 km³ düzeyinde olması gerektiğini iddia etti. Irak, Nisan 1975'te Suriye'nin, Fırat'ın sularını Esat Gölü'nü dolduracak miktardan fazlasını politik nedenlerle tuttuğunu ve

²²⁹ Fikret Hakküden, Semih Önem, Mesut H.Çaşın, *Sınırşan Sular* (ATASE Yay., S.K.Dergisi, sa.359, Ocak 1999), s.37,38.

²³⁰ Fahir Alaçam, *21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu, Politikası ve Stratejisi* (HAK.Yay., 7-8 Aralık 1999, Bildiriler, Soru-Cevaplar, Katkılar ve Konuşma Metinleri. İstanbul: 2000), s.147-149.

böylece Irak'ın kışlık tahıl üretiminin %70'inin yok olmasına neden olduğunu ileri sürerek Arap Birliği'ne şikayet etti. İki ülke arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerin kötüleştiği bu dönemde, Suudi Arabistan, arabulucu olarak çağırıldı. Suriye ve Irak havayolu bürolarını ve havayolu sahalarını karşılıklı olarak kapattılar ve sınırlarına askeri birlik kaydirdılar. Suriye açıktan açığa PUK güçlerini ve diğer muhalif gurupları desteklediğini bildirdi. SSCB'nin Haziran 1975'deki arabuluculuğunun ardından Suriye, Tabqa Barajı'ndan daha fazla su bırakacağını bildirdi. Irak 1980'lerde yaşanan yarı kuraklık döneminde, Suriye'yi her fırsatta Fırat'ın sularını tutmakla suçlamaya devam etti.²³¹

3.4.2.5 GAP'ın Türkiye, Suriye ve Irak İlişkilerine Yansıması

Türkiye'nin, GAP'ın uygulanmasına yönelik, tek yönlü kararları, aşağı havza komşuları tarafından tepki ve endişeyle karşılanmıştır. Bu durum, su konusunda ikili veya çok taraflı tartışmalar yapılsa bile, yeterli etkinlikte bir danışma mekanizmasının oluşamadığını kanıtlamaktadır. 1982'de Türkiye ve Irak, Suriye'nin de 1983'de katıldığı, bir Ortak Teknik Komite oluşturdular. Komitenin genel proje tartışmaları ve su bilgilerinin değişimi için düzenli toplantılar yapmasına karşın, nehir kıyısı ülkelerin uzlaşmaz talepleri, soruna bir çözüm getiremedi. Mevcut ikili antlaşmalar ise zaten yetersizdi.

Daha önce belirtildiği gibi, Temmuz 1987'de, Türkiye ile Suriye arasında petrol ve gaz arama çalışmaları, bankacılık, gümrük formaliteleri, canlı hayvan taşımacılığı gibi geniş kapsamlı bir Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalandı. Su, temel konulardan biriydi ve Suriye'nin sınır güvenliğindeki desteği karşısında, Fırat'ın sularının minimum seviyede akışının garanti edilmesi şeklindeki Abdül Rauf El-Kasım'ın çağrısı protokolde yer aldı. Antlaşmada yer alan 6. maddenin metni şu şekildeydi.

"Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³/sn su verecek, altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder."

7. madde, Türkiye ve Suriye'nin Dicle ve Fırat'ın sularını en kısa sürede paylaşımı için Irak ile birlikte çalışmaları gerektiğini vurguluyordu. Hidroelektrik, güç ve sulama projelerinin inşaatını ve işletilmesini ortak gerçekleştirme konusunda iki ülkenin prensipte anlaşmaya varacağı da 9. maddede belirtilmişti. Irak Devlet Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan, Nisan 1988'de Cumhurbaşkanı Özal'a, Irak'ın su görüşmelerine katılmamasından

²³¹ Natasha Beschoner, *Dicle ve Fırat'ta Su Sorunu* (HAK. Bülteni, sa.175, Ocak 1994), s.33.

duyduğu üzüntüyü bildirmiş, Özal ise, 1987 protokolünün geçici olduğunu ve “gerçek antlaşmanın” (üç tarafın katılımıyla) nehir kıyısı ülkeler tarafından mutlaka imzalanacağını vurgulayarak Irak temsilcisini ikna etmiştir.

Türkiye ile aşağı havza komşuları arasındaki en ciddi sorun, Türkiye’nin Fırat’ın sularını Atatürk Barajı gölünü doldurmak üzere tutmasıyla, Ocak 1990’da yaşandı. Bu sorun ve neden olduğu söz düelloları Ortadoğu su savaşından korkulan bir dönemi başlattı. Senaryo, bir tehlike işareti olarak tanımlanabilirdi, Türkiye muslukları kapatıyordu.

Türkiye’nin 13 Ocak ile 12 Şubat 1990 tarihleri arasında Fırat’ın sularını tutma kararı, aşağı havzayı telafi edici akış garantisine karşın, kararın uygulanmasındaki kesinlik nedeni ile tartışma konusu olmuştur.²³² Kasım 1989’daki Ortak Teknik Komite toplantısında Suriye ve Irak, göletin doldurulması için 4 hafta yerine 2 haftanın yeterli olacağını iddia etmiş ve su kotaları konusunda bir üçlü antlaşma önermişlerdi. Suriye, Tabqa Barajı’nda 100 MW’lık 8 türbinden ancak birisinin çalıştırılabildiğinden yakınmıştır. Irak ise, Fırat sularında öngörülen azalmanın sulama programını aksatacağını ve ülke elektriğinin % 40’ını üreten enerji santrallerinin kapatılmasına neden olacağını iddia etmiştir. Oysa Türkiye, Suriye’nin Atatürk Barajı’nın alt kısmındaki nehir kollarından yapılan dağılımla en azından 120 m³/sn. su alabileceğini ve buna ek olarak 23 Kasım 13 Ocak arasında 750 m³/sn su verilebileceğini iddia ediyordu. (Fırat’tan bu dönem içinde 768 m³/sn ortalama su bırakıldığı ve böylece bu süre ve dolum süresi boyunca ortalama su akışı 1987 Protokol maddelerine uygun şekilde 509 m³/sn seviyesinde oldu.) Türkiye, su tutulma döneminin Irak ve Suriye’nin su ihtiyacının en az olduğu dönemde planladığını ve Arap medyasında yaratılan korkunun yersiz olduğunda ısrar etti. Suriye Hükümeti, Türkiye’yi resmi olarak ve Arap Birliği nezdinde protesto etti. Bunun sonucunda Arap Birliği, Fırat’ın sularının adil bir şekilde paylaşımı için ve su tutma süresinin kısaltılması için çağrıda bulundu. Suriyeli mühendisler Türkiye sınırı ile Esat Gölü arasında Fırat’ın su seviyesinin 1990 Ocak ayında, kış ekinine zarar verecek ve Halep’in su ihtiyacını kısıtlayacak şekilde, 3 metre azaldığını ve Türkiye’nin, planı konusuna yeterince teknik detay verilmediğini iddia ettiler. Türk mühendisler de zararı en aza indirmek için gereken her şeyin yapıldığını bildirdiler.

Bu olay, GAP çerçevesinde öngörülen Fırat suyu kesintilerinin ilkiydi ve Suriye ile Irak’ı, üçlü bir antlaşmaya varılması için güçlerini birleştirmeye yöneltti. 16 Nisan 1990’da Suriye, Irak’la Fırat’ın sularının paylaşımı konusunda bir antlaşma imzaladı. Miktarla bakılmaksızın, yıllık akışın % 42’sini Suriye, % 58’ini Irak alacaktı. Mart ve Aralık 1991’de

Fırat akışındaki geçici azalmalardan dolayı Suriye, durumu protesto etti ve konu üzerinde üçlü antlaşma çağrılarını Körfez Savaşı'ndan sonra Şam'da, Eylül 1992'de toplanan son Ortak Teknik Komite toplantısında tekrarladılar. Toplantı, Türk tarafının uzlaşmasına yöneltilen suçlamalar arasında, çıkmaza girdi ve sona erdi.

Türkiye, Suriye ile 1987'de imzaladığı kota antlaşmasının geçerliliğini ve bu miktarın aşağı havzanın ihtiyaçları için yeterli olduğunu ve Suriye ile Irak'ın su kaynaklarını daha etkin kullanmaları gerektiğini bir kez daha vurguladı.²³³

3.4.3 Türkiye-Suriye İlişkilerinde PKK ve Su Faktörü

Türkiye-Suriye ilişkileri; Türkiye, Fırat üzerinde hiçbir faaliyette bulunmasa bile, Hatay'ın ipoteğini ve geçmişte Osmanlı yönetimi altında yaşanmış olmanın Suriyeli yöneticiler ve halk üzerindeki psikolojik etkisini taşımaktadır. Suriye, Hatay'ın Türkiye'ye katılmış olmasını hala kabullenmemekte, Hatay'ı Türkiye tarafından kendilerinden çalınmış bir toprak parçası olarak görmektedir.²³⁴ Dolayısıyla su sorunu zaten güvensiz bir ortam içinde gelişmiş, belki de güvensizliğin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Nihai hedef olarak, Hatay'ı geri almak isteyen ve resmi ağızlardan, burasının Türkiye'ye ait olmasını kabul etmediğini açıklayan Suriye, genelde Türkiye'nin güçlenmesinden rahatsızlık duymaktadır. Bu yüzden Türkiye karşıtı örgütleri desteklemek, Türkiye'yi zayıf düşürecek bir girişim olarak görülmektedir.²³⁵

Suriye, Türkiye'yi zayıf düşürmek için Kürt (PKK), Ermeni (ASALA), ve Sol-Kanat (Dev-Sol) gerillaları desteklemektedir. Özellikle PKK terör örgütünün 1980-1985 yılları arasında Suriye'de barındığı bölgelerdeki üslerinden Türkiye'ye pek çok saldırıda bulunduğu ve bu saldırıların diplomatik baskılara ve suçluların iadesi antlaşmasına rağmen azalmadığı bilinen bir gerçektir.

John Bulloch ve Adel Darwish konuyla ilgili tespitlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Türkiye'nin Güneydoğusundaki çorak topraklardaki savaşı yürütenler; Suriye tarafından silahlandırılan ve arasında İran ve Irak'tan da yardım gören Kürt İşçi Partisi, PKK'dır. Türkiye'nin Fırat ve Dicle'nin bol sularını dev bir projeyle dizginleme kararına Başkan Hafız Esad'ın doğrudan yanıtı bu olmuştur. Tüm Ortadoğu liderlerinin en zekisi olan

²³² Milliyet Gazetesi, 10 Ocak 1990.

²³³ Natasha Beschorner, *Dicle ve Fırat'ta Su Sorunu* (HAK. Bülteni, sa.175, Ocak 1994), s.40. ; Ekonomi-Politika, 15-22 Ağustos 1993, s.17.

²³⁴ Ekonomi-Politika, 15-22 Ağustos 1993, s.8.

²³⁵ Radikal Gazetesi, 8 Aralık 1997.

Hafız Esad, Türkiye ve diğer ülkelerle olan ilişkilerinde pazarlık yapabilecek bir şeye ihtiyacı olduğunu daha çok önceden görmüştür. Elinde ek kozlar bulundurmak için çeşitli gerilla fraksiyonları, (grupları) kurtuluş hareketleri ve muhalifleri, merkezlerini Şam'da kurmaları için davet etmiştir. Suriye İstihbarat servisi tarafından sessizce çıkarılan bu davetlere uyanlar arasında Türk Halk Kurtuluş Ordusu'ndan Dev-Genç ve Dev-Sol ile devrimci solun küçük fraksiyonları da bulunuyordu. Bunlara Suriye'de bütün diğer yararlı örgütlere gösterilen kabul, gösterilmiştir: Az bir aylık para, eğitim kamplarında yer ve Suriye İstihbaratının kesin denetiminde olan silahlar; Bunlar gerilla savaşında kurslarını tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönmüşler ve Türk kentlerini savaş alanlarına çevirmekte kendilerine düşen rolü oynamışlardır. Bu eylemciler, savaşmanın yanı sıra devrimci doktrinlerini yayma gayretine de girmişlerdir. Buna kulak verenler arasında, Ankara Üniversitesi'nde bir Kürt grubu olan "Yüksek Eğitim İçin Demokrat Yurtsever Derneği" üyeleri de vardı ve Abdullah Öcalan derneğin aktif üyelerinden biriydi. Öcalan 1978'de Türkiye'de sıkıştırılınca arkadaşlarının ardından Şam'a gitti. Burada da kısa sürede PKK liderliğini ele geçirdi. O tarihlerde PKK'nın üye sayısı az, eylemleri sınırlı ve Suriyeli ev sahipleri için PKK, sürgündeki eylemci gruplarından yalnızca biriydi. O aşamada Ankara'da devrimci bir rejimin iktidara geçmesi olasılığı varolduğundan Başkan Esad için Türk sürgünleri, Kürtlerden çok daha önemliydi."²³⁶

1978'de Türkiye iç savaşın eşiğine gelmişti. 1980'de durum değişti. Türk Genelkurmay Başkanı, sakin tavrılı General Kenan Evren askeri müdahalede bulundu ve bir gecede kanunsuz sokaklara düzen getirdi. Bu durum Şam'da alarm zillerinin çalmasına neden oldu. Güneydoğu'da gıda maddeleri üretimini artırmak için hazırlanan basit bir plan, Türkiye'nin enerjisini iki katına çıkaracak, su kaynaklarını çoğaltacak ve ülkenin geri kalmış Güneydoğusu'nun tümünü refaha kavuşturacak plana dönmüştü. Bu durumda tarım gelişeceği gibi sanayi de buraya çekilmiş olacak, yeni, refah ve modern altyapı, halkı hükümeti desteklemeye yöneltecek ve muhalefetin çalışmasını olanaksız kılacaktı.

Şam'daki planlamacılar bunun sonuçlarının ne olacağını çok iyi görebilmişler ancak, Suriye'nin elinde oynayacak başka kart yoktu. Büyük ve savaş deneyimli bir ordusu vardı elbette, ama ordu Lübnan'da boğulup kalmıştı ve Hava Kuvvetleri de İsrail tarafından iki kere yok edilmişti.

Henry Kissinger, Hafız Esad'ı poker oyununa elinde ikiler, üçlerle girip, ortalığı silip süptüren bir tip olarak tanımlamıştı. Bir pilot ve eski Hava Kuvvetleri Komutanı olan Esad,

²³⁶ Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.132.

ülkesinin askeri gücünü artırmaya ve ona haklı olduğuna inandığı politik gücü vermeye de kararlıydı. Soğuk savaş devam ettiği sürece, Doğu ile Batı birbirine düşürülebilirdi. Bölge devletleri, kazanılacak avantajlara bağlı olarak desteklenir ya da göz ardı edilebilirdi. Filistinliler, Suriye'nin gücünü yansıtmak için kullanılabilirdi. İşte Esad, gelecek için duyduğu kaygı nedeniyle o kurnazca adımı atıp bütün "*kurtuluş hareketleri gruplarını*" Suriye'de üslenmeye çağırdı.

Bu görüşün yararı, 1978'de ortaya çıktı. Esad, Türkiye'yi, Suriye'nin isteklerini hesaba katmaya zorlayacak bir manivelâ bulmuştu. PKK, artık diğerleri arasında önemsiz ve bilinmeyen bir grup değildi. Üst düzey Suriye İstihbarat yetkilileri, Kürt'lerin karargahının bulunduğu Şam'ın kuzeyindeki kampta boy gösterdiler. Suriye'nin Kürt halkının emellerine tam destek olma kararının en yüksek düzeyde verildiği bildirildi. Yeni eğitimciler, yeni silahlar ve daha iyi kamplar bulunacaktı: PKK adam bulma kampanyasını hızlandırmaktaydı. PKK, Şam'ın kuzeyinde diğer gruplarla paylaştığı kamptan çıkartılıp Lübnan'ın Suriye Ordusu'nun denetiminde olan Bekaa Vadisi'ndeki Mahsun Korkmaz Eğitim Kampına verildi. Bunlar; Suriye İstihbarat örgütünün sürekli denetiminde olan ve kentin zengin kesimlerindeki apartman daireleriydi. Banka hesapları açıldı, eğitim hızlandırıldı, silahlar sağlandı.²³⁷

Suriyeliler her zaman olduğu gibi yapılanlardan kendini soyutlamak ve suları bulandırmak için başkalarını suçladılar. PKK baskınlarının kendi sınırlarından başlatılması yerine ilk terörist gruplarının Irak'a girmelerini emrettiler. İlk baskınlar bilindiği gibi Irak ile İran sınırının birleştiği yerde, Türkiye'nin en güneydoğu ucu olan Şemdinli bölgesinde yapıldı. Suriye'nin bu şekilde kendi rolünü kabullenip istediklerini elde etmeye kalkışmadan, Türkiye ile komşuların arasını açmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Suriye'nin Türkiye karşıtı örgütlere verdiği destek yüzünden Türkiye'nin duyduğu hoşnutsuzluk 1986 Kasım'ında daha da artmıştır. Bu tarihte Suriye adına casusluk yaptıkları ve sabotaj eylemlerine girdikleri iddiasıyla yirmiye yakın kişi göz altına alınmıştır. Bu grubun ele başının Ankara'daki Suriye Büyükelçiliği'nde ikinci katip olan Derviş Beledi olduğu tespit edilmiş, ancak; olay ortaya çıkınca Beledi Şam'a kaçmıştır. Göz altına alınanlar 1986 Ağustos'unda yedi kişinin ölümüne ve 60 milyar lira zarara yol açan Kırıkkale Askeri Mühimmat Fabrikası'ndaki patlamayı kendilerinin düzenlediğini itiraf etmişlerdir. Yakalananlar GAP'taki tesisler hakkında bilgi topladıklarını ve asıl amaçlarının bu tesislerin bazılarını sabote etmek olduğunu itiraf etmişlerdir. Adnan Musa Amirin isimli Ürdün uyruklu sabotajcı, Suriye'nin GAP'ın tamamlanmasıyla hiç su alamamaktan korktuğunu, bu nedenle

²³⁷ *Sınırşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.133.

de bu ülkenin kendisine para vererek bu sabotajı gerçekleştirmesini istediğini söylemiştir. Amirin itirafları ayrıca ülkemize gizlice sokulan büyük miktarda patlayıcı ve saatli bomba malzemelerinin ele geçmesine yol açmıştır. Bu malzemeleri ülkeye gizlice soktuğu bildirilen Suriye Askeri Ateşesi Muhammet Khayr Azkur ise Suriye'ye kaçmıştır. Sabotörler yargılama sonunda 15 yıla varan cezalara çarptırılmış, 1986 Kasım'ında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerde Suriye sert bir biçimde eleştirilmiştir.²³⁸

Suriye Başbakanı Abdul-Rauf El-Kasım'ın Mart 1986'da Türkiye'yi resmi ziyaretinde verdiği taahhüde rağmen, PKK militanları Suriye'yi üs ya da transit bölge olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Türkiye'de yakalanan PKK militanlarının hemen hemen %50'si Suriye Muhaberatının kendilerini eğittiğini ve Suriye'deki kampların muhaberat kontrolünde olduğunu belirtmişlerdir.

Alınan tüm tedbirlere rağmen PKK eylemleri 1987 yılı boyunca devam etti. Eylemlerin ve ölümlerin devam ettiği günlerde zamanın Başbakanı Turgut Özal, beraberindeki İçişleri ve Dışişleri Bakanları olduğu halde 1987'de resmi ziyarette bulunmak üzere Şam'a gitti. Resmi görüşmeler sırasında Özal, El-Kasım'a ve Esad'a Abdullah Öcalan'ın Şam'da yaşadığını ve PKK'nın parti kongrelerinin Şam'da yapıldığını belirterek, PKK'nın Suriye'de barındırılmamasını istedi. Beklenileceği gibi El-Kasım, Öcalan'ın Suriye'de siyasi mülteci olduğunu ve PKK'nın sınırötesi eylemlerinin Suriye'nin kuzey sınırının çok uzun olması nedeni ile kontrol edilemediği için önlenemediğini belirtti.

Görüşmeler sırasında Suriye tarafı da Fırat sularının kullanımı konusunu gündeme getirdi ve söz konusu nehrin sularının belli bir miktarının Suriye'ye bırakılacağını öngören bir antlaşma yapılmasını talep etti. Görüşmeler sonunda Türkiye ile Suriye, petrol ve gaz arama çalışmalarını, bankacılık, gümrük faaliyetleri, canlı hayvan taşımacılığı gibi geniş kapsamlı bir ekonomik işbirliği protokolü imzaladılar. Su, temel konulardan biriydi ve Suriye'nin sınır güvenliği karşısında, Fırat'ın sularının minimum seviyede akışının garanti edilmesi şeklindeki El-Kasım'ın çağrısı protokolde yer aldı. Burada "su" ile Suriye'nin PKK'ya verdiği destek arasındaki bağlantı resmileştirilmiş oldu. Türkiye, bu antlaşmayla sözü edilen miktarda (500m³/sn.) su bırakmaya başlarken, Suriye'de bir PKK kampını kapattı.

Bu antlaşmada dikkat çeken ilk nokta, iki ülke arasında suya ilişkin bir çözüm getirmeyip, yalnızca Atatürk Barajı'nın doldurulma süresi için geçerli olan geçici bir antlaşma olmasıdır. Kaldı ki, gerek Suriye'nin zaman zaman bırakılan su miktarının azaldığı yolundaki şikayetleri, gerekse Türkiye'nin bu ülkenin PKK'ya verdiği desteği sürdürdüğü

²³⁸ Hürriyet Gazetesi, 27 Ocak 1994.

yolundaki yakınma ve tehditleri, ileride yapılacak nihai bir antlaşmanın uygulanabilirliği konusunda kuşklar doğurmaktadır. Bu antlaşmanın eksik bir yönü ise, Irak'ın dışarıda bırakılması olmuştur. Ancak; Suriye yine de Türkiye'ye sızmak isteyen PKK'lılar için bir geçiş bölgesi olmayı sürdürmüştür. Başbakanın ziyaretinin etkilerinin kaybolmaya başladığı 1988'in ilk aylarından itibaren ise Suriye'deki PKK kampları tekrar eski canlılığına kavuşmuştur.

Türkiye'nin beklentilerinin aksine 1989 yılında Irak ve Suriye'den PKK sızma eylemleri yoğunlaşmış, PKK'nın ana eğitim kampı Bekaa Vadisi'nde bulunduğu halde bu örgüt militanları Suriye'de bazı kampları kullanma imkanından yararlanmışlardır. Güneydoğu Anadolu'daki terör eylemlerinin yoğunlaşması Başbakan Özal'ın 1 Ekim 1989'da radikal bir adım atarak Suriye'yi suçlamasına yol açmış, bu ülkenin 1987 tarihli Güvenlik Protokolü'ne uyduğu konusunda şüpheleri olduğunu açıklamıştır. Özal daha da ileri giderek Suriye'nin Güvenlik Protokolü'ne uymaması halinde, Türkiye'nin de 1987 yılında Suriye'ye saniyede 500 m³ /sn. su verme konusundaki sözünden vazgeçebileceğini belirtmiştir.

Şam yönetimi Özal'ın bu sert demecine kamuoyu önünde cevap vermekten kaçınmışsa da yine 1989 Ekim'in de meydana gelen bir olay Suriye'nin Türkiye'ye göz dağı vermek istemesi şeklinde algılanmıştır. 21 Ekim 1989'da iki Suriye Mig-21 savaş uçağı Hatay'ın Samandağ ilçesinde sınırı ihlal ederek bir tapu kadastro uçağını düşürmüş ve içindeki iki pilot ve üç teknisyenin ölümüne neden olmuştur.

Suriye olayın bir kaza olduğunu, Mig-21 pilotlarının üslerinden aldıkları ateş açmama emrini uygulamadıklarını, sorumluların cezalandırılacağını ve Türkiye'ye tazminat ödeyeceğini belirtmişse de, bu olayın bir kaza olmayabileceği de düşünülmektedir. Şam yönetimi belki de böyle bir kazaya yol açarak Türkiye'yi su sorunu konusunda daha hassas olmaya davet etmek istemiştir.

Kasım 1989'da Suriye Devlet Başkanı'nın kardeşi olan ve resmi bir unvanı olmasa da yönetimde etkin olduğu varsayılan Cemil Esad bölgede bir Kürt devletinin kurulması gerektiğini, bu devletin Güneydoğu Anadolu'yu da içereceğini belirtmiştir. Cemil Esad, ayrıca, Suriye yönetiminin PKK'ya her çeşit siyasi ve lojistik yardımı yaptığını da söylemiştir. Türkiye bu demece hemen tepki göstermiş ve Kasım başında Şam'a resmi bir ziyarette bulunması gereken zamanın İçişleri Bakanı'nın gezisini ertelemiştir.

Türkiye'nin endişeleri Aralık 1989'da Suriye Enformasyon Bakanı Muhammet Salman'ın, Kıbrıslı Rum gazetecilere, ülkesinin Hatay'ı Türkiye'nin bir parçası olarak görmediğini söylemesiyle daha da artmıştır. Salman, Hatay'ın bir Arap toprağı olduğunu,

ancak bu sorunun çözümünün kısa sürede gerçekleşmeyeceğini söylemiştir. Yine aynı ay içerisinde Suriye sınır devriyeleri anlaşılmaz bir nedenle sınırın Türkiye tarafındaki Türk askerlerine zaman zaman ateş açmışlardır.

Bu tür provokasyon sayılabilecek eylemler, Şam'ın gerginliği geçici olarak da olsa tırmandırıp Ankara'yı su politikasını yeniden gözden geçirmeye zorlama siyaseti olarak nitelendirilmiştir.

17 Nisan 1992'de Türkiye İçişleri Bakanı'nın başkanlığında bir heyet resmi bir ziyaret için Şam'a gitti. Zamanın Türk İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, Suriyeli Muhammed Harbah ve Başkan Esad'la görüştü. En ilginç görüşme Türk heyeti ile Suriyeli Lider arasında oldu. Açık yürekli Türk Bakan “ **Ülkeme döndüğümde PKK sorununun çözümleneceğini söyleyebilirmiyim ?** ” diye sordu. Esad çok daha kapalı bir şekilde, “ **Bu sorunu çözmek için işbirliği yapılacaktır.**” yanıtını verdi.²³⁹

Görüşmelerin iki taraftaki resmi raporlarında belirli bir farklılık vardı. Bu raporlar diplomatik dile çevrildiğinde Suriyeli'ler görüşmeler esnasında önemli hiçbir şey konuşulmadığını, bunun her hangi iki komşunun sınır sorunlarını görüştükleri alçak düzeyli bir toplantı olduğunu ve belirli bir konunun ele alınmadığını bildiriyorlardı. Türklerin görüşü ise, çok farklıydı:

“ Türk radyosu, Türkiye ve Suriye'nin terörizmle birlikte mücadele etmeyi kabul ettiklerini bildiriyordu. 1987'de iki ülkenin benimsediği güvenlik ve işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan bir belge ve eki Şam'daki resmi görüşmeler sırasında imzalanmıştı. Her iki tarafı meşgul eden PKK konusu da, altı saat süren tartışmalardan sonra belgeye dahil edilmişti.”²⁴⁰

Suriyelilere göre ise, protokol yapılmamıştı, sadece toplantı tutanakları üzerinde anlaşılmıştı ve bir de **“Türk tarafının isteği üzerine terörist örgütü PKK”** hakkında bir madde eklenmişti.

Suriyeliler aynı zamanda kendilerinden **“ çalınmış”** olan Hatay ilinden söz ediyorlardı. Bunun nedeni açıktı: Kimse su sorununu ortaya atmış değildi ve Suriyelilerin istediği buydu. Suriyeliler kozlarını açıklamak istemediklerinden bunu kendileri masaya getirmemişlerdi.

Mesaj anlaşıldı ve Türkiye çok geçmeden Fırat'tan Suriye'ye saniyede 500 m³/sn. su vermeyi sürdürme vaadini tekrarladı. Ama, bu istemeyerek yapılan bir vaad idi ve yanı sıra, Türk su politikasının haklılığı belirtiliyordu. Türk notası, Lübnan'dan çıkıp, Suriye'den

²³⁹ John Bulloch, Adel Darwish, **Su Savaşları** (Birinci basım. İstanbul:Altın Kitaplar Yay., 1994), s.61.

geçerek, Türkiye’de denize dökülen Asi Nehri üzerinde biri Suriye’de, diğeri Lübnan’da iki baraj yapılmış olduğuna işaret ediyordu. Asi suları da sulama için kullanılmaktaydı ve yazları nehir Türkiye’ye gelmeden kurumaktaydı. Asi’den söz edilmesi Şam’da yine alarm zillerinin çalmasına neden oldu: Türkiye ile genel bir antlaşmanın Asi Nehri’ni de kapsaması gerekecekti. Suriyeliler Asi üzerinde antlaşmanın Hatay’ın Türk toprağı olarak tanınması demek olacağını düşünüyorlardı.²⁴¹

Türk notası şöyle devam ediyordu : *“Asi ve Fırat’ın kullanımı arasında bir kıyaslama yapılacak olursa Türkiye’nin, kendisi Fırat’ın debisi saniyede 100 m³’e düştüğü zaman bile 500 m³ salıvermesi durumunda, Asi sularının tümüyle Suriye ve Lübnan tarafından tüketilmesinden şikayet etmesi için haklı bir neden vardır.”*²⁴²

Türk Dışişleri Bakanlığı ister resmi bir protokol; ister üzerinde anlaşılmış tutanaklarda olsun, Suriye’nin 1992 Nisan’ında PKK’nın terörist bir örgüt oluşunu kabul ettiğini ve bunun üyelerini tutuklayarak, sınır ötesi sızmalarını engelleyip ve eğitim kamplarını kapatarak işbirliği yapacağını iddia ediyordu²⁴³. Suriye, kuşkusuz bu kadar ileri gidecek değildi ve buna zaten niyeti de yoktu; ama Öcalan ile adamlarına daha az ortalıkta görünmelerini emretti ve tüm kampların Bekaa Vadisi’ne taşınmasını sağladı. Türkiye, Suriye’nin PKK’yı teşvik ettiğini tekrar ileri sürdüğünde bu defa Suriye, ülkede PKK’lı ve PKK kampı olmadığını söyleyerek protesto da bulundu. Türkiye, Bekaa Vadisi’ndeki faaliyetler konusunda kaygı duyuyorsa, bölge Lübnan’da bulunduğu için Lübnan Hükümeti’ne baş vurmaliydi. Bu doğrudu, ama Suriyeli’lerin söylemedikleri şey; Bekaa’nın Suriye Ordusunun sıkı denetimi altında olduğuydu. Suriye, Lübnan’da bulunan 40.000 kişilik ordusunun büyük bir kısmını Beyrut’tan ülkenin doğusuna kaydırmıştı.

Söz konusu görüşmeleri takiben 3 Ağustos 1992 tarihinde, Türkiye Dışişleri Bakanı Şam’a giderek Suriye Dışişleri Bakanı ve Suriye Devlet Başkanı ile görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerde Suriye’nin taahhütlerine uymaya devam ettiği sürece Türkiye’nin de Fırat sularının eskisi gibi ve aynı miktarlarda Suriye topraklarına akmasına itina göstereceğini bildirdi.

Aynı yılın Eylül ayında da görüşmelere devam edildi ve Fırat sularının Suriye’ye azaltılmadan ve eski ölçütlerde akışının devam edeceği hususu bir daha vurgulandı. Suriye’nin de kontrolü altındaki topraklarda PKK hareketlerine izin verilmeyeceği hususu bir

²⁴⁰ John Bulloch, Adel Darwish, *Su Savaşları* (Birinci basım. İstanbul:Altın Kitaplar Yay., 1994), s.62.

²⁴¹ *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu* (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.140.

²⁴² John Bulloch, Adel Darwish, *Su Savaşları* (Birinci basım. İstanbul:Altın Kitaplar Yay., 1994), s.64.

²⁴³ Sabah Gazetesi, 16 Ocak 1995.

defa daha taahhüt edildi. En son görüşme 1993 yılında zamanın Başbakanı Süleyman Demirel ile Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad arasında gerçekleşti. Bu görüşmede de su konusunda Suriye'ye kesin bir teminat verilmedi. Anlaşmaya varılıp varılmayacağının eksperler ve Dışişleri Bakanları tarafından incelenmesi kabul edildi. Bütün bu çabalara rağmen karşılıklı güvensizliğin beslediği soruna henüz bir çözüm bulunmadı.²⁴⁴ Netice olarak Türkiye- Suriye ilişkilerinde belki de eşine pek rastlanmayan bir ilişki biçiminin ortaya çıktığı, zaman zaman Türkiye'nin suyu, Suriye'nin de PKK'yı birer dış politika aracı olarak kullandığı gözlenmektedir.

Suriye'nin PKK'yı Dış Politika aracı olarak kullanması 15 Şubat 1999 günü saat 20⁰⁰ sularında terörist başı Abdullah Öcalan'ın Kenya'nın başkenti Naorobi'de yakalanarak MİT görevlisinin "Abdullah Öcalan, memlekete, hoşgeldin." sözleri ile durma noktasına gelmiştir.²⁴⁵

Son günlerde giderek ağırlaşan ekonomik bunalımı nedeniyle Suriye, A.B.D ile arasını düzeltmek ve İsrail ile barış yaparak, sözde Türkiye'den kendisine yönelecek hareketlerden kurtulmaya çalışmaktadır. Bunun sonucu olarak Türkiye'nin baskısı ile terörist başı Abdullah Öcalan Suriye'den çıkartılmıştır.²⁴⁶ Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasından sonra su konusu yıllar sonra ilk kez kapsamlı bir şekilde ele alınarak iki ülke arasındaki ilişkileri yönlendirecek temel ilkeleri içeren bir metin üzerinde müzakere edilmiştir. PKK lideri Öcalan'ın Suriye topraklarından çıkarılmasından ve yakalanmasından sonra üzerinde müzakere edilen metnin; karşılıklı menfaatlere saygılı, birbirinin aleyhine faaliyette bulunmama, içişlerine karışmama, BM ilkelerine saygı gösterilmesi ve mevcut sorunların iyi niyetle çözümlenmesi gibi genel ilkeleri içerdiği belirtilmiştir. Su sorununun çözümü parametreleriyle ilgili olarak yapılan müzakerelerde, "su konusunu hakça, makul ve sürdürülebilir bir tahsisle çözüme kavuşturulması" yönünde yoğunlaşıldığı bildirilmiştir.²⁴⁷

3.4.4 Türkiye-Irak İlişkilerinde Su Faktörü

Türkiye ile Irak'ın ilişkilerinde su, Suriye ile olduğu ölçüde sorun oluşturmamıştır. Bunun başlıca nedeni, Irak'ın hem Suriye üzerinden Fırat'ı, hem de doğrudan Türkiye'den Dicle'yi alması ve bölge ülkeleri arasında su kaynakları açısından en şanslı durumda

²⁴⁴ Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK. Yay., 1994), s.134-139.

²⁴⁵ Tuncay Özkan, Operasyon, (Beşinci basım, İstanbul: Doğan Kitapçılık Yay.,2000) s. 157,158

²⁴⁶ Tuncay Özkan, Operasyon, (Beşinci basım, İstanbul: Doğan Kitapçılık Yay.,2000) s. 23.

²⁴⁷ Milliyet Gazetesi, 10 Mart 2000.

olmasıdır. Ayrıca kendisi açıkça ifade etmese de bir başka neden, yukarı-kıyıdaş ülkelerin çeşitli faydalanma eylemleri sonunda Fırat sularında meydana gelebilecek bir azalmayı telafi etmek üzere geliştirdiği projelerle Dicle sularını Fırat'a aktarma olanağına sahip bulunmasıdır. Bu bağlamda söylenebilecek önemli sebeplerden birisi de Kürt ayrımcılığı konusunda her iki ülke politikalarının zaman zaman örtüşmesi veya aynı çizgide birleşmesidir.²⁴⁸

Türkiye ve Irak Ekim 1984'te **"ayrılıkçı guruplara karşı diğer ülkenin topraklarında 5 Km. içeriye kadar takip"** yapabilmesine olanak sağlayan **"Sıcak Takip"** antlaşması imzalamıştır. Türkiye PKK'ya yönelik olarak birkaç kez Irak içlerine havadan ve karadan müdahalede bulunmuştur.

Türkiye-Irak ilişkileri 1980'lerin sonlarına kadar genelde istikrarlı bir seyir izlemiştir. Ancak Körfez Savaşı'ndan bir süre önce, Irak'ın 1987'deki Türkiye-Suriye ekonomik protokolü ve özellikle de Fırat'ın sularının tahsisi veya paylaşımı görüşmelerine iştirak ettirilmemesi, ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Irak bu durumu, Türkiye'nin Suriye ile anlaşarak su konusunda kendisini dışladığı şeklinde algıladı. Bu nedenle Irak, **"su sorununu"** "Arap ülkelerini etrafında toplayacak biçimde gündeme getirme girişimlerini yoğunlaştırdı ve Arap dünyasında Türkiye aleyhine bir hava yarattı. Sınır güvenliğinde gittikçe daha az iş birliği yapmaya başladı ve 1988'de PKK, Irak'ın kuzeyinde etkili konuma geldi. İran-Irak Savaşından sonra ve bunu izleyen 1988 Şubat'ında Irak Kürt muhaliflerine karşı baskılarının sonucu (Halepçe de kimyasal silahla saldırı dahil) 60 binin üzerinde Kürt Türkiye'ye girdi ve Irak ordusunun bunları takip etmesine izin verilmedi.

Su konusunda Türk-Irak ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir diğer sorun, Türkiye'nin 23 Kasım 1989 tarihinde yaptığı bir açıklamayla yaşandı. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye **"Atatürk Barajı"**nın su tutmasını sağlamak amacıyla Fırat'ın sularının 13 Ocak ile 13 Şubat arasında bu baraja kanaliz edileceğini, ancak aşağı-kıyıdaş ülkelerin saniyede 120 metreküp su almaya devam edeceğini bildirdi.²⁴⁹ Türkiye bu tedbirlerin teknik nedenlerini de açıkladı ve güney komşularının zarar görmelerini önlemek için 13 Şubat tarihine kadar da aşağı kıyıdaş ülkelere toplam 3.3 milyar metreküp su vereceğini (750 m³/sn) böylece söz konusu ülkelerin 23 Kasım ile 13 Şubat arasında kesinti olmasaydı alacağı saniyede 500 m³ sudan daha fazla suyu almış olacaklarını belirtti. Türkiye daha sonra Fırat'tan aşağı kıyıdaş ülkelere verdiği su miktarını önce saniyede 800 metreküp,

²⁴⁸ Sınırtaşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.141.

²⁴⁹ Doğu Ergil, Milliyet Gazetesi, 4 Ocak 1990.

su kesintisine 2 hafta kalınca 1000 m³'e çıkarmıştır.²⁵⁰ Şam gibi Bağdat'ta, Türkiye'nin bu jestine rağmen hoşnut olmamıştır. İki ülkenin çağrısı üzerine Türkiye, Suriye ve Irak'ın teknik heyetleri Şam'da bir araya gelmiş ve Türkiye'den ek bilgi almışlardır. Bu toplantıda Türk heyeti sadece teknik bilgi vermekle yetinmiş ama Irak ve Suriye'nin istediği gibi su tutma süresinin azaltılması ve kesinti boyunca bırakılacak su miktarının artırılması konusunda pazarlığa yanaşmamıştır.

Irak, suyun geçici kesintisi konusunda Suriye'den daha fazla tedirgin olmuş ve Türkiye'nin açıklamalarından da tatmin olmamıştır. Bir hafta içinde Irak Dışişleri Bakan yardımcısı Nizar Hamdoun başkanlığında bir heyet Ankara'ya gelerek su kesintisi süresinin 2 haftaya indirilmesini istemiş ve Türkiye'yi üçlü bir su antlaşması imzalamaya ikna etmeye çalışmıştır. Hamdoun ayrıca gelecekteki su kesintilerinin olup bittilerle değil de üçlü uzlaşma yoluyla olması gerektiğinde ısrarlı olmuştur. Hamdoun , 1987 Türkiye-Suriye protokolünün Bağdat'ı dışladığını, bu yüzden de üçlü bir antlaşmanın gerekli olduğunu belirtmiştir. Bir röportajda Hamdoun su kesintilerinin Irak'a çok az su gelmesine yol açacağını anlatarak **“minumum ihtiyacımızın ne olduğunu söylemek çok zor. Sanayimizi ayakta tutmak zorundayız. Halkımız da yeterli su alabilmelidir”** demiştir. Hamdoun'un şikayeti pek te haksız sayılmazdı, çünkü Türk yetkililere göre Türkiye Suriye'ye Kasım'dan beri 3-4 milyar metreküp su vermişse de Suriye bunun ancak 860 milyon metreküpünü Irak'a bırakmıştır. Yani sorun biraz da Suriye'nin suyun aslan payını kendisine saklamasındadır. Kesinti süresince suyun azalması Irak Baas Partisi gazetesi Al-Thawra'nın, Türkiye'nin su kesintisinin bir **“gerçek zirai felakete”** yol açacağı haberini vermesine yol açmıştır. Al-Thawra bu kesintinin 1,3 milyon hektar arazinin susuz kalmasına neden olacağını iddia etmiştir.

Al-Thawra, ayrıca bu kesintinin, Irak'ın, ülkede bulunan ve ülke ihtiyacının %40'nı karşılayan dört elektrik santralini kapatmasıyla sonuçlanacağını iddia etmiştir. Irak'lı yetkililer, GAP'ın tamamlanmasından sonra Irak'a gelen Fırat sularının yılda yaklaşık 32 milyar metreküpten, 11 milyar metreküpe düşeceğini belirterek bunun Irak'ın ihtiyacından 2 milyar metreküp daha az olduğunu söylemişlerdir. Irak'ın yarı resmi Al-Thawra gazetesi bir tehditle Türkiye'nin gelecekte karşılaşabileceği durumu da gözler önüne sermiştir. Buna göre; **“Irak ve Türkiye, tarihi ve ortak çıkarlara dayalı iyi komşuluk ilişkileri içinde olmuşlardır.... Ancak bu ilişkiler sağduyu ve akılcı davranılmazsa bozulabilir.”**²⁵¹

²⁵⁰ Sınırtaşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK. Yay., 1994), s.142.

²⁵¹ Sınırtaşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK. Yay., 1994), s.143.

Atatürk Barajı'nda su tutma nedeni ile yapılacak su kesintisi karşısında Irak-Arap İşbirliği Konseyi üyesi olan Mısır, Ürdün ve Yemen ile ilişkiye geçerek bu ülkelerin su konusunda Türkiye'ye baskı uygulamalarını istemiştir. Bağdat, ayrıca Şam'la birlikte Arap Birliği nezdinde de temaslarda bulunarak Türkiye'ye karşı daha geniş bir koalisyon oluşturma çabasına girişmiştir. Bunun sonucunda Arap Birliği Örgütü Sekreterliği Ocak 1990 sonunda bir açıklama yaparak, Fırat sularının daha adil paylaşılmasını istemiştir. Zamanın Türkiye Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, bu gelişmelere sert tepki göstererek Irak ve Suriye Büyükelçilerinden Türkiye'ye karşı yürütülen bu kampanyanın sona erdirilmesini istemiş, bu arada Arap ülkelerine çeşitli heyetler göndererek Türkiye'nin Fırat konusundaki politikası anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu arada diğer önemli bir gelişme, Nisan 1990 başında Tunus'ta bir araya gelen Irak ve Suriyeli yetkililerin, Fırat sularını kendi aralarında paylaşmaları olmuştur. Bilindiği gibi buna göre Fırat sularının %42'si Suriye'ye, %58'i Irak'a bırakılmıştır. Irak lideri Saddam Hüseyin'in Arap dünyasında Türkiye aleyhine yarattığı bir ortamda gerçekleştirilen bu antlaşma Ankara tarafından, Türkiye'ye yönelik bir Arap cephesinin çekirdeği olarak algılanmıştır.

Aslında, Suriye ile Irak'ın ilişkileri genelde pek iyi durumda olmamıştır. 1973-1974'de Suriye'de Tabqa Barajı'nın inşası Irak'ın tepkilerine yol açmış, Iraklılar su kaybının üç milyon Iraklı çiftçiyi tehlikeye attığını iddia etmişlerdir. Bu tartışmalar, iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Yine bilindiği gibi Suriye, Irak'ın İran ile sekiz yıldan fazla süren savaşında İran'ı desteklemiş, son Körfez Savaşı sırasında da Irak'ın karşısında yer almıştır. Ancak, su bağlamında Türkiye ile ilişkiler söz konusu olduğunda, bu ülkeyle ittifaka girebilmiştir.

Irak'ın, Fırat'ın sularından faydalanma veya bu suların kullanımı konusuna ne kadar önem verdiği, zamanın Türkiye Başbakanı Yıldırım Akbulut'un 5-7 Nisan 1990'da Bağdat'a yaptığı resmi ziyaret esnasında ortaya çıkmıştır. Iraklılar Türkiye'nin üçlü bir antlaşmayı kabul etmesini ve Suriye'ye saniyede 700 metre küp su bırakmayı kabul etmesini ısrarla talep etmişlerdir. Başbakan Akbulut bu öneriyi kabul etmeyince, Bağdat yönetimi de Türkiye'nin isteği olan 1984 güvenlik protokolünün yeniden yürürlüğe konmasını kabul etmemiştir. Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Yasin Ramazan Türk gazetecilere verdiği demeçte, Fırat sorunu nedeniyle iki ülke arasında yakın ilişki kurulmasının mümkün olamayacağını, bu yüzden de güvenlik protokolünü yenilemeyeceklerini açıkça belirtmiştir.

1990 Mayıs'ında bu denli gerginleşmiş olan Türkiye-Irak-Suriye ilişkileri, Irak'ın 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmesiyle yepyeni bir boyut kazanmıştır.

Körfez Krizinin başından itibaren izlediği politika, Türkiye'nin adeta gelenekleşmiş Ortadoğu politikasından farklı olmuştur. Bilindiği gibi Türkiye, 1960'lı yıllardan beri Ortadoğu'daki gelişmelere karışmamaya azami dikkat göstermiş, Araplar arası çatışmalara ve Arap-İsrail uyuşmazlığına uzak kalmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin Irak ile Körfez Savaşı sonrası dönemde ilişkileri, Türkiye'nin Irak karşıtı politikası yüzünden oldukça kötüleşmiştir. Türkiye, Birleşmiş Milletlerin ambargo kararını ilk uygulayan ülke olmuş, Batılı devletlerin paralelinde bir politika izlemiştir. Petrol boru hattı hemen kapatılmış, sınır ticareti durma noktasına gelmiş, Türkiye'nin yalnızca parasal kayıpları 20 milyar doları bulmuştur. Ayrıca Kuzey Irak'ta oluşturulan sözde güvenlik kuşağı, Türkiye için güvensizlik kuşağı olmuştur. Bilindiği üzere bu bölgelerde rahatça yerleşebilen ve Irak ordusu tarafından bırakılan silah ve mühimmata el koyan PKK terör örgütü, oldukça güçlenmiş ve bu bölgeden Türkiye'ye yönelik eylemlerinde yoğun bir artış gözlenmiştir.

Bütün bunların anlamı, Türkiye ile Irak arasında son zamanlarda zaten ortaya çıkmış olan bir güven sorununun yeniden ve net bir şekilde gündeme getirilmiş olmasıdır. Ortadoğu'da komşu devletler arasındaki sorunlar hemen her zaman birbirleriyle bağlantılı olmuştur. Dolayısıyla, Irak üzerindeki yaptırımlar kaldırıldıktan ve Irak kendisini toparladıktan sonra hem su, hem de ayrılıkçı terör sorununu duruma göre açıkça veya el altından gündeme getirebilir. Bir başka deyişle Türkiye'nin güney sınırında bir başka Suriye daha yaratılmıştır. Ancak şu anda zayıf ve bölünmüş olan bir Irak'ın, yakın gelecekte su konusunda Türkiye'ye yönelik ciddi bir tehdit teşkil etmeyeceği düşünülebilir.²⁵²

3.4.5 Türkiye'nin Su Politikası

İlk bakışta Türkiye zengin akarsulara ve yağışlara sahip, su bakımından zengin bir ülke görünümündedir. Ortadoğu ülkeleri Türkiye'nin su zengini bir ülke olarak, suya ihtiyaç duyan güney komşularından bunu esirgememesi gerektiği görüşündedirler.

Türkiye, uluslararası politikada sık sık gündeme gelen Ortadoğu su meselesinde birbirine benzer politikalar ortaya koymuş ve Türkiye'nin su fakiri bir ülke olduğunu vurgulayarak, uluslararası dayatmalardan kurtulabileceğini düşünmüştür.

²⁵² Sınırtaşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu (Birinci basım. İstanbul: HAK.Yay., 1994), s.141-145.

Türkiye uluslararası sular, daha doğrusu sınıraşan sular meselesinde egemenlik ilkesine dayanarak politika yürütmüştür. Bu ilkeye dayanmayı 1995’lerde de sürdürmüştür.

A.B.D’nin su meselesinde 1850’lerde mutlak egemenlik ilkesini ortaya çıkaran politikası, 1990’larda A.B.D’nin NAFTA’nın (A.B.D-Kanada-Meksika arasındaki birlik) kuruluş sürecinde egemenlik ilkesinden, havza ilkesine geçişle birlikte değişmeye uğramış ve uluslararası bir su hukuku olmamasına rağmen genel yaklaşımlar, egemenlikten havza ilkesinin tercihine yönelmiştir.

Türkiye, Fırat ve Dicle suları üzerinde öncelikle bu suların kullanılmasında ilk muhatap olan Suriye ve Irak’a, ardından da uluslararası platforma 1990’larda yeni bir yaklaşım getirdi.

Türkiye’nin Fırat ve Dicle Havzası sularının kullanımına ilişkin yeni yaklaşımı “Üç Aşamalı Plan”dır.

Sınıraşan suların hakça, akılcı ve optimum (equitable, rational, optimum) kullanımı uluslararası su hukuku oluşturma çabasında olan uluslararası organizasyonları ve global statükoyu da bağlayan yeni bir ilkedir. Türkiye’nin Üç Aşamalı Planı bu çerçevededir ve bu plan su-insan-toprak sistemini kurabilecek nitelikler taşımaktadır.

Türkiye, 7-12 Mart 1990 tarihinde Ankara’da yapılan Türkiye,Suriye ve Irak Ortak Teknik Komite toplantısında, Dicle ve Fırat Havzası sularının bir bütün olarak ele alınması gerektiğini, bu biçimde paylaşım konusunda da “akılcı, hakça ve optimum” bir çözüme ulaşmanın mümkün olabileceğini vurgulayan üç aşamalı bir plan önermiştir. Bu plana göre; Dicle ve Fırat Havzası’nda, üç ülke sınırları içinde su ve toprak kaynaklarının saptanmasına yönelik ortak bir çalışma yürütülecek, bundan elde edilen verilere dayanılarak yapılacak mühendislik çalışmaları ile su kayıpları en aza indirilecek, sulama sistemlerine ilişkin öneriler geliştirilecek, mevcut projelerin modernizasyonu ve ıslahı için imkanlar araştırılacaktır.

Suriye ve Irak bu planı reddederek, gereksinim duydukları su miktarının “tek taraflı beyan” yöntemiyle saptanmasını, herkesin kendi su gereksinimini belirleyerek, suyu bu sınırlar içinde kullanmak istemektedirler. Ancak üç ülkenin gereksinimlerinin Dicle ve Fırat’tan sağlanabilecek toplam su miktarının üç katı olduğu da ayrı gerçektir.

Sonuç olarak Türkiye, Dicle ve Fırat Nehirleri’nin kullanımı konusunda şu yaklaşımı korumaktadır; Fırat ve Dicle ‘sınırötesi/sınıraşan su yolu’ dur, ‘uluslararası su yolu’ değildir. Uluslararası hukuk kuralları içinde ve ortaya konan belgelerde Türkiye’yi bağlayan hiçbir bağlayıcı hüküm ve karar yoktur. Mutlak egemenlik anlayışı içinde Türkiye, Fırat ve

Dicle'nin akış kontrolünü yapmakta serbesttir. Ayrıca, Fırat ve Dicle Şattı'ı Arap'ta birleştikleri ve tek bir nehir gibi denize aktıkları için sınıraşan/sınır ötesi nehirlerdir.

Birleşmiş Milletler bünyesinde yürütülen uluslararası su hukuku çalışmalarında hakim eğilime bakarsak, uluslararası su yollarında, yani bir ülkede doğup, başka ülke ya da ülkelerin topraklarından geçen nehirlerde su kullanımının mutlak egemenlik hakkı çerçevesinde ele almanın imkansız olduğu görünüyor. Özetlersek, “benden kaynaklanan sular benimdir” argümanı geçerli gözükmemektedir.

Türkiye onun içindir ki, uzunca bir süredir bu mutlak egemenlik argümanını ne reddediyor ne de dile getiriyor. Buna karşılık çözümün, suların paylaşımında değil, sulardan yararlanmanın ortak düzenlenmesinde olduğunu savunuyor. 1980'lerden beri dikkat çektiği bazı kriterler var; suların taraflarca hakkaniyete uygun, akılcı ve optimum kullanılması gibi. Bir büyükelçimizin deyişiyle, “Araplar çölde lale yetiştirmek istiyorsa, Türkiye bunun bedelini ödemek zorunda değil” ya da sulama teknolojileri eski olduğu için suyu ziyan ediyorlarsa, “şu kadar suya ihtiyacımız var” demelerinin mantığını anlamak güç. Türkiye'nin kendi kullanımından feragat ederek bu talebe cevap vermesi mümkün değil.

Üç aşamalı planın, Türkiye'nin yeni yaklaşımının uluslararası yaklaşımlara da uygun olduğunu; salt mutlak egemenlik ilkesinin ürünü olmadığını savunan Kut, Üç Aşamalı Planın Birleşmiş Milletler Hukuk Sözleşmesi tasarısının terminolojisi kullanılarak ortaya atıldığını savunuyor.

Suriye ve Irak, Üç Aşamalı Planı reddediyorlar ve Türkiye'yi mutlak egemenlik iddiasında görüyorlar. Türkiye'yi mutlak egemenlik iddiasında bulunmakla suçlayan Suriye ve Irak'a yönelik suçlamanın da yapılabileceğini hatırlatan Prof. Gün Kut, Suriye ve Irak, “hiç kimse bizim kendi payımıza düşen suları nasıl kullanacağımız konusunda söz sahibi olamaz; bu bizim egemenlik hakkımızdır” diyorlar; o zaman Türkiye'nin suyu ne kadar ve nasıl kullanacağı da bir egemenlik meselesi olur.

Sınıraşan ya da uluslararası sular konusunda uluslararası hukuk çalışmalarında kabul gören temel ilkelerin başında suların “hakça ve akılcı kullanımı” gelmektedir. Suyun hakça ve akılcı kullanımı gibi iki kavramın birlikte ele alınması anlamlıdır. Bu yaklaşım çok geniş bir sosyo-ekonomik çalışmayı da gerekli kılmaktadır. Bilginin ve teknolojinin uygun kullanımı da bu uluslararası ilkenin etkinliğini ve yerindeliliğini geliştirebilecek dinamiklerdir.

Su kaynağının korunması, havzanın su tutma olanağı bakımından geliştirilmesi-düzenlenmesi, bazı çevresel faktörlerin değerlendirilmesi, suyun kontrolü, kirliliğinin

önlenmesi, toprak ve insan ilişkileri ile suyun sağlıklı bir sentezinin yapılması, ilk akla gelen düzenlemelerdir.

Su- insan- toprak üçgeninin optimum noktayı işaret edebilecek boyutlara çekilmesi, bilgi ve teknolojinin yeterince kullanılıp kullanılmadığı hususu ile ilgili olacaktır. Bu, aynı zamanda ekolojik şartların , çevrenin, toplumsal özelliklerin, tarihi mirasın da göz ardı edilemeyeceği bir dizi programı gerektirir.

Öte yandan suların hakça ve akılcı kullanımı ilkesi; sosyoekonomik, hidrolojik ve jeopolitik şartların dışında ihtiyaçların karşılanabileceği başka doğal kaynaklar veya imkanlar mevcutsa, suyun tahsisinde bu hususların da gözünün de bulundurulması gibi önemli bazı dayanakları da güncel bir hale getirmiştir.

Fırat ve Dicle sularına yönelik bu ilkenin uygulanabilmesi için elbette bu suların geçtiği üç ülkenin Türkiye, Suriye ve Irak'ın anlaşmaları gerekmektedir. Zira her ne kadar globalleşme ile dünyanın küçük bir köy haline geldiği, enformasyonun ve iletişiminin, dünyanın her tarafına birden bire ulaşabileceği, bilgi çağına doğru gidildiği iddiaları ve kabulleri yaygınsa da dezenformasyonun ve hatta “ıdrak gecikmesi” nin de atbaşı yaşandığı göz önüne alınmalıdır. Bazı ülkeler bir uluslarüstü sistemi, uzun yılların tecrübe birikimi ile inşa ederken (AT / AB, NAFTA, Doğu Asya) her nedense bazı ülkeler anlaşma zeminine, gerçeklerine sahip olsalar da, anlamsız didişmelerini sürdürmektedir. Global statüko gerçekte bir taraf için öngördüğü ve önerdiğini, başka bir taraf için asla düşünmemektedir. Oysa 1990'lı yıllarda çift kutuplu dünyadan tek kutupluluğun mu, çok kutupluluğun mu gündeme geldiği tartışılır olmuştu. Çok kutupluluğun ve yeni bölgesel güçlerin ortaya çıkabilmesi farklı merkezlerin bölgesel güç olma potansiyelini değerlendirebilmesine bağlıdır. Bu anlamda Türkiye, yeni inisiyatiflerini uluslararası konjonktüre rağmen ama bu konjonktürü de kullanarak elde edebilmenin yollarını aramalıdır.

Bu çerçeveden su meselesi, hem tek kutuplu dünya stratejilerine, hem de çok kutupluluk ve bölgesel güç stratejilerine uygun senaryoları doğuracak ortamı taşımaktadır. Burada inisiyatif ortaya koyabilecek yeni programların, çalışmaların sürdürülmesi gereği vardır.²⁵³

Ancak şunun da ısrarla belirtilmesi gerekir ki, Türkiye'nin ulusal çıkarlarına zarar verebilecek hiç bir şeyi, kimsenin zorla yaptırmaması gerekir. Konuya yaklaşacak olanlar ister

²⁵³ Lütfi Şehsuvaroğlu, *Su Barışı, Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları* (Birinci basım. İstanbul: Gümüşmotif Yay., 1997), s.138-144.

resmi, ister sivil uzmanlar olsun, tüm yabancıların bu gerçek ışığında hareket etmeleri gerekmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

4000 yıldan beri Fırat ve Dicle Nehirleri tarafından sulanmakta olan topraklar, bölünme ve paylaşım krizlerinin oluşturduğu bir manzara içerisinde yer almaktadır. Bu iki değerli kaynağı akıllıca kullanmasını bilmiş olanlar, her zaman başarılı ve kazançlı çıkmışlardır. Gerçekten de bütün tarih boyunca, ekonomik ve sosyal gelişmeler, suyun ve barışın bir araya gelmesiyle elde edilebilmiştir.

Bölgedeki mevcut su kaynaklarının paylaşımı ile ilgili iki taraflı ve çok taraflı antlaşmaların mevcut olmaması sonucu, ilgili ülkelerin su kullanım haklarının belirlenememesi ve su kaynaklarının havza boyunca yönetilememesi, bölge ülkeleri arasında uluslararası bir uzlaşmazlığın yanı sıra, bölgesel ekonomik işbirliğinin de sağlanamamasına yol açmaktadır.

Bu kaynakların bölgesel dağılımındaki dengesizlik nedeniyle yıllardan beri ülkeler arasında nihai bir uzlaşmaya varılamamış, hatta; bu sorun savaş senaryolarının üretilmesine sebep olmuştur. Ancak, yakın zamanda Türkiye “üç aşamalı planı” açıklayarak bölge barışına katkıda bulunmak istemiş, fakat Suriye ve Irak su konusunu ekonomik problem olmaktan çıkarıp politik çıkarlarına alet etmişlerdir.

Sınıraşan sulardan Fırat ve Dicle Nehirleri’nin paylaşımı sorununu hukuki, ekonomik ve siyasi açıdan değerlendirdiğimizde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır.

Fırat/Dicle Nehir Havzası’nda Su Sorunu Matrisi²⁵⁴

	Türkiye	Suriye	Irak
Eski Antlaşmalar	Paylaşma yönelik değil	Paylaşma yönelik	Paylaşma yönelik
Kalıcı Üçlü Antlaşma	İstemiyor	İstiyor	İstiyor
Uluslararası Suyolu	Tanıımı kullanmıyor	Tanıımı kullanıyor	Tanıımı kullanıyor
Fırat ve Dicle Nehirleri	Ortak havzadır	Ortak havzadır	Ayrı havzalardır
Savunduğu Doktrin	Mutlak ülke egemenliği	Nehrin bölünmez bütünlüğü	Tarihsel kullanım hakkı
Asi Nehri	Görüşülsün	Görüşülmesin	Yorumsuz
GAP	İşbirliğini arttıracak	Sorunu arttıracak	Sorunu arttıracak
İstenen Akış Mik. (Fırat N.)	500 m ³ /sn	700 m ³ /sn	700 m ³ /sn
Çözüm	Üç aşamalı plan	Miktar üzerinden paylaşım	Miktar üzerinden paylaşım

²⁵⁴ Konuralp Pamukçu, **Su Politikası** (Birinci basım. İstanbul: Bağlam Yay., 2000), s.250.

Fırat ve Dicle konusunda bugüne kadar herhangi bir kalıcı antlaşma bulunmaması ve uluslararası hukuk kurallarının yeni oluşmakta olması su sorununun siyasi boyutunu belirlemektedir.

Sınıraşan su sorununun çözümü için genel anlamda Uluslararası Hukuk Derneği, Uluslararası Hukuk Enstitüsü ve Birleşmiş Milletler Hukuk Komisyonu'nun çalışmalar yaptıkları tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan en önemlisi, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun hazırladığı “Uluslararası Su Yollarının Denizcilik Dışı Kullanım Sözleşmesi” olmuştur. Bu sözleşmenin Türkiye açısından bağlayıcı bir niteliği olmayıp, tavsiye niteliğindedir. Ülkeler isterlerse, sözleşme kendileri için bağlayıcı olacaktır.

Su ekonomik açıdan son derece değerli olan doğal bir kaynaktır. Bu gerçek göz ardı edilirse, su sorununun ekonomik nedenleri kendisini gösterir. Suriye ve Irak tarafından ekonomik verimliliğe uygun olmayan yöntemlerle yapılan su kullanımı, çok değerli su kaynaklarının israfına yol açmaktadır.

Ekonomik açıdan su sorununu çözmenin ilk yolu ülkelerin gerçek su taleplerini tespit etmektir. Bu tespit yapıldığında mevcut su kaynaklarından mümkün olan en akılcı ve optimum yararlanma sağlanmış olacaktır.

Ortadoğu'da suyun en fazla tüketildiği sektör olan tarımda, geleneksel sulama yöntemleri su kullanım verimliliğini düşürmekte, ayrıca su ve toprak kirliliğine yol açmaktadır. Suriye ve Irak'taki aşırı sulama nedeniyle tuzlanma, kirlenme gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Su sorunu politik ilişkilerde de istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bu da, ülkelerin birbirlerine yardım etmelerini ve güvenmelerini engellemektedir. Bölgede su, yaşamsal değere sahip olduğundan, her ulus kendi suyunu kendisi bulma eğiliminde ve kendi gerçeği doğrultusunda hareket etmektedir. Halbuki; hidrolojik bağımlılık ekonomik ve politik ilişkilerin geliştirilmesine, güven artırıcı mekanizmaların oluşturulmasına, diğer uzlaşmazlıklarında çözümüne katkıda bulunabilir. Havza ülkeleri arasındaki işbirliği antlaşmaları, benzer havza sorunlarının çözümüne yardımcı olacak, uluslararası hukuk içinde örnek oluşturacaktır.

Fırat ve Dicle Nehirleri'nin paylaşımı için, Suriye ve Irak makamları tarafından ileri sürülen “tarihsel ön kullanım hakkı” görüşü, “matematiksel paylaşım” görüşü ve “ortak kaynakların paylaşılması” görüşü uluslararası hukukta kabul görmeyen görüşlerdir. Çünkü bu görüşler uluslararası hukukun kabul ettiği “hakça kullanım” görüşüne uygun düşmemektedir.

Türkiye tarafından önerilen “üç aşamalı plan”ın öngördüğü hususları kabul etmekten uzun süredir kaçınan ve hala da kaçınmakta olan Irak ve Suriye’nin, bu şekilde Türkiye’ye kazandırdığı zamanın, özellikle GAP açısından önemli olduğu bilinmelidir. Bu aşamada değişen durumlar ve GAP’ın gelişimi doğrultusunda “üç aşamalı plan”ın getireceği, götüreceği hususlar gerekirse yeniden değerlendirilmeli, planda ısrarın sürdürülüp sürdürülmeyeceği, gerekirse planı öne çıkarma yerine, planla birlikte başka alternatiflerin geliştirilip geliştirilmeyeceği hususları tartışılmalıdır.

Türkiye’nin bazı devlet yetkilileri tarafından zaman zaman dile getirilen “petrol verin, su alın” gibi akılcı ve aynı zamanda ticari yönü ağır basan söylemler gerçekleri yansıtsa dahi, Suriye ve Irak açısından kabul görmediğinden, husumetleri körükleyen politikalara dönüşmüştür. Bunun yerine Türkiye’nin tarihi ve kültürel temellerinin yanı sıra suyun, günümüzde ticari önemi de dikkate alınarak daha gerçekçi bir su siyaseti belirlenmesi gerekmektedir.

Yaz aylarında suyu 70-80 m³/sn. ‘ye, hatta daha az bir debiye düşebilecek olan Fırat’tan, GAP sayesinde saniyede en az 500 m³ su sürekli ve düzenli olarak bu ülkelere akıtılmaktadır. Türkiye’nin bu ülkelere bu kadar suyu vermesi için ne hukuki bir mecburiyet, ne de ahlaki bir gerek vardır; bu ülke insanların içme ve kullanma suyu ihtiyaçlarını karşılayacak kadar suyu bırakma zorunluluğu olsa bile, Türkiye, bu ülkelerin çöllerini sulamak için su bırakmak zorunda değildir. Sorunu çözmenin diğer bir yolu da, eski teknolojileri terk ederek, su tasarrufu sağlayan yeni teknolojik yöntemleri kullanmaktır. Bugün Suriye’deki ve Irak’taki su toplama yöntemleri ve tarımsal sulama yöntemleri oldukça eski teknoloji olup, çok büyük su kayıplarına yol açmaktadır. Oysa ki tarımsal sulamada modern mikro yöntemler kullanılsa büyük ölçüde su tasarrufu sağlanacaktır.

Bunun yanı sıra; Türkiye’nin bütünlüğüne yönelik terörist faaliyetlere destek veren bölge ülkelerine karşı, Türkiye’nin ileri sürdüğü “teröre karşı su” görüşü, Türkiye’nin menfaatlerine uygun değildir. Uluslararası görüşmelerde su konusu ayrı, terör konusu ayrı olarak gündeme getirilmelidir.

Su savaşları gibi, bölge dışı güçler tarafından geliştirilen senaryoları takip etmekle beraber, gerçeğin kendisiymiş gibi değerlendirmekten kaçınmalıyız. Çünkü bu tür senaryolar, olacağı vermekten çok, zihinleri şartlandırmaya yönelik komplo teorileridir. Savaş provokasyonlarını engelleyecek tezler, Türkiye’nin elinden çıkmalıdır.

Aşağı kıyıdaş devlet durumunda olan Suriye ve Irak devamlı olarak, Türkiye’nin Fırat ve Dicle sularından faydalanma eylemlerinin kendilerine zarar verdiğini ileri sürmekte,

uluslararası arenada kendi lehlerine bir kamuoyu oluşturma gayreti içerisinde bulunmakta, Dicle ve özellikle Fırat suları konusundaki davranışlarıyla Türkiye'nin egemenlik haklarını tartışır bir tutum sergilemektedir. Bu tip davranışlar için önceden gerekli girişimler yapılarak, haksız saldırılara maruz kalınmamalıdır.

Güneydoğu Anadolu Projesi, Fırat ve Dicle sularının en iyi şekilde değerlendirilmesi için gerekli tesisleri içermekte olup, Türkiye'ye faydalı olduğu kadar Suriye ve Irak'a da faydalı olmaktadır ve olacaktır. GAP olmasaydı, Suriye ve Irak'ın kendi depolama imkanları ile bu kadar suyu sürekli olarak temin etmeleri mümkün olamazdı, ayrıca Suriye ve Irak sel felaketlerinden de kurtulamazlardı. Bu konu sık sık gündeme getirilmektedir.

Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde değişik yerlerde hidroelektrik santralleri ve sulama sistemleri yaparak meydana getirilen GAP, sadece enerji ve sulamadan ibaret değildir. Aynı zamanda sanayileşme, ulaştırma, madencilik, altyapı gibi sektörleri de kapsamaktadır. GAP, sadece bölgeyi etkileyecek bir proje değil, aynı zamanda tüm ülke, hatta uluslararası dengeleri de etkileyebilecek bir boyuta sahiptir.

Suya dayalı bölgesel bir işbirliği, su sorununun çevresel, ekonomik ve politik olumsuzluklarını eritecektir. Bu sayede Ortadoğu barışının önündeki en büyük engel ortadan kalkacaktır. Bu süreç içerisinde ortak çıkarların iyice görülmesi, ve bunlara işlerlik kazandırılması için işbirliğinin yasal ve yapısal düzenlemeleri, ülkelerin diğer politik sorunlarına bakışlarını değiştirebilecek, katı tutumlarından sıyrılmasına, uzlaşmacı tavırlarının öne çıkmasına yol açacaktır.

Dünya da suyu ekonomik meta olarak değerlendirip, pazarlayan değişik ülke ve firmalar vardır. Örneğin, Danimarka da Maesk, Kanada da Medusa, Norveç'te Unitor, İngiltere de Aquarius Development ve Amerika da Spragg firmaları su taşıma ve pazarlama konusunda faaliyetlerde bulunmuşlar ve hala da bulunmaktadır. Türkiye'nin de bu ülkelerin ve firmalarının yaptığı gibi suyu ekonomik meta olarak görmesi ve değerlendirmesi gerekmektedir.

Bölgede barış su ile gelecektir, önerilen işbirliği projeleri gerçekleştiği takdirde bu yolda ilk, ama, dev bir adım atılmış olacaktır.

Fırat, Dicle ve GAP ile ilgili siyasi ve ekonomik bazı öneriler aşağıda sunulmuştur.

Siyasi ve Ekonomik Öneriler

- Türkiye Ortadoğu’da, çok boyutlu, esnek, NATO ve Avrupa Birliği ile ilişkilerini güçlendiren, fakat bölgedeki komşularına karşı kuvvet dengesine dayanan politikasını sürdürmelidir.
- Türkiye, özellikle İsrail, Mısır, Irak ve Filistin Devleti ile ilişkilerini ikili düzeyde geliştirmeli ve kendisine karşı ittifaklar kurulmasını önlemelidir.
- Türkiye, teröre destek veren ülkelere karşı, uluslararası platformlarda etkin önlemler alınması için diplomatik girişimlerde bulunmalıdır.
- Türkiye, terör karşılığında su pazarlığına girmemeli ve bu anlama gelebilecek yaklaşımlardan kaçınmalıdır.
- Türkiye, sınıraşan sular konusunda, uluslararası hukukun lehimize sonuçlar doğuracak şekilde oluşması için gayretlerini yoğunlaştırmalıdır.
- Türkiye, sınıraşan sular konusunda önerdiği, bilimsel temellere dayanan “Üç Aşamalı Planı” uluslararası bilimsel ve siyasal platformlarda tanıtma ve destek sağlama girişimlerini sürdürmelidir.
- Türkiye’yi tanıtma çabaları yoğunlaştırılmalı, Ortadoğu ülkelerine yönelik Arapça ve İbranice televizyon yayınları yapılmalıdır.
- Fırat ve Dicle’yi bir bütün olarak ele almayan projelere destek veren ülkeler ve uluslararası örgütler için gerekli girişimlerde bulunulmalıdır.
- Arap-İsrail yaklaşması sonucunda soruna başka devletlerin katılmasına ve dolayısıyla sorunun, uluslararası bir sorun haline gelmesi ihtimali düşünülerek Türkiye gerekli tedbirleri almalıdır.
- Fırat ve Dicle suları hiçbir zaman politik bir silah ve baskı aracı olarak görülmemeli ve kullanılmamalı, bölge barışına ve ekonomisine katkıda bulunabilecek bir unsur olarak görülmelidir.
- Bir an önce GAP kapsamındaki projelerin bitirilmesine hız ve öncelik verilmelidir.
- Türkiye, Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmeli, bölgedeki imar faaliyetlerine aktif olarak katılmalıdır.
- GAP bölgesinde eğitime dayalı eksiklikler süratle giderilmeli, çünkü eğitime yapılan yatırımlar etkisini uzun bir dönemde göstermektedir.

- İsrail'in tarımsal sulama teknolojisindeki başarısı (modern mikro yöntemler) örnek alınmalı, GAP çerçevesinde uygulanmalı ve bu yöntemler Suriye ve Irak'a da benimsetilmelidir.
- GAP bölgesindeki toprak mülkiyetindeki dengesizlik bir an önce düzeltilmelidir.
- Modern çiftlikler kurularak, çiftçilere modern tarım konusunda bilgiler verilmeli ve uygulamalı olarak gösterilmelidir.
- Bölgedeki altyapı eksiklikleri giderilmeli, bölge belediyelerine kaynak ve proje yardımları yapılmalıdır. Bu şekilde özel sektör bölgeye çekilebilecektir.
- Ürünleri pazara ulaştırma ve piyasaya entegre olabilmek için yetersiz olan karayollarının ve demiryollarının öncelikle düzenlenmesi, yenilenmesi ve kapasite artırımlarının yapılması gerekmektedir.
- Şayet, Suriye ve Irak'ın; İsrail, Ürdün ve Filistin'in suya olan ihtiyacı kadar suya ihtiyacı varsa, dünyada da örnekleri olduğu gibi Türkiye'nin de, Suriye ve Irak'a su'yu bir bedel karşılığında vermesi gündeme getirilmeli ve sonuca gidilmelidir.
- Küçük ve orta boy işletmelere teknik yardım ve danışmanlık hizmeti veren meslek kuruluşları ve vakıfların etkin hale getirilmesi, söz konusu işletmelerin gelişerek, ulusal düzeyde üretim ve ihracat artışına katkı sağlamalarını sağlayacaktır.
- Bölgedeki araştırma-geliştirme faaliyetlerinin teşvik edilmesi, teknoloji üretimini artırarak, bölgenin 21. Yüzyıla entegrasyonunu sağlayacaktır.
- Bölgede ekonomik ve siyasal istikrarın sağlanması, sürdürülmesi ve insan hakları alanında yapılacak iyileştirmeler, bölge ekonomisine ve dolayısıyla ülke ekonomisine moral aşılayarak ekonominin büyümesini ve gelir seviyesinin artmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

ALACAKAPTAN, Aydın, G. “Sınıraşan Akarsularımız Dicle ve Fırat’ın Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır” Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, (Yay.Haz.Sebahattin ŞEN),1.b., İstanbul, Bağlam Yay.,1993.

ALAÇAM, Fahir, “21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye’nin Genel Vizyonu, Politikası ve Stratejisi” HAK. Yay., 7-8 Aralık 1999, Bildiriler, Soru-Cevaplar, Katkılar ve Konuşma Metinleri, İstanbul, 2000.

BİLEN, Özden, “Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye” 1.b., Ankara, TESAV Yay., 1996.

BULLOCH, John ve DARWISH, Adel “ Su Savaşları “ 1.b., İstanbul, Altın Kitaplar Yay., 1994.

ÇETİNKAYA,Necati “Çağlar Öncesinden Günümüze Doğu Anadolu” 1.b., İstanbul, ABO Ajans Yay., 2000.

“Çevre ve Sorunları”, 1.b. İstanbul, HAK. Yay., 1994.

DENK, Erdem, “Dicle ve Fırat” 1.b., Ankara, Serajans Yay., 1997.

ERENDİL, Muzaffer, “Çağdaş Ortadoğu Olayları” 1.b., Ankara, Gnkur. Basımevi, 1992.

“Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliğine Etkileri”, Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., İzmir, 1998.

MAAN, Mahmut, “Nil ve Fırat” Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu, (Yay.Haz.Sebahattin ŞEN),1.b., İstanbul, Bağlam Yay.,1993.

Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü, 1.b., İstanbul, ARBA Yay., 1988.

MÜFTÜOĞLU, Ferruh, “Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye” 1.b., İstanbul, Maarifet Yay., 1997.

“Ortadoğu Barış Süreci ve Türkiye Üzerine Etkileri” 1.b., İstanbul, HAK. Yay., 1996.

ÖZKAN, Tuncay, “Operasyon” 5.b., İstanbul, Doğan Yay., 2000.

ÖZTÜRK, O. Metin, “Türkiye ve Ortadoğu” 1.b., Ankara, Gündoğan Yay., 1997.

PAMUKÇU, Konuralp, “Su Politikası” 1.b., İstanbul, Bağlam Yay., 2000.

ŞEHİSUVAROĞLU, Lütfi, “Su Barışı, Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları” 1.b., İstanbul, Gümüşmotif Yay., 1997.

“Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu” 1.b., İstanbul, HAK Yay., 1994.

TOKLU, Vefa, **“Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye”** 1.b., Ankara, Turhan Kitabevi, 1999.

TOMANBAY, Mehmet, **“Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği”** 1.b., Ankara, Gazi Kitabevi, 1998.

“Türkiye Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını” 1.b., İstanbul, HAK. Yay., 1994.

“Türkiye Suriye İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını” 1.b., İstanbul, HAK. Yay., 1994.

UÇAROL, Rifat, **“Siyasi Tarih”** 4.b., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.

- **”Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler”** Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, (Yay.Haz.Sebahattin ŞEN), 1.b., İstanbul, Bağlam Yay., 1993.

ULUATAM, Özhan, **“Damlaya Damlaya”** 1.b., Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 1998.

YILMAZ, Veli, **“Siyasi Tarih”** 1.b., İstanbul, HAK Yay., 1998.

ZEHİR, Cemal, **“Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri”** 1.b., İstanbul, Maarifet Yay., 1998.

DERGİ, BÜLTEN, GAZETE ve ANSİKLOPEDİLER

DERGİLER

Bilim-Teknik Dergisi, Mart 1992, s.51-52.

HAKGÜDEN, Fikret, ÖNEM, Semih, H. ÇAŞIN Mesut, **“Sınıraşan Sular”** Silahlı Kuvvetler Dergisi, Ocak 1999, sa. 359, s.31-43.

MAZLUM, İbrahim **“Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasında Sınıraşan Sular Sorunu ve Yansımaları”** Cumhuriyetimizin 75. Yılına Armağan, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Gelişmeler Üzerine Düşünceler, Aydın, Adnan Menderes Üniv. Yay., 1999.

ORHONLU Cengiz ve IŞIKSAL Turgut **“Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”** Tarih Dergisi, c. XIII, İstanbul, 1962, sa.17-18.

ÖZİŞ, Ünal, **“Atatürk’ün Su Kaynaklarının Geliştirilmesi İle İlgili Söylev ve Demeçleri”** Atatürk Haftası Armağanı Dergisi, ATASE Yay., Ankara, 1998.

BÜLTENLER

BESCHORNER, Natasha, “Dicle ve Fırat’ta Su Sorunu” HAK. Bülteni, sa.175, Ocak 1994.

VESLİND, Prut J. “Ortadoğu’nun Kritik Kaynağı Su” 1.b., İstanbul, HAK. Bülteni, sa. 175, Ocak 1994.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Bilgi Serisi-1,2 ve 4, Ankara, Temmuz 1997.

GAZETELER

Akit Gazetesi, 20 Ekim 1998.

Aksiyon, 6-12 Ocak 1996.

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ocak 1996, 8 Aralık 1997, 4 Temmuz 1998.

Dünya Gazetesi, 29 Eylül 1999, 17 Mart 2000, 23 Mart 2000, 12 Haziran 2000.

Ekonomi-Politika, 15-22 Ağustos 1993.

Finansal Forum, 20 Ocak 1997.

Hürriyet Gazetesi, 27 Ocak 1994.

Milliyet Gazetesi, 4 Ocak 1990, 5 Haziran 1990, 10 Ocak 1990, 20 Ocak 1990, 10 Mart 2000, 23 Mart 2000.

Ortadoğu Gazetesi, 2 Aralık 1993.

Radikal Gazetesi, 8 Aralık 1997, 23 Mart 2000, 9 Haziran 2000.

Resmi Gazete, 12 Eylül 1947, 29 Nisan 1981, 25 Aralık 1981, 29 Mayıs 1983, 3 Mayıs 1984, 28 Ağustos 1984.

Sabah Gazetesi, 16 Ocak 1995, 9 Mayıs 1999.

Türkiye Gazetesi, 30 Mart 1999.

Yeni Günaydın Gazetesi, 16 Mart 1994.

Yenişafak Gazetesi, 14 Ağustos 1998.

Yeni Yüzyıl Gazetesi, 22 Mart 1996.

Zaman Gazetesi, 27 Ağustos 1996.

ANSİKLOPEDİLER

Büyük Larousse Ansiklopedisi.

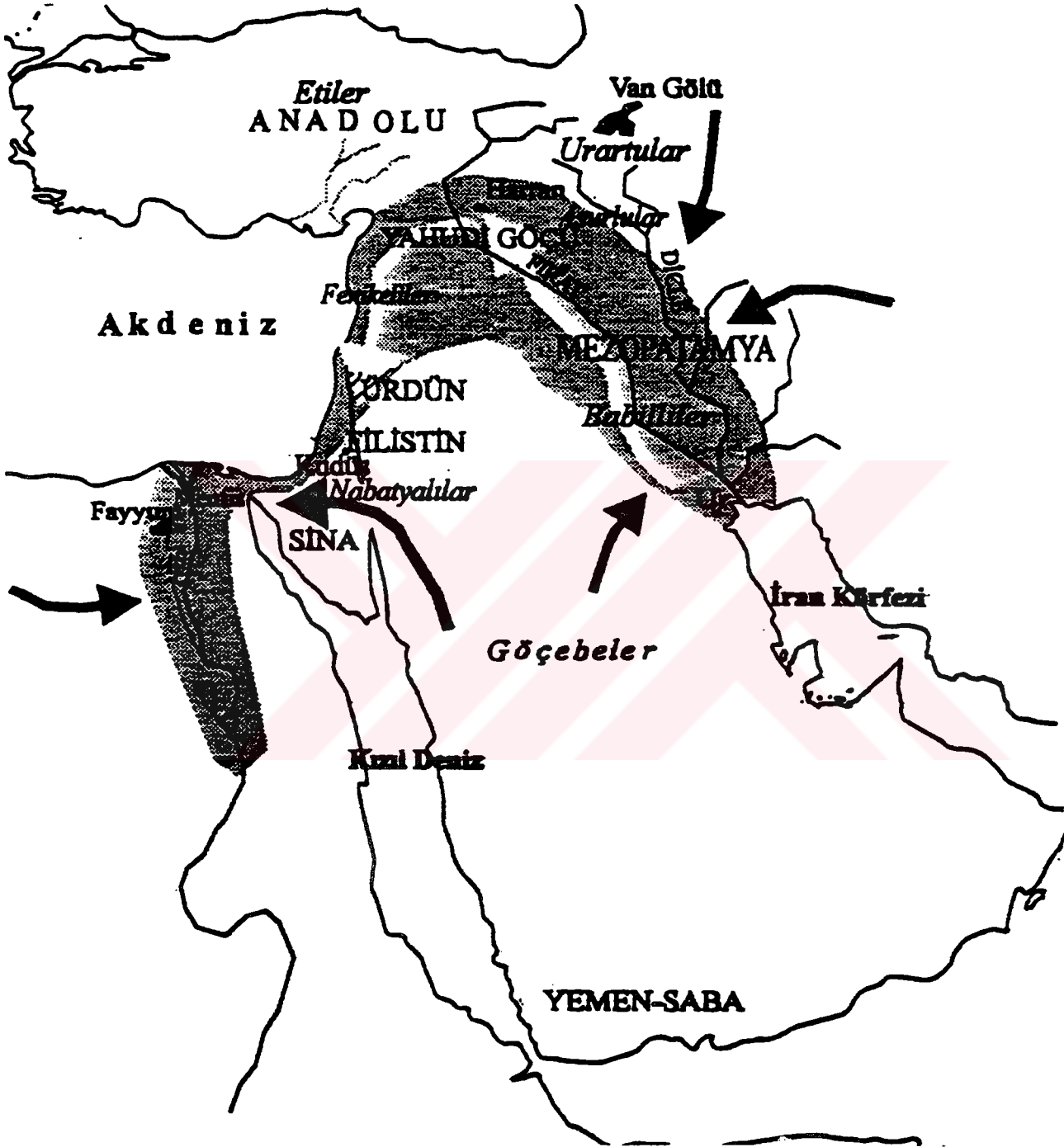
İslam Ansiklopedisi: c.IX, 1994, s.281-284, ve c.XIII, 1994, s.31-33.

Osmanlıca-Türkçe Büyük Lügat, TÜRKDAV Yay., İstanbul 1990.

Temel Türkçe Sözlük, Tercüman Yay., İstanbul, 1991.

ESKİ ÇAĞLARIN ORTADOĞU'SU: SUYA YÖNELİŞ

Kaynak: Özhan Uluatam, "Damlaya Damlaya" 1.b., İş Bankası Yay., Ankara, s.19.

Ek-2

BAZI ÜLKELERDE SU KAYNAKLARI POTANSİYELİ VE SU TÜKETİMİ

Ülke	Nüfus (Milyon)	Su Kaynakları Potansiyeli (km ³)	Kişi Başına Su Potansiyeli (m ³)	Kişi Başına Su Tüketimi (m ³)	Tüketim (km ³)			
					Toplam	Tarım	Endüstri	İçme Kullanm a
ABD	263	2477	9418	1777	467,3	196,3	210,3	60,7
Almanya	82	171	2089	565	46,3	9,3	32,4	4,6
Avusturya	8	90	11212	300	2,4	0,2	1,4	0,8
Belçika	10	12	1232	900	9,0	0,4	7,6	1,0
Bangladeş	120	2362	19680	188	22,5	21,6	0,2	0,7
Brezilya	159	6940	43650	230	36,5	21,5	6,9	8,1
Bulgaristan	8	195	24379	1738	13,9	3,0	10,5	0,4
Çekoslovakya	10	56	5633	270	2,7	0,1	1,5	1,1
Çin	1200	2800	2333	383	460	400,2	32,2	27,6
Fas	27	30	1129	404	10,9	10,0	0,3	0,6
Finlandiya	5	111	22114	440	2,2	0,1	1,8	0,3
Fransa	58	198	3410	650	37,7	5,7	26	6,0
Hollanda	15	87	5821	520	7,8	2,6	4,8	0,4
İngiltere	59	72	1213	200	11,8	0,4	9,1	2,3
Irak	20	100	4976	2140	42,8	39,4	2,1	1,3
İspanya	39	111	2839	790	30,8	19,1	8,0	3,7
İsrail	6	2	398	317	1,9	1,5	0,1	0,3
İsveç	9	183	20385	322	2,9	0,3	1,60	1,0
İsviçre	7	50	7103	171	1,2	0,05	0,88	0,27
İtalya	57	167	2919	986	56,2	33,2	15,2	7,8
Japonya	125	546	4369	726	90,8	45,4	30,0	15,4
Kanada	30	2940	97987	1503	45,1	5,4	31,6	8,1
Mısır	58	58	1005	972	56,4	47,9	5,1	3,4
Norveç	4	360	90032	500	2	0,16	1,44	0,4
Polonya	39	57	1456	316	12,3	1,4	9,3	1,6
Portekiz	10	70	7011	730	7,3	3,5	2,7	1,1
Romanya	23	211	9166	1130	26,0	15,3	8,6	2,1
Rusya Fed.	148	4264	28813	791	117,0	26,9	70,2	19,9
Suriye	14	35	2516	236	3,3	2,7	0,3	0,3
Tayland	58	178	3073	550	31,9	28,7	1,9	1,3
Türkiye	61	193	3163	549	33,5	19,1	6,4	8,0
Yunanistan	10	56	5608	500	5	3,1	1,5	0,4

Kaynak: "Fırat-Dicle Suları ve Bölge Güvenliğine Etkileri" Güneydoğu Avrupa Müttefik K.K.K.'lığı Yay., İzmir, 1998, s.58.

EK-3

DENİZ SUYUNU ARITMA TESİSLERİ VE MALİYETLERİ

Deniz suyunun ve deniz suyuna nazaran tuzluluk oranı düşük olmasına rağmen, içme kullanma suyu olarak istifade edilemeyen yer altı sularının, tuzdan arındırılmasına yönelik teknoloji Ortadoğu'da petrol zengini ülkelerce geniş ölçüde kullanılmaktadır. Dünyadaki tuz arıtma tesislerinin toplam kapasitesi, 1992 yılı verilerine göre, günde 16.6 milyon m³ (yılda 5.7 milyar m³) olup, bu kapasitenin %24.4'ü Suudi-Arabistan'da, %10.6'sı Birleşik Arap Emirlikleri'nde, %9.1'i Kuveyt'te, %15.2'si Amerika Birleşik Devletleri'nde, %4.1'i Japonya'da geri kalan %36.6'sı ise çeşitli ülkelere dağılmış bulunmaktadır.

Yüksek enerji tüketimi nedeniyle tuzlu su arıtma tesisleri, belirtilen petrol zengini Ortadoğu ülkeleri dışında büyük kapasitelerde kullanılmamaktadır. Örneğin, zengin ve yüksek teknolojiye sahip bir ülke olan İsrail'de bile 23 bölgeye dağılmış 33 ünite ile yılda ancak 4 milyon m³ su arıtılabilmektedir. Bu miktar İsrail'in su kullanımının binde ikisine tekabül etmektedir.

Ortadoğu'da deniz ve nispeten düşük tuz oranı içeren yer altı sularını (acı su) arıtmanın maliyetleri aşağıda verilmiştir.

Ortadoğu Ülkelerinde Su Arıtma Maliyeti

Tuz Arıtma Metodu ve Su Kaynağı	Maliyet (\$/m³)	
	Değişim Aralığı	Ortalama
MSF ¹ (Deniz Suyu)	1,07 – 3,00	1,87
MSF (Acı Su)	0,53 – 2,13	1,33
RO ² (Deniz Suyu)	1,60 – 2,67	2,13
RO (Acı Su)	2,17 – 1,60	0,93

Suyun arıtılma maliyeti üzerinde etkili olan faktörlerden birisi de deniz suyunun tuzluluğudur. Örneğin Kızıldeniz'in tuzluluğu, Basra körfezinin tuzluluğundan çok daha fazladır. Kızıldeniz suyunun arıtılması, sadece bu faktör göz önüne alındığında, daha pahalı olmaktadır.

Yüksek maliyet nedeniyle, deniz suyundan arıtılan suyun, tarımsak maksatlar için yaygın bir şekilde kullanılması bugünkü koşullarda mümkün görülmemektedir. Ancak maliyeti düşürecek ucuz teknolojilerin geliştirilmesi yönünde yoğun bir çaba harcanmaktadır.

Kaynak: Özden Bilen, "Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye" 1.b., TESAV Yay., Ankara 1996 , s.131-133;

Aksiyon, 6-12 Ocak 1996.

Ek-4

ORTADOĞU ÜLKELERİNDE SU KAYNAKLARI(Milyon m³/yıl)

Ülke	Yüzey Suları (nehir/akıntı)	Yeraltı Suları (yenilenme)	Toplam Potansiyel Su Kaynakları
Türkiye	186000	12000	198000
Suriye	18000	2000	20000
Irak	45000	1500	46500
Ürdün	650	600	1250
Lübnan	3300	600	3900
İsrail	640	800	1440
Filistin	-	600	600
Suudi Arabistan	200	4000	4200
Katar	0	50	50
BAE	50	750	800
Kuveyt	0	200	200
Bahreyn	0	100	100
Umman	1400	700	2100
Yemen	2800	1800	4600
Mısır	56000	3500	59500
Toplam	314040	29200	343240

Kaynak: Özhan Uluatam “**Damlaya Damlaya**” 1.b., T. İş. B. Yay., Ankara, 1998, s. 112.

Ek-5

IRAK'IN DİCLE HAVZASI PROJELERİ

Sıra No	Sulama Projeleri	Vilayet	Saha (10 Dönüm)	Açıklamalar
1.	Zakho	Dohouk	53.60	İşletmede
2.	Huduttan Musul ve Salifaniye barajına kadar küçük çiftlikler.	Dohouk	118.00	Projede
3.	Küçük Çiftlikler	Dohouk	48.10	İşletmede
4.	Küçük Çiftlikler	Dohouk	5.50	İşletmede
5.	Dahouk	Dohouk	16.00	İnşaatta
6.	Shemal	Neinewa	240.00	Projede
7.	Doğu Jazira	Neinewa	278.00	Projede
8.	Jazira	Neinewa	800.00	Projede
9.	Musul Barajından Büyük Zap Nehrine kadar küçük çiftlikler	Neinewa	48.30	İşletmede
10.	Küçük Çiftlikler	Neinewa	14.90	İşletmede
11.	Küçük Çiftlikler	Neinewa	17.80	İşletmede
12.	Küçük Çiftlikler	Neinewa	1.90	İşletmede
13.	Muhafadaki Küçük Çiftlikler	Neinewa	5.00	İşletmede
14.	Khazir – Comel	Dohouk Neinewa	118.00	İşletmede
15.	Balanda	Dohouk	6.00	İşletmede
16.	Bela – Rizan	Dohouk	1.50	İşletmede
17.	Diana Balikiyan	Arbil	12.00	İşletmede
18.	Hareer	Arbil	50.00	İşletmede
19.	Küçük Çiftlikler	Arbil	20.00	İşletmede
20.	Küçük Çiftlikler	Arbil	59.00	İşletmede
21.	Markaz	Arbil	10.00	İşletmede
22.	Shamamouk	Arbil	66.00	Projede
23.	Eski – Kalak	Arbil	45.00	İşletmede
24.	Kaskaf	Arbil	5.00	İşletmede
25.	Sallamiyah	Neinewa	7.00	İşletmede
26.	Küçük Çiftlikler	Neinewa	3.00	İşletmede
27.	Kuzey Makhmur (Projenin İlk Safhası)	Arbil	43.00	Projede
28.	Markhmur	Arbil	313.00	Projede
29.	Büyük Zap Nehri ağzından Küçük Zap ağzına kadar küçük çiftlikler	Neinewa	38.00	İşletmede
30.	Penjwin	Sulaimaniye	52.00	Kat'i Proje

Ek-5 (Devamı)

IRAK'IN DİCLE HAVZASI PROJELERİ

Sıra No	Sulama Projeleri	Vilayet	Saha (10 Dönüm)	Açıklamalar
31.	Huduttan Dokan Barajına Kadar küçük çiftlikler	Sulaimaniye	130.00	İşletmede
32.	Sangasur	Sulaimaniye	12.60	İşletmede
33.	Saruja	Sulaimaniye	22.60	İşletmede
34.	Ranya	Sulaimaniye	84.80	Kat'î Proje
35.	Sarsiyan	Sulaimaniye	20.00	İşletmede
36.	Küçük Çiftlikler (Dokan Barajının mansabında)	Arbil	3.50	İşletmede
37.	Küçük Çiftlikler	Ta'mim	46.50	İşletmede
38.	Küçük Çiftlikler	Ta'mim	30.00	İşletmede
39.	Kirkuk – Adpaim	Ta'mim	1.167.16	İnşaatta
40.	Adhaim Nehrinin Ağzında Küçük çiftlikler	Salahuddin	30.40	İşletmede
41.	Küçük Çiftlikler	Salahuddin	32.30	İşletmede
42.	Küçük Çiftlikler	Salahuddin	35.80	İşletmede
43.	Hawija	Ta'min	202.20	İşletmede
44.	Dicle Nehri boyunca küçük Zap'tan Bağdat'a kadar küçük çiftlikler	Salahuddin	420.00	İşletmede
45.	Küçük Çiftlikler	Salahuddin	134.80	İşletmede
46.	Al Khalij Al Aali	Salahuddin	18.00	İşletmede
47.	Yukarı Naifah	Salahuddin	59.90	Projede
48.	Al-Dour	Salahuddin	12.00	İşletmede
49.	Nai	Diyala	45.00	İşletmede
50.	Is'hagi	Salahuddin Baghdad	410.00	İşletmede
51.	Shaharazur	Sulaimaniya	410.00	Kat'î Proje
52.	Kaolas	Sulaimaniya	210.40	Kat'î Proje
53.	Küçük Çiftlikler (Derbendi-Khan Barajını besleyen çaylar üzerinde)	Sulaimaniya	32.00	İşletmede
54.	Shaikh – Langer	Diyala	96.00	İnşaatta
55.	Balajo – Khanigin	Diyala	34.30	İşletmede
56.	Gara – Tappah	Diyala	110.80	İşletmede
57.	Jalawla	Diyala	97.10	Projede
58.	Al-Sa'adiyah	Diyala	55.70	İşletmede
59.	Küçük Çiftlikler	Diyala	41.30	İşletmede
60.	Yukarı khalis	Diyala	8.10	İşletmede
61	Aşağı khalis	Diyala	294.00	İşletmede

Ek-5 (Devamı)

IRAK'IN DİCLE HAVZASI PROJELERİ

Sıra No	Sulama Projeleri	Vilayet	Saha (10 Dönüm)	Açıklamalar
62.	Combiened head reach form Diyala – Weir harrage	Diyala	80.00	İşletmede
63.	Ruz	Diyala	266.00	İşletmede
64.	Muqdadiah	Diyala	39.60	İşletmede
65.	Mahrut	Diyala	360.00	İşletmede
66.	Khoraisan	Diyala	103.00	Projede
67.	Tel-Asmer Diyalah Nehri'nin mansabındaki küçük çiftlikleri	Baghdad	123.15	İşletmede *
68.	7 NİSAN	Baghdad	60.80	İşletmede
69.	Diyala Nehri sol yakasındaki 7 NİSAN projesi hududundan Nehrin ağzına kadar küçük çiftlikler	Baghdad	78.90	İşletmede
70.	Diyala'nın membasından Daghada muhafaza sınırına kadar Dicle Nehri sol yakasındaki küçük çiftlikler	Baghdad	65.30	İşletmede
71.	Al-Mehdah	Baghdad	52.00	İşletmede
72.	Küçük Çiftlikler	Baghdad	81.70	İşletmede
73.	Suwaira	Waset	44.00	İşletmede
74.	Suwaira Devlet Çiftliği	Waset	65.00	İşletmede
75.	Qusaiba	Waset	70.00	İşletmede
76.	Shuhaimiyah	Waset	60.00	İşletmede
77.	Bağdat-'tan Dalmaj sistemine kadar Dicle Nehri'nin sağ yakası boyunca uzanan çiftlikler	Waset	788.00	İşletmede
78.	Bağdat Muhafaaha'dan Kut'a kadar Dicle Nehri'nin sol yakası boyunca uzanan küçük çiftlikler	Waset	388.00	İşletmede
79.	Daboni	Waset	45.00	Kat'i Proje
80.	Badrah-Jassan	Waset	89.00	İnşaatta
81.	Karmashiyah	Waset	9.58	Projede
82.	Dalmaj	Waset	395.00	İşletmede
83.	Batı Gharraf	Waset Thi-Qar	810.00	%50 İşletmede %50 Projede
84.	Temmuz ve İştiraki	Thi-Qar	100.00	İşletmede
85.	Doğu Gharraf ve Stattarah Devlet Çiftliği	Waset Thi-Qar	985	İşletmede
86.	30 TEMMUZ	Thi-Qar	165.00	İşletmede

Ek-5 (Devamı)

IRAK'IN DİCLE HAVZASI PROJELERİ

Sıra No	Sulama Projeleri	Vilayet	Saha (10 Dönüm)	Açıklamalar
87.	Dujallah	Waset	396.00	İşletmede
88.	Kut'tan Butaira'ya kadar Dicle Nehri boyunca uzanan küçük çiftlikler	Waset	441.90	İşletmede
89.	Abu-Bhout	Maisan	31.10	İşletmede
90.	Taib	Maisan	17.00	İşletmede
91.	Duwairij	Maisan	15.00	İşletmede
92.	Nahr-Sa'ad	Maisan	90.00	Kat'i Proje
93.	Amarah	Maisan	392.50	Kat'i Proje
94.	Şeker Kamışı	Maisan	31.00	İşletmede
95.	Hafira	Maisan	60.00	İşletmede
96.	Kassarrah – Qurna	Basrah	50.00	İşletmede
97.	Suwaib	Basrah	23.00	İşletmede

Kaynak: "Sınırşan Sular ve Ortadoğu" 1.b., HAK. Yay., İstanbul, 1994, EK-N

Ek-6

**ULUSLARARASI SUYOLLARININ DENİZCİLİK DIŞI (ULAŞIM-DIŞI) KULLANIM
YASASI ULUSLARARASI HUKUK KOMİSYONU'NUN 43. OTURUMDA YAPTIĞI
ÇALIŞMALARIN RAPOR TASLAĞI-III. KISIM**

BÖLÜM I

GİRİŞ

MADDE 1- ilgili Maddelerin Kapsamı

1. İşbu maddeler, uluslararası suyollarının ve bunların sularının denizcilik dışı amaçlarla kullanımı ve korunmalarına ilişkin önlemler durumunda geçerlidir.
2. Uluslararası suyollarının denizcilik amaçlı kullanımı, diğer kullanım alanları denizciliği etkilemedikçe veya denizcilikten etkilenmedikçe bu maddelerin kapsamına girmez.

MADDE 2- Terimlerin Kullanımı

- a. “Uluslararası su yolu”, farklı devletlerde kısımlara sahip olan bir su yolu anlamına gelir.
- b. “Suyu”, fiziksel bağlantıları gereği, tek bir bütün oluşturan ve ortak bir noktadan denize dökülen yüzey ve yeraltı suları sistemi anlamına gelir.
- c. “ Suyolu Devleti”, kendi sınırları içinde uluslararası bir su yolunun bir kısmı yeralan bir devlet anlamına gelir.

MADDE 3- Suyolu Antlaşmaları

1. Suyolu Devletleri bundan sonra “suyolu antlaşması “ olarak bahsedilecek olan işbu maddelerin öngördüklerini, belirli bir su yolunun veya bunun kısımlarının ve tipik özellikleri için uygulayan ve düzenleyen bir veya daha fazla antlaşmaya katılabilirler.
2. İki veya daha fazla su yolu devletinin sonuçlandırdıkları bir su yolu antlaşması, uygulanacağı suları tanımlamalıdır. Böyle bir antlaşma, bir veya daha fazla su yolu devletinin su yoluna ait sulardan yararlanmasını dikkate değer boyutta olumsuz olarak etkilememesi koşulu ile, uluslararası bir su yolunu tamamı ya da bir bölümü konusunda ya da belirli bir proje, program ya da kullanım yapılabilir.
3. Bir su yolu devletinin, belirli bir uluslararası su yolunun tipik özellikleri ve kullanımı nedeniyle işbu maddelerin öngördüklerinin uyarlanmasını ve uygulanmasını gerekli görmesi halinde, su yolu devletleri bir su yolu antlaşması ya da antlaşmalarını sonuçlandırmak amacı için iyi niyetli diplomatik ilişkilere girme yaklaşımı ile birbirlerinin fikirlerini değerlendireceklerdir.

MADDE 4- Suyolu Antlaşmalarının Tarafları

1. Her suyolu devleti bütün uluslararası suyollarına uygulanan her türlü suyolu antlaşmalarına ilişkin müzakerelere katılma, bu tür antlaşmalara taraf olma ve ilgili her türlü danışmalarda bulunma hakkına sahiptir.
2. Bir suyolunun sadece belirli bir bölümüne veya belirli bir proje, program veya kullanıma ilişkin olarak tasarlanan bir suyolu antlaşmasının yürürlüğe konması halinde uluslararası suyolu kullanımı, dikkate değer boyutta etkilenecek olan bir suyolu devleti bu tür bir antlaşma için yapılan danışma ve diplomatik görüşmelere, kendi kullanımının bunlardan etkilendiği oranda, katılmak ve bunlara taraf olma hakkına sahiptir.

BÖLÜM II GENEL İLKELER

MADDE 5- Hakça ve Akılcı Yararlanma ve Katılım

1. Suyolu devletleri, kendi toprakları içerisinde bir uluslararası suyolundan hakça ve akılcı bir şekilde yararlanacaklardır. Özellikle, uluslararası bir suyolu, suyolu devletlerince sözkonusu suyolunun optimum kullanımını ve yararlılığını sağlamak için ve bu suyolunun, gereken şekilde korunması ile tutarlı olacak şekilde kullanılacak ve geliştirilecektir.
2. Suyolu Devletleri, bir uluslararası suyolunun kullanımı, geliştirilmesi ve korunmasına hakça ve akılcı bir şekilde katılacaklardır. Bu tür bir katılım işbu maddelerde belirlendiği üzere, hem suyolundan yararlanma hakkını, hem de bunun korunması ve geliştirilmesinde işbirliği yapma görevini içerir.

MADDE 6- Hakça ve Akılcı Yararlanma İçin Geçerli Olan Etkenler

1. Uluslararası bir suyolundan hakça ve akılcı bir biçimde, beşinci maddenin anlamı içinde yararlanılması, aşağıda belirlenenler dahil, her türlü geçerli etken ve durumların dikkate alınmasını gerektirir:
 - a. Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve doğal niteliğe sahip diğer etkenler;
 - b. İlgili suyolu devletlerinin sosyal ve ekonomik gereksinimleri;
 - c. Bir suyolu devletinin suyolu kullanımının veya kullanımlarının diğer suyolu devletleri üzerindeki etkileri;
 - d. İlgili suyolunun mevcut ve potansiyel kullanımları;
 - e. Suyolunun su kaynaklarının bütünlüğünün korunması, geliştirilmesi ve ekonomik kullanımı ve bu amaçlarla alınan önlemlerin maliyetleri;

f. Planlanmış veya mevcut olan belirli bir kullanıma eşdeğerde karşılık olabilecek alternatif bulunup bulunmadığı; 2-5. Maddenin veya bu maddenin birinci paragrafının uygulanması sırasında, ilgili su yolu devletleri, gereksinim duyduğunda, işbirliği sağlayacak biçimde, karşılıklı danışmalarda bulunacaklardır.

MADDE 7- Dikkate Değer Boyutlarda Zarara Yol Açmama Zorunluluğu

Su yolu devletleri, uluslararası bir su yolundan diğer Su yolu Devletlerine dikkate değer boyutlarda zarar vermeksizin yararlanacaklardır.

MADDE 8- İşbirliği Yapmak İçin Genel Zorunluluk

Su yolu devletleri, uluslararası bir su yolundan optimum şekilde yararlanılması ve yeterli şekilde korunmasını sağlamak amacıyla, egemen eşitliği, toprak bütünlüğü ve karşılıklı menfaat temeli üzerinde işbirliği yapacaklardır.

MADDE 9- Düzenli Veri ve Bilgi Alışverişi

1. 8. Maddeye uygun olarak, su yolu devletleri, su yolunun durumu özellikle hidrolojik, meteorolojik, hidrojeolojik, ekolojik niteliğe sahip durumlar ve ilgili öngörüler konusunda düzenli olarak mevcut veri ve bilgi alışverişi yapacaklardır.

2. Bir su yolu devleti, kendi elinde mevcut olmayan veri veya bilgiler, bir başka su yolu devleti tarafından istenildiğinde, bu isteği karşılamak için elinden gelen tüm çabayı göstereceklerdir. Ancak bu isteği karşılamayı, sözkonusu veri veya bilgiyi toplama ve gerekiyorsa işleme tabi tutma bedellerini, istekte bulunan devletin ödemesi koşuluna bağlayabilir.

3. Su yolu devletleri, bilgilerin ulaştırıldığı diğer su yolu devletlerinin kullanımına kolaylık sağlayacak biçimde, veri ve bilgilerin toplanması ve gerekiyorsa işleme tabi tutulması için ellerinden gelen çabayı göstereceklerdir.

MADDE 10- Kullanımlar Arasındaki İlişki

1. Aksini gösteren bir anlaşma veya yerleşik bir uygulama olmadıkça, uluslararası bir su yolunun herhangi bir kullanımının diğer kullanımlara karşı önceliği yoktur.

2. Uluslararası bu su yolunun kullanım alanları arasında uyumsuzluk olması durumunda, bu uyumsuzluk 5.ve 7. Maddelerde belirtilen ilke ve etkenler uyarınca ve yaşamsal insan ihtiyaçlarının gereklerine özel dikkat gösterilerek çözülecektir.

BÖLÜM III

PLANLANAN ÖNLEMLER HAKKINDA BİLGİ

MADDE 11- Planlanan Önlemler Hakkında Bilgi

Suyolu Devletleri, uluslararası bir suyunun durumu hakkında bilgi alışverişinde bulunacaklar ve planlanan önlemlerin, suyunun durumu üzerindeki olası etkileri konusunda birbirlerinin görüşlerini alacaklardır.

MADDE 12- Planlanan Önlemlerin Olası Olumsuz Etkilerine İlişkin Bildiri

Bir su yolu devleti, diğer su yolu devletleri üzerinde dikkate değer boyutlarda olumsuz etkilere sahip olabilecek nitelikte planlanmış önlemleri uygulamaya koymadan veya uygulama izini vermeden önce, ilgili devletlere, gerekli bildirimleri zamanında ulaştıracaklardır. Bu tür bildirimler, gönderdikleri devletlerin planlanan önlemlerin olası etkileri değerlendirebilmelerini sağlamak amacıyla mevcut teknik veri ve bilgilerle sunulmalıdır.

MADDE 13- Bildiriye Yanıt Verme Süresi

Başka şekilde antlaşma yapılmadıkça, 12. madde uyarınca bildiri sunan bir su yolu devleti, bildiriye alan devletlere planlanan önlemlerin olası etkilerini incelemek, değerlendirmek ve vardıkları sonuçları bildiriye sunan devlete iletmek üzere altı aylık bir süre tanıyacaktır.

MADDE 14- Yanıt Verme Süresi İçinde Bildiriye Sunan Devletin Yükümlülükleri

13. Maddede belirtilen sürede bildiriye sunan devlet, bildirinin sunulduğu devletlere elinde bulunan ve doğru değerlendirme için gerekli olan her türlü ek veri ve bilgiyi, talep üzerine sağlayarak, bu devletlerle işbirliği yapacaktır ve bildirinin sunulduğu devletlerin onayı olmadan planlanan önlemleri uygulamaya koymayacak veya uygulama iznini vermeyecektir.

MADDE 15- Bildiriye Yanıt Verme :

1. Bildirinin sunulduğu devletler, kendi varmış oldukları sonuçları, bildiriye sunan devlete mümkün olduğu kadar erken ileteceklerdir.
2. Bildirinin sunulduğu bir devlet, planlanan önlemlerin uygulanmasının 5.ve 7. Maddelerin öngördükleri ile çelişkili olacağı sonucuna varırsa, bu sonucu, 13. maddede belirtilen süre içinde, gerekçeli nedenleri açıklayan bir doküman ile birlikte bildiriye sunan devlete iletecektir.

MADDE 16- Bildiriye Verilen Yanıt Olmaması Hali :

Eğer, bildiriye sunan devlet 13. maddede belirtilen süre içerisinde, 15. maddenin 2. paragrafı uyarınca hiçbir yanıt alamazsa, 5.ve 7. maddelerin koyduğu yükümlülüklerle bağlı olarak,

sunmuş olduğu bildiri ve diğ er her türlü veri ve bilgilerle uygun bir Şekilde planlanan önlemleri uygulamaya koymaya geçebilir.

MADDE 17- Planlanan  nlemlere İlişkin Danışma ve Görüşmeler :

1.15. Maddenin 2. paragrafı uyarınca bir irtibat kurulmuş ise, bildiriyi sunan devlet, irtibatı kuran devlet ile bu durumun hakça çözüme kavuŐturulmasına yönelik bir bakış açısı ile danışma ve görüşmelere başlayacaktır.

2. Danışma ve görüşmelerin yürütüldüğü süre içerisinde, bildiriyi sunan devlet, bildiriyi alan devletin, irtibatı kurduğ  anda talep etmesi durumunda, planlanan önlemleri uygulamaya koymaktan veya uygulama iznini vermekten, altı ayı aŐmayacak bir süre boyunca kaçınacaktır.

3. Danışma ve görüşmelerin yürütüldüğü süre içerisinde, bildiriyi sunan devlet, bildiriyi alan devletin, irtibatı kurduğ  anda talep etmesi durumunda, planlanan önlemleri uygulamaya koymaktan veya uygulama iznini vermekten, altı ayı aŐmayacak bir süre boyunca kaçınacaktır.

MADDE 18- Bildiri SunulmamıŐ Olması Durumundaki İlişkiler

1. Eğ er bir su yolu devleti, bir diğ er su yolu devletinin kendisini dikkate değ er boyutta olumsuz etkileri olabilecek önlemler planladığına inanması için ciddi nedenlere sahip ise, bu devlet, diğ er devletin 12. maddenin öngördüklerini uygulamasını isteyebilir. Bu istek, söz konusu inan a yol açan nedenlere ilişkin kanıtları içeren bir açıklama ile birlikte sunulacaktır.

2.  nlemleri planlayan devletin 12. maddede belirtilen Şekilde bir bildiriyi sunmak yükümlülüğü altında olmadığı sonucuna dair gerekçelere ilişkin kanıtları içeren bir açıklama ile birlikte bu sonucu diğ er devlete bildirecektir. Bu sonuç diğ er devleti tatmin etmiyor ise, bu iki devlet, diğ er devletin isteği üzerine derhal 17. maddenin 1. ve 2. paragraflarında belirtilen Şekilde danışma ve görüşmelere başlayacaktır.

3. Danışma ve görüşmelerin yürütüldüğü süre içerisinde önlemleri planlayan devlet, diğ er devlet danışma ve görüşmeleri baŐlatma isteğinde bulunduğ u zaman bu yönde bir talepte bulunmuş ise, planlanan önlemleri uygulamaya koymaktan veya uygulama iznini vermekten altı ayı aŐmayacak bir süre boyunca kaçınacaktır.

MADDE 19- Planlanan  nlemlerin Acil Olarak Uygulamaya Konması

1. Planlanan önlemlerin uygulamaya konmasının toplum sağlığı, toplum güvenliği veya diğ er eşit oranda önemli çıkarları korumak açısından hayati aciliyete haiz olması durumunda, önlemleri planlayan devlet 14.maddenin ve 17.maddenin 3.paragrafının öngördüklerine karşın 5.ve 7.maddelere bağlı olarak derhal uygulamaya geçebilir.

2. Bu tür durumlarda, önlemlerin aciliyetine ilişkin resmi bir duyuru, ilgili veri ve bilgilerle birlikte, 12.maddede belirtilen diğer su yolu devletlerine iletilecektir.
3. Önlemleri planlayan devlet, ikinci paragrafta anılan devletlerden herhangi birinin talebi üzerine, 17.maddenin 1.ve 2.paragraflarda belirtilen şekilde, derhal talepte bulunan devletle danışma ve görüşmelere girecektir.

BÖLÜM IV

SAVUNMA VE KORUMA

MADDE 20- Ekosistemin Savunması ve Korunması

Suyolu Devletleri, tek başlarına veya birlikte, uluslararası su yollarının ekosistemlerine karşı savunacak ve koruyacaklardır.

MADDE 21- Kirliliğin Önlenmesi, Azaltılması ve Denetlenmesi

1. Bu maddenin amaçları için “uluslararası bir su yolunun kirliliği” uluslararası bir su yoluna ait suların bileşiminde veya kalitesinde doğrudan yada dolaylı olarak insan davranışlarından kaynaklanan herhangi bir zarar veren değişim demektir.
2. Suyolu devletleri, tek başlarına veya birlikte uluslararası bir su yolunun, diğer su yolu devletlerine veya doğal ortamlarına dikkate değer oranda zarar verebilecek şekilde kirlenmesini önleyecek ve kontrol edeceklerdir, buna insan sağlığı ve güvenliğine suların yarar amaçlı kullanımına veya su yolunun canlı kaynaklarına verilecek zararlar da dahildir. Suyolu devletleri, bu bağlantıdaki hareket politikalarını uyumlu hale getirmek amacıyla gereken adımları atacaklardır.
3. Suyolu devletleri, içlerinden herhangi birinin isteği üzerine, uluslararası su yolunu sularına girmesinin engellenmesi, sınırlandırılması, araştırılması veya izlenmesi gereken yabancı maddelerin listesini hazırlamak amacıyla danışmalarda bulunacaklardır.

MADDE 22- Yabancı ve Yeni Türlerin Suyoluna Girişi

Suyolu Devletleri, bir su yolunun ekosistemi üzerinde; diğer su yolu devletlerine dikkate değer boyutta bir zarar gelmesi ile sonuçlanacak yıkıcı etkilere sahip olabilecek yabancı veya yeni türlerin uluslararası su yoluna girişini önlemek için gereken tüm önlemleri alacaklardır.

MADDE 23- Denizcilik Ortamının Savunulması ve Korunması

Suyolu devletleri, tek başlarına veya birlikte; genel olarak kabul edilen uluslararası kural ve standartları dahil, uluslararası bir suyunun denizcilik ortamının savunulması ve korunması için gereken tüm önlemleri alacaklardır.

BÖLÜM V

ZARAR VERİCİ DURUMLAR VE ACİL DURUM HALLERİ

MADDE 24- Zarar Verici Durumların Önlenmesi ve Etkilerinin Azaltılması

Suyolu devletleri, tek başlarına veya birlikte, sel yada buzlanma, sudan geçen hastalıklar, millenme, erozyon, tuzlu su karışması, kuraklık ya da çölleşme benzeri doğal nedenlerle, veya insan davranışları sonucu oluşan ve diğer su yolu devletlerine zarar verebilecek durumların önlenmesi veya etkilerinin azaltılması için gereken tüm önlemleri alacaklardır.

MADDE 25- Acil Durum Halleri

1. Bu maddenin amaçları için “acil durum”; su yolu devletlerine veya diğer devletlere ciddi boyutta zarar verebilecek veya zarar verme tehlikesine sahip ve sel, buz kırılmaları, yer hareketleri, veya deprem gibi doğal nedenlerle ya da endüstriyel kazalar örneği gibi insan davranışları nedeniyle aniden ortaya çıkan bir durum demektir.
2. Bu su yolu devleti, kendi sınırları içerisinde ortaya çıkan herhangi acil bir durumu, etkilenmeleri muhtemel olan diğer devletlere ve yetkili uluslararası organizasyonlara gecikmeden ve elinde bulunan en hızlı araçları kullanarak bildirecektir.
3. Sınırları içerisinde acil bir durum ortaya çıkan bir su yolu devleti, etkilenmeleri muhtemel olan diğer devletlerle ve gerekli görülürse, yetkili uluslararası organizasyonlarla işbirliği yaparak, acil durumun zararlı etkilerini önlemek, azaltmak ve ortadan kaldırmak için, derhal olayların gerektirdiği, pratik olarak uygulanabilecek tüm önlemleri alacaktır.
4. Gereksinim duyulduğunda, su yolu devletleri acil durumlarla başedebilmek için, birlikte acil hareket planları geliştirecekler ve gerekli durumlarda etkilenmeleri muhtemel diğer devletlerle ve yetkili uluslararası organizasyonlarla işbirliği içinde olacaklardır.

BÖLÜM VI

DİĞER KOŞULLAR

MADDE 26- Yönetim

1. Suyolu devletleri, aralarında herhangi birinin isteği üzeri, uluslararası bir suyunun yönetimi konusunda, ortak yönetim mekanizmalarının kurulması, karşılıklı danışmalarda bulunabilirler.

2. Bu maddenin amaçları için, “yönetim” özellikleri;

a. Uluslararası bir suyunun sürekli gelişmesini planlamak ve kabul edilen her türlü planların uygulanmasını sağlamak; ve

b. Suyolundan akılcı ve optimal bir şekilde yararlanılmasını, korunmasını ve denetlenmesini sağlamak anlamına gelir.

MADDE 27- Düzenleme

1. Suyolu devletleri, uygun olan durumlarda uluslararası bir suyunun su akışının düzenlenmesinin gereklerine ve fırsatlarına göre davranmak için işbirliği yapacaklardır.

2. Başka yönde bir antlaşma olmadıkça su yolu devletleri, gerçekleştirmeye karar verdikleri inşaat bakım işlemlerine veya benzeri düzenlemelerin harcamalarının karşılanmasına, karşılıklı haklarının korunması esasları ile, katılacaklardır.

3. Bu maddenin amaçları için “düzenleme” , uluslararası bir suyunun su akışını değiştiren, yönünü çeviren veya başka bir şekilde kontrol eden her türlü kalıcı önlemler veya hidrolik çalışmaların kullanımı anlamına gelir.

MADDE 28- Tesisler

1. Suyolu devletleri, kendi sınırları çerçevesinde kurulu tesislerin, hizmetlerin ve uluslararası su yolu ile ilgili diğer çalışmaların bakımı ve korunması için ellerinden gelen tüm çabayı göstereceklerdir.

2. Suyolu devletleri, içlerinden dikkate değer boyutta zararlı etkilere maruz kalacağına inanması için ciddi nedenlere sahip olan herhangi birinin isteği üzerine, şu konularda danışmalara başlayacaklardır:

a. Tesislerin ve uluslararası su yoluna bağlı hizmetler ve ilgili diğer çalışmaların güvenli olarak işletilmesi ve bakımı; veya

b. Tesislerin, hizmetlerin veya diğer çalışmaların kasti veya sorumsuz davranışlara veya doğal güçlere karşı korunması.

MADDE 29- Silahlı Anlaşmazlıklar Halinde Uluslararası Suyolları ve Tesisler

Uluslararası suyolları ile ilgili tesisler, hizmetler ve diğer çalışmalar, uluslararası suyolları ile ilgili tesisler, hizmetler ve diğer çalışmalar uluslararası veya dahili silahlı anlaşmazlıklara uygulanan uluslararası yasanın ilke ve kurallarında öngörüldüğü şekilde koruma altına alınacak ve söz konusu ilke ve kuralların ihlaline yol açacak şekilde kullanılmayacaktır.

MADDE 30- Dolaylı İşlemler

Suyolu devletlerinin birbirleri ile doğrudan ilişki kurmalarını önleyen ciddi engeller olması durumunda, ilgili devletler işbu maddelerde koşullara bağlanmış olan işbirliği yapma yükümlülüklerini, veri ve bilgi alışverişi yapmak, bildiri sunmak, irtibat kurmak, danışma ve görüşmeler yapmak dahil, kendi aralarında kabul edilmiş olan herhangi bir dolaylı yoldan yerine getireceklerdir.

MADDE 31- Ulusal Savunma ve Güvenlik İçin Yaşamsal Olan Veri ve Bilgiler

İşbu maddelerde hiçbir şey, bir su yolu devletini, kendi ulusal savunması veya güvenliği için yaşamsal olan veri veya bilgileri sunmaya zorlamamaktadır. Bununla birlikte söz konusu devlet, bu durumda mümkün olan en fazla bilgiyi sağlamak düşüncesi ile, diğer su yolu devletleri ile iyi niyetle işbirliği yapacaktır.

MADDE 32- Ayrımcılık Yapılmaması

Suyolu devletleri, kendi yasal düzenlerine uygun olarak, uluslararası bir su yoluna ilişkin bir hareket sonucu dikkate değer zarar görmüş veya bundan dolayı tehdite maruz kalmış olan herhangi bir gerçek ya da tüzel kişiye yargı veya diğer işlemlere başvurma hakkı tanırken milliyeti veya ikamet ettiği yer temelinde ayrımcılık yapmayacaktır.

Kaynak: “Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu” 1.b., HAK. Yay., İstanbul, 1994, EK-A.

BARIŞ SUYU PROJESİ

Ortadoğu'daki su sorununa çözüm bulma amacıyla dönemin başbakanı Turgut Özal tarafından 1986 yılında ortaya atılan, 1987 Protokolü'nde atıf yapılan ve taraflara 1988 yılında resmen önerilen bir projedir. Proje ile Seyhan ve Ceyhan'ın ihtiyaç fazlası sularını iki ayrı boru hattı ile Ortadoğu'ya satma amaçlanmaktadır. Projenin ön fizibilite çalışmaları Brown and Root Engineering and Construction International firması tarafından yapılmış ve aşağıdaki veriler elde edilmiştir.

Proje, Doğu ve Batı olmak üzere iki hat içermektedir. Batı Hattı güzergahı Türkiye'de Seyhan, İslahiye ve Kilis; Suriye'de Hama, Humus, Halep ve Şam; Ürdün'de Amman ve S. Arabistan'da Yanbu, Medine, Mekke ve Cidde'dir. 2700 km uzunluğunda olacak boru hattı günde 3.5 milyon m³ (1.260 milyar m³ / yıl) su taşıyacaktır. Toplam 8.5 milyar ABD dolarına tamamlanacak hat sonucu 1 m³ su 0.84 ABD dolarına mal olacaktır.

Doğu Hattı ise Türkiye'de Ceyhan ve Kilis'ten geçerek Batı Hattı ile birleşip Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'dan geçecek daha sonra Kuveyt, Bahreyn, Katar ve BAE'ye kadar uzanacaktır. 3.900 km uzunluğunda olacak hat, günde 2.5 milyon m³ (900 milyon m³ / yıl) su taşıyacaktır. Toplam 12 milyar ABD dolarına tamamlanacak hat sonucu 1 m³ su 1.07 ABD dolarına mal olacaktır.

Gerginliği ve bölge içi güvensizliği yumuşatması için "Barış Suyu Projesi" olarak adlandırılan proje diğer ülkeler tarafından reddedilmiştir. Taşıyacağı yaklaşık 2.16 milyar m³ su ile (Ürdün nehri 1.5 milyar m³ su taşıyor) alacak ülkeler için büyük önem taşıyan projeye Arap ülkeleri soğuk bakmaktadır. Projeye karşı yapılan ilk itiraz Türkiye'nin diğer nehirlerden su satacağına Fırat ve Dicle'den daha fazla su bırakması gerektiği yönündedir. Madem Türkiye'nin satacak kadar fazla suyu vardır, "ortak" kaynaklardan daha fazla su bırakarak sorun çözülebilir. Bu ülkelerin gerek resmi gerek akademik yoldan yaptıkları açıklamalarda en büyük endişelerinin bağımlılık olduğu anlaşılmaktadır. Araplar, kendilerini projenin ortağından çok Türkiye'ye bağımlı hissetmektedirler. Vananın kendi ellerinde olmasını isteyen Arap ülkelerinin projeye soğuk bakmasının bir diğer nedeni de Türkiye'nin bölgede söz sahibi olmasını istememeleridir. Bunda Türkiye'nin resmi ağızlardan yaptığı açıklamaların etkisinin de olduğu bir gerçektir. Özellikle Turgut Özal'ın bölgenin başat gücü olma isteği ve çabası da gözönüne alınınca bu karşı iddiaların pek de gerçeklerden uzak

olmadığı ortadadır. Türkiye'nin bir "confidence building" olarak tanımladığı projenin uluslararası ilgi ile karşılaşsa da sempati kazandığını söylemek zordur. Nitekim son zamanlarda Türkiye bu projeden vazgeçmiştir ve konuyu gündeme getirmemeye özen göstermektedir. Bunda en önemli etken Türkiye'nin su zengini olarak algılanabileceğinin (algılanmıştırdı) farkedilmesidir. Artık Türkiye'nin su zengini gibi davranmak bir yana kullanılabilir kaynaklarını, mevcut ve potansiyel kullanımlarını göstererek hiç de su zengini olmadığını hatta yakın gelecekte kendi kendini ancak idare edebileceğini dile getirmeye başladığını görüyoruz. Bir diğer etken de bu tür projelerde boru hatlarının çekiciliğini yitirmesidir. Nitekim, ülkeler liman tesislerinden tankerlerle satış gibi daha ucuz yöntemler bulmuştur. Ayrıca bu tür satışla "müşteri" sayısı belirli miktarda kalmaktan çıkmış, su ihtiyacı olan ve isteyen her ülke potansiyel müşteri haline gelmiştir.

Bu düşüncelerin yanında birde projeden kaynaklanan ve uygulama aşamasına geçilmesini engelleyen sorunlar vardır. Seyhan ve Ceyhan'ın son 30-40 yıllık akımları karşılaştırıldığında minimum akımlarının sırasıyla 1.502 milyar m³/yıl ve 0.212 milyar m³/yıl olduğu görülecektir. Yani bu seviyede akışlar olduğu zaman nehirler projeyi karşılayamayacak ve satış aksayacaktır. Bu, proje kapsamında depolama ve pompalama gibi ek tesislerin gerekliliğine işaret etmektedir. Fakat ön fizibilite çalışmalarında bu tesisler hesaba katılmamış ve maliyet olabilecekten daha az hesaplanmıştır. Boru çapları, sayıları, inşa aşamaları, ve güzergah, mevcut siyasi, ekonomik ve fiziki durum göz önünde tutularak tekrar hesaplanmaya muhtaçtır.

Kaynak: Erdem DENK, *Ortadoğu'da Su Sorunu Bağlamında Dicle ve Fırat*, Serajans Yay., Ankara, 1997, s.60-63.

Ek-8

**TÜRKİYE İLE IRAK ARASINDA DOSTLUK VE İYİ KOMŞULULUK
ANTLAŞMASI 1 NUMARALI EK PROTOKOL: “DİCLE, FIRAT VE KOLLARI
SULARININ DÜZENE KONMASI PROTOKOLÜ “ (1946)**

Türkiye ve Irak,

Düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle ve Fırat kolları üzerinde koruma araçları yapılmasının Irak için önemini gördükleri, yapılacak ve bütün harcamaları Irak tarafından yüklenilecek bent ve benzeri yapılar için en uygun yerlerin araştırmalar sonunda Türk toprağı içinde bulunmasını umdukları,

Anılan nehirlerin akımını kaydetmek maksadıyla Türk toprağı içinde daimi gözetleme istasyonları kurulması ve böylece elde edilecek kayıtların düzgünce Irak’a ulaştırılması gerektiği hususunda da antlaştıkları,

Ve bu gibi nehirler üzerinde yapılacak koruma araçlarının mümkün olduğu kadar ve her iki memleketin menfaatlerine uygun olarak sulama ve sudan elektrik kuvveti elde etme maksatlarına uyar bir şekilde yapılması prensibini kabul eyledikleri için,

Aşağıdaki hususlarda uyuşmuşlardır.

Madde –1

Irak, Dicle ve Fırat kolları üzerinde yapılması gerekli görülecek bentler, gözetleme istasyonları ve başka yapılar için yerler seçilmesini ve bu hususta gerekli planların hazırlanmasını mümkün kılacak araştırmalar yapmak, arazi ölçmek ve hidrolik, jeolojik ve diğer bilgileri toplamak amacıyla kendi hizmetinde teknisyenleri mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda Türkiye’ye gönderebilecektir.

Yapılan arazi ölçümleri sonucuna göre çıkarılacak haritalar yetkili Türk kurumları tarafından hazırlanacaktır.

Bu madde de sözü geçen işlerin gerektirdiği bütün harcamaları Irak ödeyecektir.

Madde –2

Gelen teknisyenler Türk teknisyenleriyle birlikte çalışacak ve Türkiye bunların görülmesi gereken yerlere gitmelerine izin verecek ve işlerini bitirmeleri için gerekli bilgileri, yardımı ve kolaylıkları sağlayacaktır.

Madde –3

Türkiye daimi gözetleme istasyonları kuracak ve işletme ve bakımlarını temin eyleyecektir. Bu istasyonların işletme giderleri, bu protokolün yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak Türkiye ve Irak tarafından yarı yarıya ödenecektir.

Daimi gözetleme istasyonları Türk ve Irak'lı teknisyenler tarafından belli aralıklarla denetlenecektir.

Taşkın zamanlarında her gün sabah 8'de yapılan nehir seviyesi gözetlemeleri Dicle üzerindeki Diyarbakır, Cizre, İlâh ve Fırat üzerindeki Keban, İlâh ... gibi telgraf haberleşmesi mümkün olan istasyonlardan Irak'ça gösterilecek yetkili makamlara telgrafla bildirilecektir.

Taşkın zamanları dışındaki seviye gözetleme sonuçları 15 günlük bültenlerle aynı makamlara bildirilecektir.

Yukarıdaki sözü geçen bildirme giderlerini Irak ödeyecektir.

Madde –4

Türkiye 1'inci maddede bildirilen araştırmalar sonunda aşağıdaki fıkrada sözü geçen antlaşmaya uyarak gerekli görülecek yapıların yapılmasını esas bakımından kabul eder.

Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye'nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir antlaşmaya konu teşkil eyleyecektir.

Madde –5

Türkiye, iki nehirden birisi veya bunların kolları üzerindeki koruma araçlarına dair tasarılarını, bu yapıların mümkün olduğu kadar hem Türkiye hem Irak yararına uygun bir şekilde yapılması maksadıyla Irak'a haber vermeyi kabul eyler.

Madde –6

Antlaşan taraflardan her biri, bu protokolün imzalanmasından sonra, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda, bir temsilci tayin edecektir. Temsilciler bu protokol hükümlerinin yerine getirilmesiyle ilgili bütün meseleleri görüşecekler ve bu hususta iki tarafın haberleşmesine aracılık edeceklerdir.

Hasan SAKA

Feridun Cemal ERKİN

Nuri ESSAİD

Abdülilah

Ek-9

ATATÜRK'ÜN SU KAYNAKLARININ GELİŞTİRİLMESİYLE İLGİLİ SÖYLEV VE DEMEÇLERİ

Büyük önder Atatürk'ün TBMM'ni açış söylevlerinde ve bazı demeçlerinde yer alan su yapıları ve su kaynakları konusundaki sözleri, sosyal ve ekonomik hayatla ilgili genel ilkeleriyle birlikte dikkate alındığında, Türk Milleti'nin açlığa ve karanlığa maruz kalmaması için su kaynaklarını öncelikle geliştirmenin zorunlu olduğu görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çeyrek yüzyılında, bu alanda gerekli insan gücünün yetiştirilmesi, bataklıkların kurutulması, bazı sulama sistemlerinin ve “Çubuk-I” gibi barajların inşasıyla başlayan gelişme, ikinci çeyrek yüzyılda büyük sıçrama göstermiş; üçüncü çeyrek yüzyılda ise, Ata'sının adını verdiği en büyük baraj ve santralin çekirdeğini teşkil ettiği Güneydoğu Anadolu Projesi ile genel bir bölgesel kalkınma aracı niteliğini almıştır. Dördüncü çeyrek yüzyılda ise, çok daha yaygın bir uygulamaya yönelmesi, nüfusunun daha da artmış olacağı beklenen Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluşunun 100. yıldönümü olarak 2023 yılında insanların, o tarihteki çağdaş uygarlık seviyesinde yaşamalarının sağlanması ilk hedef olmalıdır.

1. Giriş

Büyük önder Atatürk söylev ve demeçlerinde, başta demiryolları olmak üzere, bayındırlık (nafia) işlerine de yer vermiştir. Su işleri ve su kaynaklarının geliştirilmesi konusundaki sözleri çok sayıda olmamakla birlikte, O'nun sosyal ve ekonomik hayatla ilgili genel ilkeleriyle birlikte dikkate alındığında, Türk Milleti'nin açlığa ve karanlığa maruz kalmaması için, su kaynaklarını öncelikle geliştirme konusunda gösterdiği yol ortaya çıkmaktadır.

2. Atatürk'ün Söylev Ve Demeçlerinden Su İşleriyle Doğrudan İlgili Bölümler

TBMM açılış söylevlerinde ilk kez 1.11.1928'de, üçüncü dönemin ikinci toplantı yılını açış konuşmasında : “Geniş bir su siyasetinin tatbikatına başlanabilmesi cidden mültezemdır (şiddetli alkışlar). Memleketi büsbütün yeni bir yaratıcılığa muvaffak edecek olan sulama işlerinin derin alakanızla tahakkuk edebilmesi şüphesizdir.” Şeklinde ifadelerinden sonra, ertesi yıl 1.11.1929'da TBMM üçüncü döneminin üçüncü toplantı yılını

açış konuşmasında da; “Su işlerinin teşkilatı, etütleri henüz başlangıcındadır. İktisadiyamızın ana tedbirlerinden olan Su İleri Umumi İdaresi’nin fenni kabiliyet ve kudreti, çok sağlam kurulmak lazımdır. Mühendis ve fen memuru, süratle daha çok adet ve ehliyetle yetiştirmek için yeni tedbirler almak icabeder” şeklindeki talimatıyla su işlerine verdiği önem bir kez daha vurgulanmış; bu alanda insan gücü yetiştirilmesi ihtiyacına özel olarak dikkat çekmiştir.

O’nun Türk Mühendisine verdiği önemi; Mühendisler Birliği’nin yeni evinin açılması dolayısıyla, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya’nın mühendisler adına çektiği bağlılık telgrafına, 8.12.1934 tarihli cevabında da görmek mümkündür.

“Değerli Türk mühendisleri arkadaşlarımızın bildirdiğiniz temiz duygularından dolayı duyduğum kıvancın büyük olduğunu bildiririm. Kendileri için bugüne kadar olduğu gibi bundan böyle de büyük işler başarmalarını dilerim.”

Büyük Atatürk’ün 20.4.1931’de, ünlü **“Yurtta sulh cihanda sulh için çalışıyoruz”** düsturunun da yer aldığı ve seçim dolayısıyla millete beyannamesinde ise: “İktisadi maksatlara vefa edecek bir büyük su işi idealimiz olmakla beraber, bugün müspet olarak söyleyebileceğimiz şudur: Küçük su işlerimizi mütevazı bir tarzda başarmak ilk hedeflerimizdendir... Üzerinde yaşadığımız vatanın servet menbaalarını işletmek ve aydınlatmak için yapılabilecek olan her tedbire tevessül olunacaktır” sözleriyle su kaynaklarının geliştirilmesinde, o tarihe kadar yapılmış olanın çok ötesindeki hedefleri, sonraki kuşaklar için açıklıkla ortaya koymuştur.

3. Atatürk’ün Söylev Ve Demeçlerinden Su Kaynaklarının Geliştirilmesinde de Dikkate Alınması Uygun Bazı Hususlar

Tarihin en büyük askeri zaferlerinden birini kazandıktan sonra, büyük Atatürk 16.1.1923 günü bazı İstanbul gazeteleri temsilcilerine devletin gücü açısından iktisadın önemini şöyle açıklamaktadır: “... Yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadıyla kuracaktır. Yeni Türkiye devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Fakat yeni Türkiye devleti bir devlet-i iktisadiye olacaktır.”

Bu iktisadi gücünün temel niteliğini, 15-20 Ekim 1927’deki ünlü büyük nutkunda O şöyle belirtmektedir: “Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir.”

Su kaynaklarının geliştirilmesinde, gerek kaynak açısından elektrik enerjisi üretiminde öz kaynak olarak su kuvvetinden öncelikle yararlanılması ve gerekse plan, proje, imalat,

inşaat, işletme gibi hizmetlerde Türk fen adamlarının öncelikle kullanılması gibi hususları bu genel ilke çerçevesinde düşünmek yerindedir.

Ancak, fevkalade gerçekçi olan büyük Atatürk, yeterli gelişme sağlanana kadar, yabancı sermaye ve bilgiye olacak ihtiyacı da dikkate almaktadır. “Harap ve geri kalmış memleketimizi medeniyetin gerektirdiği dereceye bir an evvel yükseltmek için yalnız milli sermaye kâfi gelmez. Haricin sermayesine ve ihtisasına da ihtiyacımız vardır.”

Bununla birlikte, 5.9.1923’te Çankaya Köşkü’nde Suphi Nuri (İleri) Bey’le sohbet sırasında söylediği “ Bugünkü memurlarımız, fen adamlarımız, ilimiz ve kudretimiz de kâfi değildir. Galebe yavaş yavaş hasıl olacak ve memleket, yetiştireceği memurlarıyla, fen adamlarıyla, asarıyla nihayet birçok sene sonra sulh ve ıslahat vadisinde muzaffer olacaktır” sözleriyle esas ümidinin Türk insanında olduğu düşünce ve inancını her zaman ön planda tutmuştur.

4. Cumhuriyet Döneminde Su Kaynaklarının Geliştirilmesi

a. İlkeler

Büyük Atatürk’ün önceki bölümlerde hatırlatılan sözleri genel yaklaşımı dikkate alındığında, Türkiye Cumhuriyeti’nin su kaynaklarının geliştirilmesinde temel ilkeleri:

1. Mütevazı su işleriyle başlamakla birlikte, milletin kudret ve refahı için en büyük su işlerinin gerçekleştirilmesinin nihaî hedefe alınması;
2. Sulama, taşkından korunma, su kuvvetinden enerji üretimi doğal bir öz kaynak olan su kaynaklarının geliştirilmesini esas alan tesislerin, gerek gıda hammadde olarak tarımsal ürünlerin, gerekse aydınlatma ve sanayide kullanılacak elektrik enerjisinin öncelikle yurt içinden elde edilmesini sağlayacak biçimde gerçekleştirilmesi;
3. Bu işlerin imkân ölçüsünde Türk insanını yetiştirerek yapılanması;
4. Ancak, sermaye ve ihtisasın yetersiz kaldığı durumlarda yabancılarla akılcı iş birliğine girilmesi şeklinde özetlemek yerinde olacaktır.

Bu vesile ile, su kaynaklarının geliştirilmesine çeşitli sebeplerden ötürü farklı katkılarda bulunmuş; hatta bazı arızı sıkıntılar karşısında bazen farklı davranmak durumunda kalmış olsalar da, bugüne kadar ki yetkili ve yöneticilerin hepsinin, esas itibarıyla yukarıda özetlenen ilkeler doğrultusunda, O’nun gösterdiği yolda yürümüş olduklarını memnuniyetle belirtmek yerinde olacaktır.

b. Cumhuriyetin Birinci Çeyrek Yüzyılı

Anadolu, tarihi boyunca Hitit, Urartu, İyonya'dan Roma dönemleri, Bizans, Selçuk, Osmanlı İmparatorluğu süresinde, çoğu içme ve kullanma suyu amacına yönelik, fevkalade ilgi çekici su yapılarının inşaatına sahne olmuş; günümüzde dünyanın bu bakımdan en zengin açık hava müzelerinden biri niteliğini kazanmış bulunmakla birlikte, su kaynaklarının nicelik olarak pek küçük bölümü hizmete sokulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, 1925 yılında Nafia Vekâleti'ne bağlı olarak bölgesel su idareleri kurulmuş, 1932 yılında su inkişaf seferberliğine girilerek, akarsu havzalarının inkişaf ve tersimatına ağırlık verilmiştir. Bu dönemde, Bir yandan daha sonraki on yılda su kaynaklarını geliştirme çalışmalarını gerçekleştirecek eğitilmiş insan gücünün yetiştirilmesine özel önem verilirken, diğer yandan, sıtma mücadelesi çerçevesinde bataklıkların kurutulması, bazı sulama sistemleri ve Çubuk I barajı gibi tesislerin inşası belirtmeğe değer çalışmalardır.

Büyük Atatürk'ün: "Toprak altı servetimizi, su kuvvetlerimizi, ormanlarımızı imar etmek ve kıymetlendirmek, çalışmalarımızda bilhassa yer alacaktır. Bütün memleketi kaplayacak elektrifikasyon teşebbüsünü, Türk vatandaşını ilerletici başlıca mevzuatlardan sayarız. Bu nevi servetimizin hakiki kıymetlerini ve derecelerini tayin ve tespit için araştırmalara devam edilecektir. Bu teşebbüslere ana olacak bir müessese kurmak hedefimizdir" sözleri doğrultusunda, 1935 yılında Eİİİ (Elektrik İşleri Etüt İdaresi) kurularak sistematik akış ölçümlerine ve elektrik enerjisi üretimine yönelik olarak su kaynaklarının planlanması çalışmalarına başlanmıştır.

c. Cumhuriyetin İkinci Çeyrek Yüzyılı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, yabancı uzman ve kuruluşların katkılarıyla su kaynaklarını geliştirme çalışmalarına tekrar hız verilmiş; Etibank'ın katkısıyla Sarıyer Barajı'nın inşaatından, tarihi kökenleri de bulunan Derme, Amasya, Van gibi bazı sulama sistemlerinin hizmete sokulmasına uzanan çalışmalar başlatılmıştır.

Su daireleriyle başlamış olan çalışmalar 1953'te DSİ (Devlet Su İşleri)'nin kurulmasıyla belirli bir bütünlük kazanmış; büyük Atatürk'ün 24.5.1938'de Adana'ya son gelişinde, Seyhan'ı Çukurova'nın Nil'ine benzetip; "Bu nehir boşa akmamalıdır, bundan

faydalanılmalı” talimatı doğrultusunda, özel kesiminde mali katkısıyla yapılan Seyhan Barajı, bu başlangıç döneminin simgesi niteliği taşımıştır.

Bazı dönemlerde, DSİ ile EİEİ ve Etibank gibi kuruluşların iş birliği, yabancı uzmanların katkılarıyla Demirköprü’den Keban’a kadar baraj ve santraller projelendirilip inşa edildiği gibi, hemen tamamen yerli insan gücü ve kaynaklarıyla Kesikköprü, Almus gibi önemli tesisler, başta Orta Anadolu olmak üzere Türkiye’nin dört bir yanında onlarca baraj; başta Seyhan, Ahmetli, Çumra, Iğdır, Köprüçay, Maraş olmak üzere, çok sayıda ve değişik büyüklükte sulama ve taşkından korunma yapıları inşa edilmiştir. Sulama amacıyla küçük su kaynaklarının geliştirilmesinde, büyük sulama şebekelerinde tersiyerden sonraki düzenlemelerde Topraksu kurumunun da büyük katkıları olmuştur.

Belediyelerin altyapı hizmet sistemlerini desteklemek amacıyla 1933’te Belediyeler Bankası olarak kurulup, 1945’te İller Bankası adını almış olan, kurum cumhuriyet döneminde özellikle kentlerin içme ve kullanma suyu, kanalizasyon ihtiyacının karşılanmasında, hızlı nüfus artışı ve daha fazla kentleşme karşısında çok zorlanmakla birlikte, büyük gelişmeler sağlanmıştır. Nüfusun 100.000’den büyük olan kentlerin içme ve kullanma suyunun, özellikle barajlarla yer üstü su kaynaklarından sağlanmasında Ankara, İstanbul gibi örneklerde görüldüğü üzere, DSİ’nin önemli katkıları olmuştur.

Bölgesel elektrikleendirme çalışmalarının başlangıç dönemlerinde, İller Bankası’nca da Yerköprü, Tortum, İkizdere; özel kesimin katkısıyla Kepez; daha sonraki dönemlerde, yine özel kesimce Kadıncık I ve II gibi santraller kurulmuştur.

d. Cumhuriyetin Üçüncü Çeyrek Yüzyılı

Ortasında bulunduğumuz, Türkiye Cumhuriyeti’nin üçüncü çeyrek yüzyılının ilk yarısında, önceki çalışmalar doğrultusunda Ayvacık/Hasan Uğurlu, Oymapınar, Aslantaş gibi önemli baraj ve santraller tamamlanmış, Ağaşı Yeşilırmak ve Kızılırmak sulamalarına sistemli el atılmış, Altinkaya ve daha pek çok barajın inşaatı sürdürülmekte olup, büyük şehirlerin içme ve kullanma suyu sistemlerinin geliştirilmesine özel önem verilmiştir.

Ancak, bu dönemin en dikkati çeken projesi, Aşağı Fırat ve Dicle havzalarını kapsayan GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi)’dir. Yılda ortalama 27 milyar kilovatsaat üretimle bu gün su kuvvetinden üretilen elektrik enerjisinin yaklaşık iki katını sağlayacak, 17 milyon dekar arazi sulayarak bu gün büyük kamu sulamalarının toplam alanına yakın bir alana hizmet verecek, dünya ölçülerinde de önem taşıyan bu dev proje çerçevesinde,

Karakaya Barajı ve santrali inşaatı tamamlanmaya çok yakın, Kralkızı, Dicle, Batman Barajları inşa halindedir. Bölgesel bir sosyo-ekonomik kalkınma aracı olarak ta değerlendirilmesi gereken GAP'nin en önemli unsuru ise, inşaatı hızla ilerleyen büyük önderin adını taşıyan Atatürk Barajı ve santrali ile ilk büyük sulama sistemine suyu aktaracak Şanlıurfa ikiz tünelidir.

5. Sonuç

Türkiye'nin günümüzde hızla artmaya devam eden nüfusu, gelişmiş ülkelerin seviyesine erişmek için daha da hızlı artması beklenen sosyo-ekonomik ihtiyaçları dikkate alındığında Cumhuriyetin 100. yıldönümünün kutlanacağı 2023 yılında Türkiye ekonomik olarak su kaynaklarından enerji üretim potansiyeli olan yılda 110 milyar kilovatsaatini tamamını üreten, ekonomik olarak sulanabilecek arazi potansiyeli 85 milyon dekarın tamamını sulayan, yerleşim merkezlerine yeterli nicelik ve nitelikte içme ve kullanma suyunu sağlayan bir ülke olmak zorundadır.

Türkiye ancak bu durumda Büyük Ata'sını 29 Ekim 1933 tarihinde Cumhuriyetin 10. yıldönümündeki ünlü söylevinde kendisine gösterdiği güvene layık olduğunu ispat etmiş olacaktır: “Az zamanda çok ve büyük işler yaptık... fakat yaptıklarımızı asla kâfi görmeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur...Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medeni vasfı ve büyük medeni kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile, atının yüksek medeniyet ufkundan yeni bir güneş gibi doğacaktır.”

Kaynak: Ünal Öziş, Atatürk Haftası Armağanı, ATASE Yay., Ankara, 1988, s.43-48.

Ek-10

FIRAT HAVZASI PROJELERİ

Proje ve Üniteleri	Kurulu Güç (MW)	Enerji Üretimi (GWh)	Sulama Alanı (Ha)	Proje Durumu
1.Karakaya Projesi				
* Karakaya Barajı ve HES	1800	7354		İşletme
Proje Toplamı	1800	7354		
2.Aşağı Fırat Projesi				
* Atatürk Barajı ve HES	2400	8900		İşletme
* Şanlıurfa HES	50	124		İnş.. Hal.
* Şanlıurfa Tüneli ve Sul.				İşletme+İnşa
a) Şanlıurfa-Harran sulaması			60000	İşletme
			90000	İnşa. Hal.
b) Mardin-Ceylanpınar Cazibe Sul.			185639	Proje+İnşa
c) Mardin-Ceylanpınar Pompaj Sul.			149000	Master Plan
* Siverek- Hilvan Pompaj Sul.			160105	Ön İnceleme
* Bozova Pomp.Sul.			69702	Ön İnceleme
Proje Toplamı	2450	9024	706281	
3. Sınır Fırat Projesi				
* Birecik Barajı ve HES	672	2516		İnşa Hal.
* Karkamış Barajı ve HES	180	652		İnşa Hal.
Proje Toplamı	852	3168		
4. Suruç – Yaylak Projesi				
* Yaylak Ova Sulaması			18322	İnşa Hal.
* Suruç Ova Sulaması			128128	Ön İnceleme
Proje Toplamı			146500	
5. Adıyaman – Kahta Projesi				

* Çamgazi Barajı ve Sulaması			6536	İnşa Hal.
* Gömikhane Barajı ve Sulaması			7762	Master Plan
* Koçali HES ve Sulaması	40	120	21605	Master Plan
* Sırımtaş Barajı Ve HES	28	87		Master Plan
* Fatopaşa HES	22	47		Master Plan
* Büyükçay Barajı HES ve Sul.	30	84	12322	Master Plan
* Kahta Barajı ve HES	75	171		Master Plan
* Atatürk Barajı Gölünden Pompaj Sul.			29599	Master Pl+ İnş.Ha.
Proje Toplamı	195	509	77824	
6. Adıyaman- Göksu-Araban				
* Çataltepe Barajı Sulamaları				Master Plan
* Erkenek HES	7	43		Planlama
Proje Toplamı	7	43	71598	
7. Gaziantep Projesi				
* Hancıoğlu Barajı ve Sulaması			6945	İşletmede
* Kayacık Barajı ve Sulaması			14746	İnşa Hal.
* Kemlin Barajı ve Sulaması			1969	Planlama
* Belkıs-Nizip Pom.Sul.			11925	İnşa Hal.
* Birecik Baraj Göl Pom. Sul.			53415	Planlama
Proje Toplamı			89000	
Münferit Projeler				
İşletme	14.4	42	60440	
Planlama			6353	
Nusaybin Sulaması			7500	İşletme
Çağ Çağ HES	14.4	42		İşletme
Akçakale YAS Sulaması			15000	İşletme
Ceylanpınar YAS Sulaması			27000	İşletme
Hacıhıdır Projesi			2080	İşletme
Dumluca Projesi			1860	İşletme

Suruç YAS Sulaması			7000	İşletme
Besni Baraj ve Sul.			2820	İşletme
Ardıl Barajı ve Sul.			3535	İşletme
Fırat Projeleri Toplamı	5304	20098	1091203	

Ek-10 (Devamı)

DİCLE HAVZASI PROJELERİ

Proje ve Üniteleri	Kurulu Güç (MW)	Enerji Üretimi (GWh)	Sulama Alanı (Ha)	Proje Durumu
1. Dicle- Kıralkızı Projesi				
* Kıralkızı Barajı ve HES	94	146		İnşa Hal.
* Dicle Barajı ve HES	110	298		İnşa Hal.
* Dicle Sağ Sahil Cazibe Sul.			54279	İnşa Hal.
* Dicle Sağ Sahil Pompaj Sul.			71801	İnşa Hal.+Proje
Proje Toplamı	204	444	126080	
2. Batman Projesi				
* Batman Barajı ve HES	198	483		İnşa Hal.
* Batman Sol Sahil Sul.			18758	İnşa Hal.
* Batman Sağ Sahil Cazibe Sul.			18758	İnşa Hal.
Proje Toplamı	198	483	37744	
3. Batman-Silvan Projesi				
* Silvan Barajı ve HES	150	623		Ön İnceleme
* Kayseri Barajı ve HES	90	341		Ön İnceleme
* Dicle Sol Sahil Cazibe Sul.			200000	Ön İnceleme
* Dicle Sağ Sahil Pompaj Sul.			57000	Ön İnceleme
Proje Toplamı	240	964	257000	
4. Garzan Projesi				
* Garzan Barajı ve HES	90	315		Ön İnceleme
* Garzan Sulaması			60000	Ön İnceleme
Proje Toplamı	90	315	60000	
5. Ilısu Projesi				
* Ilısu Barajı ve HES	1200	3833		Programda
Proje Toplamı	1200	3833		
6. Cizre Projesi				

* Cizre Barajı ve HES	240	1208		Programda
* Nusaybin- Cizre- İdil Sul.			89000	Ön İnceleme
* Silopi Ovası Sulaması			32000	Ön İnceleme
Proje Toplamı	240	1208	121000	
Münferit Projeler	İşletme		26312	
Devegeçidi Projesi			7500	İşletme
Silvan 1 ve 2 Ks. Sul.			8790	İşletme
Nerdüş Sulaması			2740	İşletme
Çınar-Göksu Projesi			3582	İşletme
Garzan-Kozluk Sulaması			3700	İşletme
Dicle Projeleri Toplamı	2172	7247	601824	

FIRAT VE DİCLE PROJELERİ TOPLAMI	7476	27345	1693027	
---	-------------	--------------	----------------	--

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, “Bilgi Serisi”- 1, 2 ve 4, Ankara, Temmuz 1997.

Ek-11

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE SURİYE-ARAP
CUMHURİYETİ ARASINDA EKONOMİK İŞBİRLİĞİ
PROTOKOLÜ (1987)**

Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye-Arap Cumhuriyeti, iki ülke arasındaki mevcut tarih ve kültürel bağları hatırd tutarak, mevcut iyi komşuluk ilişkilerine yeni boyutlara kazandırmayı arzularak, ülkelerin ekonomisindeki birçok tamamlayıcı unsurları göz önünde tutarak, aşağıdaki protokolü imzalamayı kararlaştırmışlardır.

PETROL ve GAZ

1. Taraflar, petrol ve gaz arama konularında ziyaret ve temasları sürdürmeyi ve bu konularda bilgi alış verişinde bulunmayı kabul etmişlerdir.

2. Suriye, tarafı Suriye'nin orta bölgesindeki doğalgaz alanlarının ıslahı için ihaleler açtıklarına işaret ederek, Türk tarafının ihale belgelerini Suriye Petrol Şirketi'nden temin edebileceğini bildirmiştir.

3. Türk tarafı, şimdiki ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere Suriye'den yeterli miktarda gaz almaya hazır olduğunu ifade etmiştir.

Suriye tarafı, ihraç edebilecek miktarda fazlalık elde ettikleri takdirde bu öneriyi inceleyip görüşeceklerini kaydetmiştir.

4. Taraflar, Suriye Petrol Şirketi'nin arama sahası dışındaki petrol ve gaz arama ile ilgili hizmet sözleşmeleri ilkelerine uygun olarak iş birliğine hazır olduklarını teyit etmişleridir. Suriye tarafı, Türk tarafını istediği sahalarda arama faaliyeti yürütme başvurusunu formüle etmek amacıyla belgelerin hazırlanması için gerekli verileri sağlamaya hazır olduğunu ifade etmiştir.

5. Türk tarafı, delme teçhizatını Suriye tarafına ödünç vermeye hazır olduğunu bildirmiştir. Suriye tarafı, sözkonusu teçhizatın şartnamelerini talep etmiştir. Bahse konu şartnameler Türkiye tarafından verilmiştir. Suriye tarafı bu şartnameleri inceleyecek, ihtiyacı olduğu takdirde Türk tarafına bildirecektir.

SU

6. Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak $500 \text{ m}^3 / \text{sn.}$ 'den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın $500 \text{ m}^3 / \text{sn.}$ altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder.

7. Taraflar, en kısa zamanda Fırat ve Dicle Nehirleri sularının tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışacaklardır.

8. Taraflar, Bölgesel Sular Ortak Teknik Komitesinin çalışmalarının hızlandırılmasını kabul etmişlerdir.

9. Taraflar, iki ülke uzmanlarının işbirliği ile projelerinin teknik ve ekonomik fizibilite çalışmalarının yürütülmesi halinde, Fırat ve Dicle Nehirleri'nin topraklarında sulama ve enerji amaçlı müşterek projeler yapmayı ve işletmeyi ilke olarak kabul etmişlerdir.

10. Türk tarafı, Seyhan ve Ceyhan Nehirleri'nden bir kısım suyu, bölgenin sınırlı sulama ve içme suyu ihtiyacını karşılamak için birisi Körfez ülkelerine, diğeri Ürdün ve Suudi Arabistan'a olmak üzere iki boru hattı ile Suriye üzerinde taşımayı planladığı "Barış Boru Hattı" projesinin ayrıntıları hakkında açıklama yapmıştır.

11. Suriye tarafı, projeyi prensip olarak kabul etmiş ve Türk tarafının bir uluslararası danışmanlık firması aracılığı ile yürüttüğü ekonomik ve teknik fizibilite çalışmalarına ilgi göstermiştir.

12. Suriye tarafı, projenin Suriye kısmı ile ilgili fizibilite çalışmalarına kolaylık göstermeyi taahhüt etmiştir.

13. Çalışmaların olumlu sonuçlanması halinde Suriye tarafı, projenin gerçekleşmesi için görüşmelere başlayacaktır.

ELEKTRİK

14. Taraflar, değişik akımlarda elektrik enerjisi alışverişi için işbirliğini sürdürmeyi kararlaştırmışlardır. Her iki taraf, Çağ (Nusaybin) ve Kamışlı arasında 66 KW'lık enerji hatlarını irtibatlandırılması projesinde varılan aşamadan dolayı memnuniyetlerini ifade etmişlerdir. Suriye'nin konuyla ilgili sözleşmeyi onaylamak üzere en kısa zamanda ilgili makamlara tevdi edeceğini Türk tarafına kaydetmiştir. Taraflar, 400-200 KW, 154 KW ve 66 KW seviyelerinde Türkiye ve Suriye elektrik şebekeleri arasında yeni bağlantılar gerçekleştirmek üzere çalışmalara ve görüşmelere devam edeceklerdir.

15. Taraflar, diğerk Arap ve İslam ÷lkeleri ile elektrik şebekelerini irtibatlandırılması çerçevesinde iki şebekeyi 400 KW'de irtibatlandırmak için fizibilite çalışmalarını yürütmek üzere gerekli çalışmalarını yapacaklardır.

16. Taraflar, elektrik alanında bilgi değışimi hususunda arzulu olduklarını ifade etmişleridir.

TİCARET

17. Taraflar, ikili ticari mübadelelerini gözden geçirmişler, 5 Mart 1986 tarihinde görüşme tutanağı imzalanmasından sonra, geçmiş yıllara göre 1986 yılındaki iki ÷lke arasındaki ticaret hacminin artışına dikkati çekmişler ve iki ÷lkenin ihtiyaç ve kapasitesine göre çeşitli çalışma yöntemleri ile ticari mübadeleleri mümkün olan en iyi seviyeye çıkarmak ve geliştirmek konusunda arzularını ifade etmişlerdir.

Taraflar, yukarıda sözkonusu edilen görüşme tutanağına atıfla, ikili ticari ve ekonomik ilişkilerini çeşitlendirmek ve geliştirmek arzularını belirtmişlerdir.

18. Taraflar, iki ÷lke yetkili makamları arasında bazı sözleşmeler yapıldığına dikkati çekmişler ve bu tür işlemlerin teşvikinin sürdür÷lmesinin önemini dikkate alarak Türk tarafı, tüm uygun yöntemlerle Suriye'den petrokok ve fosfat alımı konusunu yeniden gözden geçirmeyi kabul etmiştir.

19. Taraflar, iki ÷lke işadamları arasında ziyaretler teati edilmesinden dolayı memnuniyetlerini ve böyle ziyaretleri karşılıklı menfaatler için desteklemeyi sürdürmeye ve iki ÷lke arasındaki ticareti geliştirmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir.

20. Taraflar, her iki ÷lkenin ve ilgili kuruluşlarının kendi ÷lkelerinde tertiplenen fuar ve sergilere katılmalarını destekleme ve kolaylaştırma hususunda anlaşmaya varmışlardır.

BANKACILIK İŞBİRLİĞİ

21. T.C. Merkez Bankası tarafından hazırlanan ve Suriye Merkez Bankası'na sunulan Bankacılık Düzenlemesi taslağı, Suriye Merkez Bankası'nca önerilen değışiklikler ve buna T.C. Merkez Bankası'nın cevabı gözönünde bulundurularak, 5 Mart 1986 tarihli tutanak uyarınca, her iki taraf,konuyu ayrıntıları ile görüşmüşlerdir. Taraflar, Suriye Merkez Bankası tarafından yazılı olarak sunulan görüşlerini T.C. Merkez Bankası'nca en kısa zamanda incelenerek kararını bildirmesi hususunda mutabık kalmışlardır.

22. Suriye tarafı, Türk tarafının, uygun koşullarda ve Türkiye'nin sanayi ürünlerinin ithalinin finansman şartı ile, 100 milyon ABD. Doları tutarında hükümet kredisi ile ilgili araştırma yapmasını teklif etmiştir. Türk tarafı bu öneriyi kaydetmiş ve karşılıklı menfaatler çerçevesinde ele alınacağını belirtmiştir.

ULAŞTIRMA

23. Taraflar, ulaştırma alanında işbirliğinin önemini ve bunun yanı sıra karşılıklı menfaatlere yarar sağlayacak bu işbirliğini artırmaya istekli olduklarını vurgulamışlardır.

24. Bu alanda karşılaşılan bazı güçlükler ile ilgili olarak Türk tarafı aşağıdaki örnekleri vermiştir:

- Türk kamyonları tarafından verilen ücretler ve harçlar ve bu hususun yürürlükte olan mevzuata ve iki ülke arasında imzalanan anlaşmalara göre düzenlenmesi,
- Suriye Demiryolları tarafından T.C. Devlet Demiryollarına ödenmesi gereken miktarlar,

25. Suriye tarafı aşağıdaki hususları belirtmiştir:

- Türk araçlarından alınan harçlar, bütün diğer ülkelerin kamyonlarından alınan harçlarla aynıdır.
- Vagonların temizlenme ücretleri ile ilgili Suriye tarafına da ödenmesi gereken miktarlar mevcuttur.
- Türk Demiryolları idaresi, kararlaştırılan tarihlere uymamaktan kaynaklanan sorunları önlemek için vagonların gelme ve teslim tarihlerine daha kesin olarak uymayı gözönünde tutmalıdır.

26. Ayrıca, her iki demiryolları idareleri arasında mevcut sorunların çözülebilmesi için en kısa zamanda bir toplantı tertiplenmesi kararlaştırılmıştır.

27. Suriye tarafı Kamışlı-Siirt havayolu koridorunun tekrar açılmasını talep etmiştir. Türk tarafı bu konuda karşılaşılan güçlükleri açıklamış ve Suriye tarafının müracaatını diplomatik kanallardan yapmasını teklif etmiştir.

HABERLEŞME

28. Taraflar her iki ülke arasındaki ve Türkiye'den Avrupa'ya veya Suriye'den güneye geçecek şekilde telefon kanallarının işletilmesinin geliştirilmesi konusunu müzakere etmişler ve bu projenin gerçekleşmesi için işbirliği yapmayı kararlaştırmışlardır.

29. Suriye tarafı, Suriye ile Türkiye arasında, esas itibariyle Akdeniz Oyunları süresince mikrodalga T.V. kanallarının kurulması imkanının araştırılmasını talep etmiştir.

30. Türk tarafı bu konuyu ilgili Türk makamlarına iletceğini vaat etmiş ve gerekirse, her iki ülkenin T.V. idareleri arasında bir toplantı düzenleneceği belirtilmiştir.

AKDENİZ OYUNLARI İÇİN OTOBÜSLER

Suriye tarafı, Akdeniz Oyunları süresince kullanılmak üzere en az 20 gün için 100 otobüs kiralamak istediklerini belirtmiştir.

Türk tarafı bu talebi inceleyecek ve cevabını en kısa sürede gönderecektir.

CANLI HAYVANLARIN TRANSİT OLARAK NAKLİYESİ

31. Taraflar transit olarak canlı hayvan (koyun) nakliyesi konusunda aşağıdaki hususlarda anlaşmışlardır.

- Menşe ülkeden varış ülkesine kadar taşınacak canlı hayvanları Türkiye ve Suriye plakalı kamyonlar eşit olarak yüklenecektir. Suriye plakalı araçlarla yapılacak taşımalarda yüklemeler Suriye hududuna en yakın yerlerden yapılacaktır.

- İlgili Türk girişimcileri nakliyattan 3 gün önce Suriye Ulaştırma Bakanlığı'na Suriye'den transit olarak geçilecek miktarlar hakkında bilgi vereceklerdir.

Suriye makamları sözkonusu 3 gün içerisinde bu miktarın yarısı kadarı için nakliye işlemine başlayacaklardır.

Bununla birlikte, sevkiyat sırasında miktar bakımından Suriye kamyonları yeterli olmadığı takdirde bu miktar kadar Türk kamyonları devreye girecektir.

Vaktin darlığı gözönünde tutularak her iki ülkenin ilgili makamları nakliye işini kolaylaştırmak için mümkün olan her türlü önlemi alacaklardır.

- Türk girişimcileri, ikinci paragrafta bahsedilen miktarları Suriye makamlarına bildirdikten sonra sözkonusu miktarın yarısına tekabül eden miktar kadar nakliyeye otomatik olarak başlayacaklardır.

- Her iki taraf halen uygulanan ücretler, vergiler, rüsumlar, fiyatlar, bedeller vs. hususlarında mutabakata varmışlardır.

- Anlaşmanın bu bölümüne ait hükümler, önümüzdeki Kurban Bayramı sonuna, yani 10 Ağustos'a kadar geçerlidir.

32. Taraflar 1987 Ekim ayında, Türkiye-Suriye Karma Ekonomik Komisyonu toplantısının Ankara'da, Türkiye-Suriye Kara Ulaştırma Karma Komisyonu toplantısının Şam'da yapılması konusunda mutabık kalmışlardır.

İki orijinal İngilizce metin halinde 17 Temmuz 1987 tarihinde Şam'da düzenlenmiştir ve imzalanmıştır.

Turgut ÖZAL
Türkiye Cumhuriyeti
Başbakanı

Dr. Abdul Raouf El-Kassem
Suriye Arap Cumhuriyeti
Başbakanı

(*) Milletlerarası Anlaşma, Karar Sayısı: 87/12171, 17/7/1987 tarihinde "Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü"nin onaylanması; Dışişleri Bakanlığı'nın 15/9/87 tarihli ve EİÖAI_481.710.87.4405 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı kanunun 3. ve 5. maddelerine göre, Bakanlar Kurulu'nca, 5/10/1987 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Kaynak : Resmi Gazete, 10 Aralık 1987, Sa. 19660, s.1-5.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Tarihi	: 01 Mart 1964	
Doğum Yeri	: Polatlı/Ankara	
Lise Öğrenimi	: 1978 – 1981	Polatlı Endüstri Meslek Lisesi
	1982 – 1983	Muhabere Astsb. Sınıf Okulu
	1983 – 1990	Muhabere Astsb.
Lisans Öğrenimi	: 1986 – 1990	Anadolu Ünv. A.Ö.F. İktisat (Aynı zamanda Astsb.)
Çalıştığı Kurum (T.S.K.)	: 1990 – 1993	Ulaştırma Teğmen
	1993 – 1999	Ulaştırma Üsteğmen
	1999 – Devam	Ulaştırma Yüzbaşı